

TERITORIJALNI RAZVITAK KOTORA

PAVAO BUTORAC

TRAGOVİ ZAŠTITNOG UDRUŽENJA U STAROM KOTORU

Acruium (Agruvium), prvi put spomenut u Plinija Starijega, kasnije u Klaudija Ptolemeja, svojim je imenom ostavio traga u nazivu Grblja (Grbalj),¹ stare župe što se, dijelom kao ravnica, dijelom kao visoravan, protegla južno od sedla Trojice nedaleko Kotora. Stari je Agruvij propao početkom 7. vijeka nadolaskom Slavena i Avara. Obično se uzima godina 638. kao godina propasti ovoga grada.

Kotor, nedaleko položen u skrajnom južnom kutu unutrašnjeg dijela Kotorskog, u starini Risanskog zaljeva, spominje se prvi put u bezimena Ravenjanina, pisca jedne kozmografije iz druge polovice 7. vijeka, gdje se susreće naziv Decadaron i Decadoron.² U bizantskoga cara Konstantina Porfirogeneta, koji je svoje djelo o upravljanju carstvom pisao polovinom 10. vijeka, ima naziv Dekatera i Dekatora, a u Ljetopisu popa Dukljanina (polovinom 12. v.) Decatarum i Catharus.³ Ime je grada, kao i u slučaju Agruvija,⁴ predslavensko, ilirsko.⁵ Lako da se jedan dio agruvijskih izbjeglica sklonio u Kotor nakon katastrofe Agruvija. Svakako je nadošli slavenski elemenat lagano prilazio u mjesta, koja pri dolasku Slavena nijesu posve nastradala. Ostaci ilirskih starosjedilaca i agruvijske izbjeglice s obilježjima grčke i rimske kulture (romanizaciju je naturivala rimska vlast i vojska) našli su se u vrlo nezgodnu položaju ispred slavensko-avarskih došljaka, koji su zapremili sav okoliš. Sam položaj Kotora (arbanaški kodrr = brijeg, kodrinë = prodol) pod brijegom, kraj duboka prodola, pružao je kotorskim stanovnicima barem neku zaštitu ispred opasnih iznenađenja.

Slaviziranje je gradova u primorju polako napredovalo. Tomu je pridonijela urođena oprečnost između dviju različitih etničko-kulturnih grupa. Ali potrebe svagdašnjeg uzdržavanja, osobito prehrambene i obrtne,

¹ A. Mayer, Wo lag das alte Acruvium? Indogermanische Forschungen, Bd. 44.

² Ravennatis Anonymi Cosmographia, ed. Pinder et Parthey, Berolini 1860. Sr. Pauly-Wissova, Real-Encyclopädie d. class. Altertumswiss. Stuttgart 1920, v. Ravennas. P. 208, c. IV, 16; p. 379, c. V, 14.

³ Str. 42, 58, 59, Crnčićeva izd. iz 1874.

⁴ Sr. i etnikon Agravonitae, koje spominje rimski povjesnik T. Livij.

⁵ O imenu Agruvija i Kotora pobliže u mom djelu »Boka Kot. od najstarijih vremena do Nemanjića«, Split 1927, 29-42, 61-77.

silile su na naizmjeničan saobraćaj i na uzajamnu izmjenu dobara. Slavenski je svijet lagano zalazio u te zatvorene gradske društvene okvire. Slavizacija primorskih gradova bila je već u 13., a pogotovu u 14. vijeku, činjenica s kojom je trebalo računati. Ipak su superiorna latinska kultura, a i vještina u privrednoj djelatnosti održale romanski elemenat, da su se pojedini pripadnici toga kruga znali provući do u novije doba. Pogotovu se kulturna snaga romanskog svijeta afirmirala u epohi humanizma i renesanse, u 15. i 16. vijeku, a u Kotoru i okolici i još kasnije.

Dalmacija je bila pod vlašću istočnih Gota od 490. do 535. Bizantski se car Justinijan I (527—565) poslužio protiv Gota i neraspoloženjem gradskog romanskog elementa, pa se Bizant domogne dalmatinskog primorja. I Kotor se podvrgao bizantskoj vlasti, pa se još godine 1166. prigodom posvete kotorske stolne crkve sv. Tripuna spominje kao prisutan kyr Izanakios, bizantski namjesnik.⁶ Po Porfirogenetu Kotor 10. vijeka pripada bizantskom dalmatinskom tematu.⁷ U to je vrijeme kotorska crkva pod splitskim metropolitom. Kotor se riješio bizantske vlasti potkraj 12. vijeka (računa se godinom 1186. kao sigurnom) akcijom srpskog velikog župana Stjepana Nemanje (1168—1196) i domaćih protivnika bizantskog vladanja,⁸ i time počinje era nemanjićkoga vladanja, koja je potrajala više od jednog vijeka i po.

Bizantska se vlast u dalmatinskome primorju nije jače osjetila osim u vrijeme Justinijana I, Bazilija I (867—886), Bazilija II (976—1025) i Emanuela I Komnena (1143—1180). Dok je politički utjecaj redovito bio neosjetljiv, kulturni je bio nešto jači barem u području prava i građevne umjetnosti. Međutim ovaj položaj gradova dalmatinskog temata lako upućuje na zaključak da su se gradovi morali i sami organizirati, da zaštite svoje probitke i zajamče svoje pravo na opstanak pred neposrednim susjedstvom, gdje barem periodički nije nedostajalo neprijateljskog raspoloženja. Zato je i Kotor, koji se razvijao u sličnim okolnostima kao i drugi gradovi dalmatinskog primorja, osjetio elementarnu potrebu da se ogradi od nepoćudnih elemenata iz susjedstva, pogotovu u prvim vijekovima srednjega doba. Tako se u gradu oblikovalo *zaštitno bratstvo*, gdje je stanovništvo potražilo potrebna i silom prilika nametnuta jamstva da se kao zatvorena zajednica uzmogne održati. Naša povijesna nauka još nije svratila pažnju na ovo pitanje za Kotor, pa neće biti nepodesno da se ovo prvi put iznese. Istina, izravnih vijesti o tome u dosad poznatim ispravama nema. Ali u nekim se ispravama iz kasnijega doba, i to baš iz 14. vijeka susreću podaci iz kojih se može izvesti osnovan zaključak: da je u kotorskoj starini postojala u gradu takva zaštitna organizacija. Ne treba bez potrebe predaleko zaći, pa ustvrditi da je u gradu postojala i liga takvih zaštitnih skupova, premda se to a priori ne može da isključi.

Očit se trag takva zaštitnog udruženja sačuvao u jednoj odredbi gradske općine o kotorskome posjedu u Grblju. Odluka ili zaključak donesen je 4. kolovoza godine 1359, dakle u eri vladanja zadnjega dinasta iz kuće

⁶ Smičiklas, Cod. dipl. II, 112.

⁷ O. c., c. 29. p. 128, 136-140, ed. Bonn., Rački, Mon. VII, 403.

⁸ O tome pobliže u mome spom. djelu, 122-131.

Nemanjića, Stjepana Uroša IV (1355—1371), kad se već Kotor počinje da vlada o sebi, prisiljen na to kaotičkim stanjem, što je ovladalo u za-
leđu po smrti cara Stjepana Dušana (1355). Taj je zaključak registriran u kotorskom gradskom statutu na strani 235. mletačkog izdanja iz go-
dine 1616, i to kao 412. glava statuskog zbornika.⁹ Uopće su vrlo zanim-
ljive odredbe o Grblju, registrirane u gradskoj statustskoj knjizi na stra-
nama 233-235. Tu posebno izbija solidarnost u obrani vlastitih interesa
građana. Tako u spomenutom zaključku iz godine 1359. o podjelbi gr-
baljske Župe (De facto diuisionis Zoppe de Gherbili) stoji: Ako kralj
(Dominatio, Gospodstvo) silom zapremi komu građaninu njegov dio po-
sjeda u grbaljskoj župi i zadrži za se ili dade komu od svojih velikaša,
*cijela općina ima da pod svaku cijenu brani taj dio: ako li općina nikako
ne uzmogne da to izvučje, treba da gospodaru naknadi.*¹⁰ Tako i ako koji
Slaven (Sclauus) ili Arbanas (Albanensis Dominationis) kraljev ili ko drugi
negrađanin silom uđe u grbaljsku župu, da tu stoji ili pase, pa odnosni
vlasnik zatraži pomoć od općine, *sva će mu općina dati pomoć*¹¹ da ga
istjera. A u godini je 1355. donesen zaključak (glava 414, s. 236. statuta)
da upravitelji ili suci Župe Grblja (Rectores sive Iudices Zoppae de Gherbli)
pohode Grbalj jednom na mjesec da provide za interese građana.

Opasnost od nedozvoljena prilazjenja Slavena ili Arbanasa na ko-
torski gradski posjed u Grblju nije nastala tek tada u godini 1359. Bila
je to već praksa sa svojim po interese vlasnika lošim posljedicama. Tako
se iz jedne statustske odredbe iz godine 1339. (gl. 418, s. 238-239) raza-
bire da su u Grbalj prilazili uz redovite gradske posadnike i Arbanasi i
Slaveni (Sclau), pa su tu držali posjede kao kmetovi.

Međutim spomenuti zaključak iz godine 1359. ne tretira jedno pita-
nje, tek tada, u toj godini, iznenada iskrslalo. To je samo formulacija, a i
kodifikacija jedne stare prakse, jednoga stanja koje je bilo na snazi već
nekoliko decenija. Župa je Grbalj i njezin posjed priznat Kotoru od kralja
Uroša II (1282—1321) prvih godina toga vijeka. Pri tomu je vrlo značajno
da je taj prostrani posjed pripao općini kao takvoj, a ona ga je dijelila po-
jedincima. Dakle neki patrimonij gradske zajednice, koju je vodilo plem-
stvo afirmirajući u prvome redu svoje vlastite prohibitke. Ali u toj se okol-
nosti može nazrijeti, jedna od oznaka zaštitnih udruženja, naime, da se
zasluge pojedinaca pripisuju zajednici i da ona, zajednica, crpe bene-
ficije, koji proističu iz individualnih ili obiteljskih zasluga.

To što je kralj ušao u stvar ili, bolje, što je od samih Kotorana bio
zainteresiran za stvar, može se objasniti tako da je kotorska općina htjela
da kraljevim autoritetom potkrijepi posjed grbaljske Župe po cijeloj grad-
skoj zajednici, koja je u sebi sabirala i zasluge i prohibitke pojedinaca. Za
ovu je stvar prilično svejedno da li se u konkretnom slučaju radi o kra-
ljevske darovnici u strogoj smislu te riječi.

Značajka je zaštitnog udruženja *organizirana solidarnost u obrani
užih prohibitaka zajednice*. Organizacija obrane nije prezala ni pred težim

⁹ Statuta el leges Civitatis Cathari, Venetiis, M. D. C. XVI., apud Rubertum Meietum.

¹⁰ Ja sam potertao.

¹¹ Ja potertao.

represivnim mjerama, a uzajamna se obvezatnost obično osnivala na *zakletvi* i na nju se prislanjala. Istina, nema traga zakletvi, barem u dosad poznatim starim ispravama, ukoliko bi se zakletva uzela za sastavan činilac takvih zatvorenih zajednica, pa im odatle i naziv zakletvenih bratstava ili i lige zakletvenih bratstava ili udruženja. Ali briga oko organizacije obrane zajedničkih interesa u Župi jasno izbija iz one odluke. I još je nešto očevidno iz te odluke, naime *kolektivno jamstvo*. Sva općina jamči da će se vlasniku povratiti dio zemljišta, oduzet mu od neke vanjske sile, dakle od nekog činioca koji ne spada u redovit krug gradskog života. Pače, u skrajnom slučaju općina se obvezuje na naknadu štete, ako joj ne uspije akcija da se povrati zapremljeno zemljište. Znači da kolektiv jamči povratak nepravedno oduzeta terena, kako ga je kolektiv (općina) i porazdijelio među pojedince. Dakle, ovdje su pojedinci zapravo uživaoci dodijeljenih i baštinjenih dijelova, ali tako da ih za živu glavu nitko u tome ne smije da dirne. De iure kolektiv je vlasnik koji nosi i velike obveze prema pojedincima. Konačno, u praksi, pojedinci su bili smatrani faktičnim vlasnicima svojih dijelova, barem kasnije u mletačkoj eri, a kolektiv (općina) jamcem njihove nepovredivosti.

Iz ovoga što je ovdje rečeno izlazi da su se jasni tragovi zaštitnog udruženja u Kotoru održali još do u 14. vijek, pa se neće pogriješiti ako se ustvrdi da je takvo zaštitno udruženje postojalo u Kotoru veoma rano, dakle već nakon provala Slavena, kad je pogotovu nezgodna situacija u kojoj se baš tada našlo kotorsko stanovništvo, neumoljivo nametala potrebu da se stisnu redovi oko zajedničke obrane opstanka i elementarnih probitaka. Baš u takvim okolnostima formirala se *konjuracija*, kojoj se trag dovukao sve do u 14. vijek u kolektivnom jamstvu one statske odredbe.

Taj je općinski zaključak uperen neposredno in prima linea protiv Slavena i Arbanasa, koji dođoše izvana, a in ultima i protiv vlade, protiv samoga kralja. To nije čudo kad npr. budvanski gradski statut predviđa mogućnost da kraljevi ljudi napadnu i opljačkaju karavane budvanskih trgovaca i određuje mjere protiv toga. Uostalom, Kotor je u srpskoj eri imao svoju autonomiju. Odlučnost i bezobzirnost u upotrebi mjera za očuvanje osnovnih probitaka i prava posebna je značajka zaštitnih udruženja. Ne gleda se nikomu u lice, u kotorskom slučaju ni kralju. Stoga nije dvojbe da su takva udruženja, a na svoj način i tzv. lajička bratstva i vjerske bratovštine, pridonosila oblikovanju i održavanju autonomnog shvaćanja i slobodarskog raspoloženja.

Prema ovim Slavenima i Arbanasima, koji dolaze izvana, pa su za kotorsko građanstvo stranci, vlada u gradu prava averzija.¹² Ali ne samo prema njima. I prema Vlasima. Svakako su kulturno-socijalne opreke između ovih došljaka, koji su bili smatrani neugodnim gostima, i već podavno skalupljene zatvorene romansko-slavenske sredine u gradu bile izrazite. Svako šest mjeseci birala su se trojica plemića za suce male kurije, da do iznosa od 10 perpera sude svima što stanuju u gradu, i strancima,

¹² I budvanski statut izričito razlikuje građanina od Slavena ili Arbanasa, pa Slaven uopće nije mogao biti svjedok.

samo ne Slavenima, Vlasima ni Arbanasima, koji stanuju vani. Iz toga podatka gradskog statuta iz godine 1373. (gl. 13, 9—10) jasno je da se u to doba još ne može govoriti o nekoj amalgamaciji slavenskog i vlaškog elementa. Ona je nastupila kasnije, a u 17. vijeku već je dovršena, premda se u jednoj vijesti peraškog arhiva iz godine 1669. (nešto prije svršetka kandijskoga rata) još jednom govori o Rumanima kao o nekoj letećoj nomadskoj koloni, a zanimljivo je da to spominje u jednom svom pismu pop Radul, vođa poslavenjenih Vlaha u tzv. Vlaškoj krajini (predjel od Krivošija prama Nikšiću), koji te Rumane separira od svog etničkog skupa, komu je on na čelu. Slaveni i Arbanasi kotorskog gradskog statuta napadahu na karavane kotorskih trgovaca, da ih pljačkaju (gl. 368, s 202). Ali u Kotoru postoji i poseban magistrat trojice, Comites Sclavorum (Stat. Cath., g. 1352, s. 105).

Kako je kotorski kolektiv bio osjetljiv u čuvanju gradskih prava i probitaka, razabire se i iz jedne oštre reakcije kotorske općine iz godine 1367, u eri Stjepana Uroša IV. Općina ustaje protiv dvorskih intriga i intriganata, protiv pljačkanja i represalija sa strane vlade. Statut te godine predviđa¹³ da kralj (Dominatio) koga građanina orobi, oplijeni ili baci u tamnicu, dok su na dvoru (in Curia Domini Regis) Tripo Buća i Toma, sin pok. Pavla Tomina. Ako se to pomoću svjedoka dokaže, dužna su ona dvojica, Tripo i Toma, potpuno namiriti svu štetu. Ta je odredba donesena zato, što su neki Kotorani u dvorskoj službi snovali o neprilikama za svoje građane, pače i o uništenju općine (destructionem Communitatis nostrae). Tripo Buća, koji se ovdje spominje, sin je Miha Buće, dok se drugi Tripo Buća, sin Petrov (ovaj je Petar sin Nikole, protovestijara cara Dušana) spominje g. 1390. kao protovestijar na dvoru bosanskog kralja Tvrtka I. O kojim se spletkama radilo, nije pobliže poznato. Neki su Kotorani izravno sklapali trgovačke poslove s kraljevom kućom. Neki su od njih zadržani pri dvoru i dulje nego što su predviđali, pa bi od toga imali i štete. O tim se štetama raspravljalo i pred kotorskim sudom (tako g. 1330).¹⁴ Lako da je vijest kotorskog statuta onako kako je stilizirana ponešto pretjerana. Svakako je tada bilo poznato jamstvo za drugoga, pa i bez neposredne krivice, što je izbilo i u naše doba u autokratskih režima. U kotorskom se kolektivu postojano održava sistem da se i teškim represivnim mjerama brane interesi građana i njihova lična sloboda. Već je prije objašnjeno kako je ovaj sistem mogao biti odjek prastarog zaštitnog udruženja.

RAZVITAK KOTORA

a) u starije doba

Dolaskom Slavena i Avara u primorje nije se izgubila stara rimska i grčka kultura. U gradovima, koji su zaštićeni prirodnom ogradom mogli uz mnoge poteškoće očuvati svoj opstanak (kao Kotor), po dolasku

¹³ Gl. 426, s. 243/244: De commorantibus in Curia facientibus damnum alicui.

¹⁴ A. Mayer, Katorski spomenici I, izd. Jug. akad., Zagreb 1951, 189.

Slavena pučanstvo je bilo miješano: romanizirani ostaci Ilira s nešto slavenskog elementa. Romanska im je kultura nametnula svoje obilježje, pa je to unosilo oštru oprečnost između gradova i okolišna stanovništva. Ova su se zakloništa preživjelih Romana i njihova duha ogradila od utjecaja slavenskog susjedstva sistematskim nastojanjem da se privredno podignu, najprije gusarenjem, a kasnije i redovitom prekomorskom trgovinom.

Car je Justinijan polovinom 6. vijeka osnovao revenski egzarchat, komu je i Dalmacija pripadala. Potkraj 9. vijeka Dalmacija postaje poseban bizantski temat. Bizantska je dračka pokrajina na sjeveru završavala Barom i Ulcinjem, a uz dračku se protegla Duklja, po Porfirogenetu¹⁵ od Ulcinja i Bara do Kotora. Ovdje je govora samo o primorskome posjedu tih tvorba. Duklja se od 11. vijeka zvala Zeta (lat. Zenta) po istoimenom pritoku Morače. Dukljanin u 30. poglavlju svoga ljetopisa (s. 39. Crnčičeva izd.) spominje između zetskih županija i gradova Budvu (Budua) i Grbalj (Gripoli, Gripoli). Kotor nije spadao u Duklju. Od Kotora započima Travunja i u primorskoj liniji proteže se do Dubrovnika. Kotor se pomalo diže, pa se i zaljev Boke kotorske počinje da naziva Katorskim zaljevom (culfus de Cattaro, culfus civitatis de Cattaro), kako svjedoči Dukljaninov ljetopis barem za doba svoga postanka (12. vijek), a ne više Risanskim. Od Dubrovnika na sjever do Neretve protezao se Hum (Zahumlje) s glavnim mjestom Blagajem na jugoistok Mostara.

Kotor, samosvojan gradić, nije nikad sačinjavao poseban bizantski temat (pokrajina). U političkoj nesigurnosti, koja je nakon provale Slavena vladala u zaleđu, dalmatinski su se gradovi razvijali o sebi. Prema M. Kostrenčiću¹⁶ u njihovoj se unutrašnjoj uredbi susreće rimska municipalnost i kršćanska općina vjernika s početnim elementima srednjovjekovne komune. Kad je na istočnoj obali Jadrana došlo do križanja bizantskog i franačkog utjecaja, uglavi se o tome pitanju konačan sporazum između Karla Velikoga i bizantskog cara Mihajla I u Aachenu godine 812, po kome primorski gradovi u Dalmaciji i Mleci ostaju Istoku, a Slaveni u Liburniji i Dalmaciji na sjever Cetine Franačkoj. Nije poznato da je Kotor bio dodirnut franačkim utjecajem. Međutim, kad u Mlecima i Bizantu izbruhn timerički neredi, primorci se odadu gusarenju, pa lako da u to doba (9. v.) padaju i jači ispadi Kotorana na moru.

U gusarske pohode između Neretvana i Mlečana umiješale se i arapski Saraceni, pa osvojivši u trećemu deceniju 9. vijeka Kretu (Kandiju) i zapadnu Siciliju, a godine 840. i Taranto (Tarent), stadoše se zalijerati na istočni Jadran. Tako Saraceni napadnu i Budvu i Boku i opljačkaju Rose i Kotor, pače ih i formalno zauzmu (g. 867). Porfirogenetova vijest o tome¹⁷ izričito ističe donji Kotor. Takav naziv (τὸ κάστρον τὰ Δεκάτερα τὸ κάτω) bio bi posve neumjestan da nije tada ili u najmanju ruku u doba kad je car pisac vladao i sastavljao svoje djelo (polovinom 10. v.)

¹⁵ De adm. imp. c. 30 p. 145. ed Bonn., Rački VII, 405.

¹⁶ Postanak dalmatinskih sredovječnih gradova, Šišićev zbornik, Zagreb 1929; Slobode dalmatinskih gradova po tipu trogirskom, Rad 239, Zagreb 1931.

¹⁷ O. c., c. 29, p. 129—136, Rački VII, 347—353.

po obavijestima svojih činovnika postojao i gornji Kotor, tj. grad ili utvrđena gradina na brijegu iznad grada. Ta Saraceni nisu bila na dohvatu, pa je ne zauzeše. Lako da je ova gradina podignuta i mnogo prije saracenskoga napada, što je od stisnutog gradskog stanovništva tražila potreba da se za svaki slučaj zaštiti. Svakako je u Porfirogenetovo vrijeme bila dovoljno poznata, kad je čitalac careva spisa mogao bez pobliže oznake raspoznati donji Kotor.

Kad je zahumski knez Mihajlo Višević, prije saveznik Simeona bugarskoga, a neprijatelj Bizanta i Srbije, prikupio pod svoju vlast Travunju i Duklju, a kasnije se okrenuo od Bugarske i pridružio Hrvatskoj i Bizantu, Konstantinov suvladar car Roman Lekapen imenuje ga oko g. 923. prokonzulom i patricijem. Pače povjesnik F. Šišić drži za veoma vjerojatno da mu je car privremeno povjerio upravu i obranu carskih gradova Dubrovnika i Kotora.¹⁸

Tomislav, od godine 925. hrvatski kralj, pregnu da dalmatinske gradove, koje je bizantski car Leon III još god 732. bio otrgao od Rima, opet povрати Zapadu. To mu i uspije. A na Crkvenome se saboru u Splitu g. 925. riješilo da se biskupije Crvene Hrvatske (Ston, Dubrovnik, Kotor) opet podvrgnu splitskome metropolitu, kako je bilo prije raskola, i uredi se naizmjeničan upravni odnos između dubrovačke i kotorske biskupije za slučaj ispražnjenja jedne od njih.¹⁹ Kotor je s ostalim gradovima romanske Dalmacije, koja je u upravi bila reorganizirana od Bizanta polovinom 8. vijeka, učvrstio u ovo doba svoju vezu s rimskom crkvom.²⁰

Bugarski je car Samuil (977—1014) namislio da obori bizantsku moć i ujedini Slavene na istoku i jugoistoku Balkana, pa provali u Duklju protiv vladara Ivana Vladimira (o. g. 998—1016), bizantofila. Stigne do Kotora i spali ga.²¹ Nije bilo ni teško spaliti grad s drvenim kućama. Sva je prilika u ovoj je zgodi propala prva crkva sv. Tripuna, za koju zna još Porfirogenet kao okruglu (centralnu) građevinu,²² a ne prigodom saracenskoga napada.

Što se tiče odnosa Kotora prema Duklji, zapaža se kao glavna crta da su Kotorani skloni bizantofilskim vladarima Duklje, a bizantofopskima neskloni. Pače neki se i periodički navraćaju u Kotor i tu imaju svoju residenciju kao kasnije knez, pa kralj Mihajlo (1050—1081) i kraljica Jakinta, žena kralja Bodina (1081—1101), porijeklom iz grada Bari, na zlu glasu po spletkarenju.²³

Bazilij II (976—1025) prevlada bugarsku moć i ovlada Dukljom, oblastima ispod Neretve, Bosnom, Srbijom i primorjem do Hrvatske.²⁴ Kako je Samuil bio povratio Duklju Vladimiru, a Travunju i Zahumlje njegovu stricu (po drugoj vijesti bratu) Dragomiru, Kotorani, stare pristaše

¹⁸ Povijest Hrvata, 412.

¹⁹ Rački VII; V. Klaić, Povijest Hrvata I, 81.

²⁰ F. Šišić, Pov. Hrvata, 289, 295, 411, 418—419, ekskurs II.

²¹ Dukljanin, po Crnčićevu izd. Ljetopisa 42, po Šišićevu 333.

²² O. c., c. 29, Rački VII, 401/405.

²³ Šišić, Pov. Hrvata, 440.

²⁴ Pobljiže: Rački, Borba Južnih Slavena za državnu neodvisnost u XI vijeku, Rad, knj. 24, 108—117, 147—149; Jireček-Radonić, Istor. Srba I, 195—199.

Bizanta, bojeći se iznenađenja od Dragomirove strane, namame ga na otok sv. Gabrijela (kasnije Stradioti) i ubiju g. 1018.²⁵ Kotorani se vladaju kao gospodari na otoku sv. Gabrijela, u neposrednu susjedstvu poluotočica Prevlake, gdje dukljanski vladari imaju od zadnjih godina 10. vijeka gradinu i dvor.²⁶ Znači da im je u ovo doba, u spletenim političkim situacijama u zaleđu, uspjelo da se domognu ovoga otočica u sjevernom kutu vanjskoga dijela Kotorskog zaljeva, koji im je zgodno mogao poslužiti u pomorskim ispadima. Prema tome su s uspjehom, iako laganim tempom, razbijali obruč, u koji je njihov grad bio stisnut, što samom prirodom, što političkom situacijom u neposrednoj blizini. Svakako u kotorskom slučaju s Dragomirom dolazi do izražaja konjuracija, za koju je prije istaknuto da spada u značajke zaštitnih udruženja.

Kotor se razvijao u prvom redu u trgovačkom pravcu čuvajući svoju autonomiju pod zaštitom dalekog Bizanta. Ovu je težnju Kotorana ojačalo i to što je susjedni Dubrovnik otklonio mletački utjecaj i priklonio se god. 1032. Bizantu. Međutim se dukljanski knez Stjepan Vojislav na račun bizantskih pretenzija domogao krajem prve polovine toga vijeka Duklje, Travunje i Zahumlja. Kotorani se vještim oportunističkom prilagodbiše novoj situaciji. Naskoro, pošto je car Aleksij Komnen g. 1081. dokrajčio unutrašnje neredne, normanski vojvoda Robert Gviskard s uspjehom je ugrozio bizantsku prevlast na Jadranu. Normani su još u prvoj polovini ovoga vijeka držali skoro sav negdašnji bizantski posjed u južnoj Italiji. Nakon sposobnih dukljanskih vladalaca Mihajla (1050—1081) i sina mu Bodina (1081—1101) Duklja opada, a diže se Raša, buduća matica srpske države. Pogotovu, pošto Bizantinci nakon Robertove smrti (1085) istisnu Dukljane iz zaposjednutih gradova i pobijede Bodina, komu je u početku bilo uspjelo da prislonom na Normane pridruži svojju zemlju i Rašu i tu postavi Vukana primivši od njega zakletvu vjernosti. Nakon rasula dukljanske kraljevine (o. 1120) Bosna se pridruži Ugarskoj. Bodin ju je bio oteo Hrvatskoj kraljevini povodom unutrašnjih nerada što tamo nastaje po smrti kralja Dmitra Zvonimira (1089).

Kad se spletarenjem Bodinove udove Jakinte domogao kraljevske vlasti u Duklji njezin sin Đuro, neraspoložen prema Bizantu, da udobrovolji Bizantu skloni Kotor, predade godine 1115. Kotoranima Prevlaku i potvrdi im posjede na Luštici, na Pasiglavu i u Polju do granice Grblja. Govori se o kraljevoj povelji iz spomenute godine pod nadnevkom 13. kolovoza. Ne može se a priori poreći da je kralj izdao Kotoranima povelju, ali onako kako je ona doprla do nas, uklopljena u kasniju povelju srpskoga kralja Stjepana Uroša I, izdatu Kotoranima godine 1250, nije no siguran falsifikat, kojim su Kotorani pred kraljem Urošem eventualno pokušali da ukrijepe svoja prava na vangradska područja. Svakako je kralj Đuro mogao predati Kotoranima Prevlaku kao svoju, gdje su i otprije, kako je već spomenuto, dukljanski vladaoci imali zamak i dvor. Ali je vrlo značajno da se u falsifikatu ne govori ni o Luštici ni o Pasiglavu ni o Polju (do grbaljske granice) kao o jednom uokvirenom geo-

²⁵ Dukljanin, 46; M. Orbini, *Il regno degli Slavi*, Pesaro 1601, 225.

²⁶ Dukljanin, *Ljetopis*, po Crnčiću 40, po Šišiću 329.

grafskom posjedu ili o trima zaokruženim cjelinama, nego se izričito naglašuje da im je kralj potvrdio posjedovanje svih vrtova i vinograda koje su držali u području (in pagis) Luštice i Pasiglava i u cijelom Pelju do grbaljske granice.²⁷ Znači da to nije darovnica u pravom smislu, barem za ova područja, nego u najboljem slučaju uzakonjenje postojećega stanja. Kotorani su se naime okoristili neredima u zaleđu, pa su se domogli prostranih kompleksa zemljišta na spomenutom području, a bila su im potrebna za njihovo uzdržavanje i za njihovu trgovačku djelatnost, koja se odvijala u pravcu na bizantsku, kasnije normansku Apuliju, na Dubrovnik i Mletke. Nema sumnje, kralju je bila potrebna pomoć Kotorana, koji su i njegovu majku bili poduprli u njezinu spletkarenju.²⁸ Svakako iz ove se stavke falsifikata lako zaključuje, da se radi o posjedima pojedinaca i pojedinih gradskih obitelji, koje su se htjele zaštititi i imunizirati kraljevskim ugledom za svaku eventualnost ubuduće. Ovo treba imati na umu i za razumijevanje povelja iz kasnije srpske ere i za tačniju ilustraciju načina i metoda kako su Kotorani do njih dolazili. Na Prevlaci, sada poklonjenoj od kralja, Kotorani su bili sazidali lijepu romaničku crkvu sv. Mihovila Arhandela i samostan. Tu se rano susreću benediktinci, ali nije tačno poznato kad su se oni tu nastanili i kad je sazidan samostan s crkvom. Možda 11. vijeka, kad je mnogo benediktinskih samostana niklo u tome kraju. Kotorški biskup Urzacij skupa s gradskim priorom Melom i s gradskim plemstvom poklanja godine 1124. Prevlaku crkvi sv. Tripuna.²⁹ Tada benediktinaca nije više bilo na Prevlaci, koja je sad imala pridonijeti svoj udio u pomoći pri namjeravanoj izgradnji nove katedrale sv. Tripuna u Kotoru, jer je prva bila porušena, po svoj prilici, prigodom Samuilova napada na Kotor.

Protiv moćnoga bizantskoga cara Emanuela I Komnena (1143—1180), koji je Duklju smatrao za bizantski feud, podiže se stranka koja se stade ozirati za Rašom. Tako je dukljanski vladar Radoslav bio stisnut uz more. Kotor je, grkofilski nastrojen, prianjabo uz Radoslava. Pri posveti nove stolne crkve sv. Tripuna u Kotoru, građene u obliku trobrodne romaničke bazilike, godine 1166. prisustvuje i bizantski vojvoda Dalmacije i Duklje Izanakij.

b) u nemanjićkoj eri

Na račun autonomnih primorskih gradova, u prvome redu Kotora i Dubrovnika, probijaju se sad k moru Raša i Bosna. Nemanjin predšasnik raški veliki župan Desa (1162—1165) zanosio se mišlju da se posve riješi Bizanta, pa se proti osvajačkim osnovama cara Emanuela uglavi obrambeni savez (Ugri, Hrvati, Srbi, Normani). Ali u hrvatskome primorju prevlada Bizant. Za Emanuela je Dalmacija i Duklja primorska bizantska pokrajina s Kotorom, Barom i Skadrom. Bizantinci konačno ovladaju Srijemom, Bosnom, Dalmacijom osim Zadra (mletačkoga) i otoka, te Hr-

²⁷ D. Farlati, *Illyricum Sacrum* VI, 440.

²⁸ Flaminus Cornelius (Corner), *Catharus Dalmatiae Civitas in ecclesiastico atque civili statu historicis documentis illustrata*, Patavii 1759, 51.

²⁹ Farlati, o. c. VI, 433; Smičiklas, *Cod. dipl.* II, 38; Kukuljević, *Codex* II, 25—26.

vatskom na jug Velebita (1167).³⁰ Kotorani, kojima kao ni Dubrovčanima nije bilo u interesu, da ojačaju države u zaleđu, osjetiše potrebu da se sporazume s Dubrovčanima (g. 1181), a još prije (g. 1167) s omiškim gusarima, kad se njihov knez Nikola Kačić zavjeri kotorskom vicekomešu da će s Kotoranima održavati mirne odnose.

Međutim je Stjepan Nemanja ovladao Rašom (o. 1170) kao veliki župan, pa pregnu da na jugozapadnome Balkanu ukloni bizantsku moć i ujedini susjedne zemlje u jaku državu. Po grčkom ljetopiscu Niketi Akominatu³¹ Nemanja ugrozi Kotor,³² a u Budvi stekne pristaša. Kotor se nađe osamljen. S Dubrovnikom je poveo oštru parbu crkveno-političke naravi oko metropolitanskoga prava i područja, koja je još 11. vijeka bila izbila između Dubrovnika i Bara. Kotor se ne htjede da prikloni barskoj crkvi radi političke averzije prema Duklji i stoga što ta metropolija nije bila osnovana zakonitim putem,³³ a dubrovačkoj ne da ne potpadne pod političku prevlast takmlje sa sjevera. Zato prione uz nadbiskupa Barija i Kanuzija još od godine 1025,³⁴ dakle prije osnutka barske nadbiskupije. Rasprava koja se povela pred papom Aleksandrom III (1159—1181) između barijskoga nadbiskupa Rajnalda i dubrovačkoga Tribuna Michielija oko Kotora bi odlučena godine 1172. u korist Barija. U to je vrijeme bio kotorskim biskupom Nikefor II (1167—1178). Kotorska je crkva priznavala barijskoga nadbiskupa svojim metropolitom od 11. do 14. vijeka. Ali i kasnije, u punoj mletačkoj eri, vrše se prizivi s kotorske biskupije na barijsku nadbiskupiju, pa se još i tada gravitira na Bari kao na starije crkveno središte. Tako je u kotorskom (sudskom) arhivu za bilježeno godine 1655. kako je 7. veljače vijeće kotorske općine odlučilo, da se obrati duždu neka preko svoga poslanika u Rimu isposluje da kotorski biskup (Vinko Buća Kotoranin, 1622—1656), s kojim je općina imala spor oko osobe korizmenoga propovjednika, ima metropolita u ovim stranama (habbi un Metropolita in queste Provintie), da se tako uzmognu rješavati sporovi u prizivu, a ne da biskup ulaže daleke, opasne i skupe utoke pred nuncija (papinskog) u Mlecima i pred barijskoga nadbiskupa u Pulji.³⁵ Nakon rješidbe o raspravi pred Aleksandrom III ugled se Kotorana u Pulji podigao, pa g. 1195. dobijaju osobite povlastice za vođenje parnica i trgovačkih poslova od žene cara Henrika VI Konstance, koja je kao tetka siciliskoga kralja Vilima II (umro 1189) bila baštinica siciliskoga kraljevstva. Kotoranski su brodovi bili oslobođeni pristanišne takse.³⁶

³⁰ Šišić, Hrv. pov. I, 89—93; Jireček-Radonić, Ist. Srba I, 240—242.

³¹ Knj. V, gl. 4, 206, bon. izd. po Faberu, Dukljanska kraljevina. Niketa spominje grad Kotor u genitivu τῶν Κατάρων, dakle τὰ Κάτταρα prema Porfiriogetovu τὰ Δεκίτερα.

³² Sr. i vijest Teodora Skutarijota, valjda iz 13. v., Sathas, Bibl. graec. VII, 272, po Jirečku-Radoniću, o. c. I, 248.

³³ Sufflay, Die Kirchenzustände im vortürkischen Albanien, Die orthodoxe Durchbruchszone im katholischen Damme, Illyr. — Albanische Forschungen I.

³⁴ Šišić, Pov. Hrvata, 504, 569, 598.

³⁵ Sv. 98 (Francesco Battaglia — 1654), f. 902—904.

³⁶ Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens I, 47/48; Cod. diplom. Barese, I, 22, 43, 62, 99—100, 115—118, 128.

Kotor se po smrti svoga velikoga zaštitnika cara Emanuela (1180) primiri s Dubrovnikom i uredi s njime trgovačko-pravne odnose sporazumom od 20. rujna 1181. što je već natuknuto. Upadno je da se u toj prilici kotorski knez Tripun naprosto naziva gospodarem Kotora (comes Triphon dominator Catari).³⁷ Znači da se Kotor nakon Emanuelove smrti, nemajući oslona, prepušten sebi, vladao o sebi, pa se zato i njegov knez sada mogao zvati vladaoцем Kotora (dominator Catari).

Kotorani su živo pomogli Dubrovčanima da se obrane od presizanja Nemanjine braće Sracimira i Miroslava, koji uzalud pregnuše da se domognu Dubrovnika (1184). Orbinijeva se vijest o tome³⁸ odnosi na Miroslavljeve ispade. Sad se Dubrovnik stavi (1185 do 1192) pod zaštitu siciliske kraljevine.³⁹

Pošto je Nemanja zauzeo Skadar i gradove iz blizine, te Ulcinj i Bar, ni Kotor se nije mogao da održi. Tu su zapravo Nemanjići već imali svoju stranku. Sigurno je u siječnju 1186. grad pod vlašću velikoga župana, koga je u gradu zastupao setnik Jura.⁴⁰

Tad nastupa za Kotor sasvim novo stanje. Vjekovna zaštita dalekog Bizanta, koja se jače osjetila samo zgodimice, više ne postoji. Sad grad priznaje vrhovništvo dinasta iz kuće Nemanjića, a oni njemu prastaru autonomiju.

Nemanja nije dirnuo u unutrašnju samoupravu. U srpskoj eri vladar šalje u grad kneza kao svoga predstavnika. Suce bira grad i uvijek su domaći plemići. Samo je Nemanja, po onoj vijesti o prije spomenutom setniku Juri, postavio zaklete suce iz uglednih plemićkih obitelji Sergii (Srđić), koja je istovetna s rodom Leone (Leonis),⁴¹ Bočić ili Božić (Bože)⁴² i Petrolina Grgureva.

Plemstvo je redovit nosilac autonomne vlasti, ali se u nekim javnim poslovima ne isključuje i neka ingerencija pučkih slojeva. Sudstvo, jedno od glavnih obilježja gradske autonomije, ravna se po ustaljenim navikama i po normama koje je oblikovala duga praksa. Kotorski je gradski statut uvijek vrijedio za grad, pa bez sumnje i za kotorsko vangradsko područje, ali za ovo područje ne u ekskluzivnoj formi, jer još u kasnoj mletačkoj eri peraška općina sudi neka krivična djela po Dušanovu zakoniku (ius receptivum). Znači da su se barem neka krivična djela i prije u trajanju srpske ere na vangradskom području sudila po tome zakoniku, a mletačka je vlada tu staru uvriježenu praksu tolerirala. Tri se suca biraju svake godine, a po isteku svoga roka ne mogu se opet birati, nego nakon četiri godine.⁴³ Suci svake godine biraju između plemića dvanaest vijećnika Maloga vijeća (Minus Consilium). Gradom upravljaju suci s Malim vijećem.⁴⁴ Veliko se vijeće (Maius Consilium) sastojalo od najmanje

³⁷ Cod. dipl. II, 179; Ljubić, Listine I, 11; Kukuljević, Codex II, 123.

³⁸ O. c. 246.

³⁹ Jireček-Radonić, Ist. Srb. I, 256.

⁴⁰ Rad I, 127; Cod. dipl. II, 198; Farlati VI, 435.

⁴¹ Jireček, Die Romanen III, 59.

⁴² Jireček, ibid., 10.

⁴³ Stat. Cath., P. I, cap. I, 1—2.

⁴⁴ Stat. Cath., gl. II, 2—3.

40 gradskih plemića, kojima su predšasnici po muškoj lozi bili u vijeću od starine. Za to se tražilo dovršenih 18 godina.⁴⁵ Da se donese nov statut ili dodatak staromu ili da se briše stari, trebalo je dvije trećine glasova Velikog vijeća. Kad se napiše statut, trebalo ga je pročitati javno na znak zvona po prihvaćenom običaju, pa se onda unosi u knjigu općinskih statuta. To prama jednome zaključku iz godine 1361. (15. IV).⁴⁶ Razumije se da se tim zaključkom konačno formulirala stara i utvrđena praksa. Time se održavala stabilnost i čuvala veza kontinuiteta u zakonodavstvu, pa time i u gradskoj upravi. Predviđeno je i arbitražno sudovanje za neke poslove, prije nego se rasprava iznese pred sudačku kuriju. Ovakva je presuda čvrsta, a arbitri sude po običajima i statutima i oni sami moraju kroz 15 dana uručiti pismenu presudu stranci koja je dobila pravdu.⁴⁷

Pročelnik se grada Kotora zove prior.⁴⁸ Taj se naziv kod naših primorskih gradova najdulje održao baš u Kotoru. Nakon toga nadolazi naziv comes, knez, kao i po drugim gradovima, i to najprije vicecomes g. 1167, kad se uglavio mir između Kotorana i omiških gusara,⁴⁹ pa comes Triphon, knez Tripun g. 1181, kad se uglavio mir između Kotora i Dubrovnika.⁵⁰ U talijanskim trgovačkim kolonijama na Istoku zvali su se pročelnici najprije vicecomites, a od 12. vijeka konzuli. Knez predstavlja grad prama vani, a u unutrašnjoj upravi nadzire sve poslove.

Po ljetopisu Stjepana Prvovjenčanoga⁵¹ Nemanja je podigao i dvor u Kotoru. Ali Jireček opaža⁵² da je taj dvor po svoj prilici nadovezao na stariju kotorsku residenciju dukljanskih kraljeva.

Kotor je po sastavu svog pučanstva dobio kroz 13. i 14. vijek, kao i Dubrovnik, uglavnom slavenski značaj, ali je i romansko pučanstvo bilo jako osobito utjecajem na gradsku upravu i na kulturu koja je i sačuvala svoj romanski biljeg.

Srpska se država u svome razvitku u širem stilu dobro poslužila gradom. Sačuvavši mu unutrašnju samoupravu, iz njegove će elitne sredine probirati svoje najsposobnije privrednike i diplomate. Preko njega će strujati u zaleđe utjecaji zapadne uljudbe i kulture.⁵³

Pošto se Nemanja odrekao (1196), ulogu velikoga župana preuze sin mu Stjepan. Vulkan je još za očeva vladanja nosio naslov »velji knez«. On dobi u upravu tri područja, naizmjenice nevezana, Duklju i Travunju (Trebinje), Hvosno oko Peći i Dečana i Toplicu. Već 1195, dakle još prije očeve odreke, nosio je u primorju stari naslov dukljanskoga kralja (natpis na crkvi sv. Luke u Kotoru). Jireček je mnijenja da ga je postigao valjda ženidbom s kojom kneginjicom iz domaće vladalačke loze.⁵⁴ On

⁴⁵ Stat. Cath., gl. 35., 20, iz god. 1361.

⁴⁶ Stat. Cath. gl. 36, 20—21.

⁴⁷ Stat. Cath., 38—39, iz godine 1364, 26. IX.

⁴⁸ Cod. dipl. II, 102.

⁴⁹ Cod. dipl. II, 116; Wenzel, Cod. Arpadianus VI, 114.

⁵⁰ Cod. dipl. II, 179; Ljubić, Listine I, 11.

⁵¹ Kralj Stefan, izd. Šafařík I, 7, 8.

⁵² Ist. Srb. III, 12.

⁵³ Potanje o vremenu od postanka grada do Nemanjića u mome već cit. djelu, 67—131.

⁵⁴ O. c. I, 204.

je uopće zadnji nosio taj naslov. Srpski su vladari, istina, nosili u svom potpunom naslovu i naziv kralja Dalmacije i Duklje⁵⁵ uz druge naslove, ali zaseban naslov »rex Dalmatie et Dioclie« dolazi samo kod Vukana. Naziv Dalmacija nije s vremenom uginuo u ovim stranama, nego je i Stjepanu Prvovjencanomu bio poznat čak i za skadarsko područje. Nije se sam Vukan onako nazivao, nego ga je i papa Inocencij III (1198—1216), čiji je politički ugled davao smjernice Evropi, za takva priznavao i tako ga naslovio.⁵⁶

Radi borbe oko nasljedstva nakon 1200. događalo se da su u Srbiji katkad u isto vrijeme vladala po dva kralja kao Uroš I i brat mu Vladislav, Stjepan Dragutin i Uroš II Milutin. Radoslavu se u jednoj kotorskoj povelji spominju kao suvladari braća Vladislav i Uroš. S ovim je u vezi i razdioba upravnoga područja. Ali Vukanova sekundogenitura kao ni Nemanjina brata Miroslava u Zahumlju nije dugo potrajala (do 1208).⁵⁷ Značajno je da je spomenuti papa Inocencij III u isto doba, kad je Vukanu priznavao naslov kralja Duklje i Dalmacije, vrlo dobro znao da razlikuje značaj ovoga krajevnoga, iako najvišega, naslova od vrhovničke vlasti nad cijelom srpskom državom. Tako on naslovljuje (1199) velikoga župana Stjepana »Magnus Iupanus«,⁵⁸ jer se i ovaj papi predstavlja (1199) kao »Magnus Iuppanus totius Servye«.⁵⁹

Znameniti natpis na crkvi sv. Luke u Kotoru ističe kako je 1195. crkvu sagradio Mavro, sin Andrije Kazafranka, sa svojom ženom Buonom (Dobrom), kćerju priora Bazilija, za vladanja velikoga župana Nemanje i sina mu Vukana. Samo spominjanje priora Bazilija ne smije praviti poteškoća za ono što je prije rečeno o nazivu komesa. U kotorskim spomenicima sada redovito dolazi u obzir comes (prior zadnji put 1221). S političke tačke zanimljiv je Vukanov naslov u ovom natpisu »Velcanni, regi Dioclie Dalmatie Tribunie Toplize et Cosne«, a ne »Bosne« kako se katkad pogrešno čitalo,⁶⁰ jer je Vukan upravljao i Hvosnom (lat. u natpisu »Cosna«).⁶¹

Još u jednoj kotorskoj listini iz g. 1197. za gradskoga kneza Bogdana, dolazi isti naslov, samo je izostalo Hvosno (»sub tempore domini nostri Velcanni Dioclie Dalmacie Tribunie, atque Toplizze. incltyti regis et domini Bogdani comitatum Cathari obtinentis«).⁶² U drugim kotorskim listinama dolazi bez toga potpunoga naslova npr. iz g. 1199: »sub tem-

⁵⁵ Sr. npr. za Uroša II Jirečeka i Radonića, o. c. III, 17. bilj. 3.

⁵⁶ Sr. Vukanovo pismo papi u A. Theinera, Vetera monumenta Slavorum meridionalium, I, 6 i papina pisma Vukanu i drugima o Vukanovim stvarima, *ibid.*, s. 5, 13.

⁵⁷ Jir.-Rad. o. c. III, 13.

⁵⁸ Theiner, I, 6.

⁵⁹ *Ibid.*, I, 6.

⁶⁰ G. Gelcich, Memorie storiche sulle Bocche di Cattaro, Zara 1880, 68. Tačno u Stratimirovića, O prošlosti i neimarstvu Boke kotorske, Spomenik srp. kralj. akademije, XXVIII, 11.

⁶¹ *Ist.* Jir.-Rad., o. c. I, 204 sq., 211 sq. Kralj je Stjepan Milutin osnovao u Hv. o. 1309. manastir sv. Nikole. St. Novaković, Zakonski Spomenici V, 606.

⁶² Rukopis Jug. akad. u Zagrebu II, b. 25: »Catharensia Miscellanea«, 308; Cod. dipl. II, 287.

pore regis Velcanni et comitis ciuitatis Desimiri»,⁶³ pa u listini o name-
tima za četvrtu križarsku vojnu iz g. 1200. »sub tempore domini nostri
regis Velcanni et comitatum regente apud nos Desimirus eius famulus«. ⁶⁴
Izraz »famulus« (sluga, podanik) odava da se je Vukanova vlast u Ko-
toru kraj gradske autonomije svakako priznavala.

Vukan je toliko držao do kraljevskoga naslova u ovim stranama
da je posredstvom ugarskoga kralja Emerika (1196—1204) omeo Ino-
cencija III da ne dadne kraljevsku krunu bratu mu Stjepanu, pače je
pomoću Ugarske pokušao da sam ovlada cijelom zemljom. Ta je teška
borba između braće (1202—1203) donijela za posljedicu da je Stjepan bio
protjeran iz zemlje, a ugarski kralj uzeo naslov kralja Srbije. Nakon bu-
garskoga upada pod Kalojanom Vukan bude protjeran iz istočne Srbije,
a Stjepan povraćen (1203). Sava (Rastko) izmiri braću. Vukan se nakon
1207. više ne spominje. Sin mu Đorđe nosio je 1208. kraljevski naslov,
ali se 1242. spominje u Ulcinju samo kao »princeps Dioclie«. ⁶⁵

Kotoranima je bilo mnogo do toga da u nesređenim prilikama sa-
čuvaju slobodu svoga trgovačkoga razvitka i gradsku samoupravu, to
više što su Mlečani, prevarivši križare četvrte vojne, vođene od Bonifacija
Montferatskoga, upotrijebili taj veliki vjerski pothvat u imperijalističke
svrhe, te osvojili Zadar (1202) i Carigrad (1204) i tu zasnovali latinsko
carstvo sa Balduinom flandrijskim na čelu kao carem Romanije. Mlečani
su protegli vlast preko istočne obale Jadrana. Prvi latinski carigradski
patrijar Morosini na putu u svoje sjedište flotom podvrgne pod mletački
utjecaj Dubrovnik (1205) i Drač. Mletke priznadu i francuski kneževi u
Ahaji i grčki despoti u Epiru (1210). Kotorani su, neskloni Mlecima, osta-
li po strani od toga velikoga mletačkoga vojnoga pohoda. Sama činjenica
da se ime Balduina, latinskoga cara u Bizantu, nalazi u 13. i 14. vijeku
među kotorskim patricijima, osobito u obitelji Drago, ⁶⁶ ne može biti
dovoljan dokaz za protivnu tvrdnju. Pače Kotoranima dojadi davati na-
mete za križarske pohode, sigurno ne samo stoga, što su bili znatni nego
i zato što nijesu postizavali svrhe. Zato još prije nego je četvrti križarski
rat formalno započeo, g. 1200, za kneza Desimira, odluče da će za de-
cenij prije toga platiti samo pola od nameta, što ga je prije toga za kneza
Beneše papin legat Gvalterij bezobzirce zaiskao, po starom običaju na
račun od 5 na 6 solida (duplicatos solidos, bizantski novac tada u običaju);
isto toliko za decenij nakon te godine. ⁶⁷

Morao je izbiti za Gvalterova pohoda žestok otpor protiv tih nameta,
kad sačuvana listina ističe kako je sav narod pred legatom prosvjedovao pro-
tiv teška nameta, što se bez milosrđa iziskivao (reclamauisse totius popu-
lus ciuitatis de superfluitate laboris, quam sine misericordia exigebant a
suis debitoribus). S ovoga slaba raspoloženja sumnjiva je vijest koju je

⁶³ Ruk. Akad. Zagreb, Cathar. miscell. 308; Cod. dipl. II, 324.

⁶⁴ Ruk. zagr. Ak., Cath. misc. 306—7, CD II, 342; Farlati VI, 435—6.

⁶⁵ Jir.-Rad., o. c. I, 211, 212.

⁶⁶ Jireček, Die Romanen in den Städten Dalmatiens während d. Mittelalters,
II, 24.

⁶⁷ Farlati VI, 435—436; Cod. dipl. II, 341—342.

zabilježio Đelčić po Goracuchiju⁶⁸ da su Kotorani na poziv što ga je crkva upravila na cijelo kršćanstvo za oslobođenje Svete zemlje, poslali križarskoj floti jednu svoju galiju.

Jireček iznosi⁶⁹ po Restiju⁷⁰ i po izvornu Gundulićevu rukopisu kako se Dubrovnik i Kotor obvezaše 12. travnja 1207. da će se uzajamno potpomoći: poslanici će odmah posredovati, netom bi jedna od ovih dviju općina bila opsjednuta od mletačkoga dužda, sicilskoga kralja ili od velikoga župana Stjepana i brata mu Vukana. Tačnije prama političkim prilikama ovoga vremena iznosi taj ugovor, ali iz godine 1206, Appendini⁷¹ i po njemu Đelčić.⁷² Po ugovoru Dubrovčani će pomoći Kotoranima, ako im grad opsjedne bilo koja sila osim Mlečana i sicilskih kraljeva, s kojima Dubrovnik ima odnose; tako će i Kotorani Dubrovčanima, samo da Dubrovnik ne bude opsjednut od velikoga župana Stjepana ili od brata mu Vukana, s kojima Kotor ima osobitih obveza. U svakom će slučaju poraditi oko naizmjenična mira i zajedničkoga progona gusara. U to je doba teška borba između braće bila već potpuno utihnula (još 1203), pa stoga nijesu ni mogli Kotorani misliti na kakvo neprijateljsko držanje prema braći, ponapose prema Stiepanu, koji je izišao dobitnikom. Vukanov je ugled mogao donekle oslabiti u gradu za vrijeme njegove borbe s bratom, ali možda ne i nakon toga.

Politički se utjecaj Mletaka i ovdje osjetio osobito 1208, kad se Vukanov sin kralj Đorđe zakleo sa svojim srodnicima na vjernost⁷³ duždu Petru Ziani (Venetiarum, Dalmatie atque Croatiae duci, quarteque partis et dimidie totius imperii Romanie dominatori), pače mu je zemlju podvrgao gotovo u leno (et quod terra, quam nunc habemus et illam, quam nos acquiremus in antea, per eundem dominum ducem suosque successores tenebimus).

Najstarijemu sinu kraljevu Stjepanu Radoslavu pala je u dio kao nasljedniku prijestolja uprava primorskih strana, nekad Vukanove oblasti. Radoslavu je uprava područja južno od Neretve, po Orbiniju, bila osigurana nakon pobjede nad Petrom, zahumskim knezom. Kralj je Stjepan postavio za gospodara stonskoga kraja, primorja kod Slanoga i župe Popova rođaka Andriju, sina Miroslava, brata velikoga župana Nemanje, gospodara Zahumlja.⁷⁴

Kralj Stjepan nije Kotoranima izdao nikakvih posebnih darovnica. Jedna takva listina,⁷⁵ koja se iznosi pod njegovim imenom, prost je fal-

⁶⁸ O. c., 66, Goracuchi, Lezioni sulle Bocche di Cattaro.

⁶⁹ Ist. Srb. I, 212, bilj. 5.

⁷⁰ Chronica Ragusina Junii Restii, ed Nodilo, Zagrabiae 1893, p. 75.

⁷¹ Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei, Ragusa I, 1802, i II, 1803; sr. ugovor I, 277.

⁷² O. c., 80, 84—85.

⁷³ Ljubić, Listine o odnošajih između južnoga Slavenstva i Mletačke Republike, I, 27, u Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, 1868.

⁷⁴ Jir.-Rad., I, 216 sq., 221.

⁷⁵ Slav. kopija u Đelčića, s. 68, i u peraškom arhivu od ruke Krila Zmajevića, peraškoga kapetana (načelnika) 1684. bosančicom, izvadak na talijanskom jeziku u monografiji Frana Vickovića, Il monastero di San Giorgio sullo scoglio presso Perasto, Trieste 1904, s. 3.

sifikat. To je lako razabrati već iz toga što se u jednom istom dokumentu u kopijama spaja ime Stjepana Prvovjenčanoga s imenom cara Dušana, koji je tobože potvrdio povelju kralja Stjepana.⁷⁶ Falsifikator je, ne poznavajući povijest, prešao preko puna vijeka, što je protekao između kralja Stjepana Prvovjenčanoga i cara Stjepana Dušana. Pri kraju same listine odava se iguman mileševskoga manastira Vasilije, koji je 1633. izdao Peraštanima pismenu svjedodžbu na taj falsifikat. Zanimljivo je da su se ime Vasilija i njegova izjava privezali uz samu tobožnju povelju kao sastavan dio. Sam falsifikat vrvi neistinama. Tako se kaže da kralj nije našao hrama u Kotoru, pa je sagradio crkvu sv. Tripuna i Marijina Uznesenja (zbornu sv. Marije, Collegiata), a na Prevlaci hram sv. Mihajla, u Perastu hram sv. Jurja na otoku. Po tome kao da tada nije bilo niti jedne od važnijih crkava u Kotoru, znamenitom starom sijelu biskupije. Prvobitna je crkva sv. Tripuna bila sagrađena početkom 9. vijeka, a sadašnja je, uglavnom, postala u 12. vijeku.⁷⁷ Sadašnja je crkva sv. Marije dozidana 1221. na mjestu istoimene drevne i tada sasvim trošne crkve, brigom plemićkih kotorskih obitelji Držića i Bizantija i priora Ivana.⁷⁸ Opatija je sv. Jurja postojala zasigurno u 12. vijeku.⁷⁹ Samo se spominje da je crkva bila posvećena 1247. za kralja Uroša.⁸⁰ O crkvi je na Prevlaci bilo već spomena.

Kopija, koju navodi Đelčić⁸¹ u cijelosti, uzeta je od Tripa Smeće (Smecchia) 1806. iz rukopisa dra Andrije Balovića, koji, kako se iz raznih mjesta peraškoga arhiva može da razabere, nije bio najobzirniji u upotrebi nevaljalih isprava.

Tu su povelju izmislili Peraštani kad je (1633) davna i zakučasta rasprava s Kotoranima oko patronatskoga prava nad opatijom sv. Jurja imala biti konačno riješena pred mletačkim senatom, da mogu i tim falsifikatom barataći protiv Kotorana. I zbilja se Kotor u listini silno ponizuje. Po njezinu sadržaju patronatsko pravo, barem na osnovi utemeljenja opatije (ex fundatione), moglo im je biti osporeno. Presuda je pala g. 1634. uglavnom u prilog Peraštanima.⁸²

Nadbiskup se Andrija Zmajević u svom crkvenom Ljetopisu (17. v.) poziva također na ovu listinu i na osnovi nje tvrdi da je Prvovjenčani sazidao samostan sv. Jurja. U istom ljetopisu piše na drugom mjestu da je car Stjepan Dušan sazidao taj samostan. Očito je da je nadbiskup doveden u dvojbu tobožnjom listinom, koja grubim anahronizmom spaja prvoga srpskoga kralja s prvim carem. Vicković⁸³ čini neke zgodne opaske za kronologiju listine, ali je drži ispravnim spisom. Kasniji su prepisivači te listine bez mnogo promišljanja mijenjali neka mjesta u listini. Ni tali-

⁷⁶ Tako u kopiji, pisanoj bosančicom, u peraškom arhivu i u talij. izvatcima.

⁷⁷ Sr. Miloje Vasić, *Arhitektura i skulptura u Dalmaciji od početka IX do početka XV veka*, Crkve, Beograd 1922., s. 131 sq.

⁷⁸ Cod. dipl. III, 207/8; Vasić, o. c., 38.

⁷⁹ Cod. dipl. II, 102; Farlati, *Illyricum sacrum* VI, 433.

⁸⁰ Cod. dipl. IV, 326.

⁸¹ O. c., 68.

⁸² Sr. o tome odnosnu dukalu mlet. senata u Fr. Vickovića, o. c. 4/5.

⁸³ Fr. Visovich, *Storia di Perasto dalla caduta della repubblica veneta al ritorno degli Austriaci, Trieste 1898, 239—241.*

janski prijevodi, odnosno prijepisi, a ni slavenski, ne slažu se. Koliko je bilo neupućenosti, vidi se i iz toga što Vicković u svojoj knjizi kuša protumačiti odakle crveno kamenje na zidu crkve sv. Tripuna, a izgradnju te crkve listina također pripisuje Prvovjenčanomu, i na crkvi sv. Jurja. Bez obzira na to da su oba hrama u sadašnjem obliku jednim dijelom iz vremena nakon velikoga potresa u g. 1667, nije nikako podesno pronaći čak i oblike bizantskog sloga na tom prostom kamenju.⁸⁴ Toga crvenoga kamenja ima na građevinama u ovim stranama koje su podignute u 17. i 18. vijeku, pa i u novije doba, što se vidi i u Budvi. U okolici Budve ili tačnije kraj Sutomora, a tako i u Verigama u Boki, ima mnogo crvena vapnenca, zgodna za građu.

Peraštani su spomenuti falsifikat opet iznijeli pred mletačke vlasti kad se polovinom 18. vijeka zametnula pravda između njihova opata Martinovića i Stolivljana oko posjeda hrbata stolivske gore. Monasi Arsenije Vuičin iz plevljanskoga manastira i Stefan Abramović sa Savine prikazali su se (1754) u kancelariji mletačkoga izvanrednoga providura u Herceg-Novome Pizzamana na želju peraškoga kapetana Antuna Bronce i zakletvom potvrdili da je pečat na srpskom izvorniku pravi pečat mileševskoga manastira. Nu ta potvrda nije značila ništa kao ni ime glasovita manastira kamo su bili preneseni ostaci sv. Save od kralja Stjepana Vladislava 1237.⁸⁵ Pečat je izvornika mogao biti autentičan, ali iz toga nikako nije slijedilo da je i listina, o kojoj je riječ, ispravna, pa ju je mletačko Vijeće četrdesetorice (Conseglio de' 40) osporilo i odbacilo, a pravda svršila u prilog Stolivljanima.⁸⁶ Uopće su mletački pravници bez teškoće osporavali takve listine. Tako Kotoranima osporiše četiri diplome kralja Stjepana i ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita, što ih oni izniče u svojoj pravdi s Grbljanima potkraj 15. vijeka, iako je dukalom od g. 1493. Grbljanima naložena šutnja, na što se oni pobune i otcijepe od mletačke vlasti.⁸⁷

Što se ima da sudi o ovjerovljenju mletačkoga providura u Novome Dominika Pizzamana (20. X 1754) na talijanski prijevod slavenske listine Prvovjenčanoga, koji se čuvao među rukopisima kneževa Smeća,⁸⁸ lako je rasuditi kad se uvaži da su se već u najstarije doba u ovim stranama lakoćom falsificirale javne isprave.⁸⁹

Stjepan je Prvovjenčani bio odredio sina Radoslava da bude kralj sve države.⁹⁰ Listina kralja Stjepana Radoslava (1228—1234), izdata

⁸⁴ Ibid., 242.

⁸⁵ Jir.-Rad. I, 224.

⁸⁶ Sr. tiskani proces u peraškom (općinskom) arhivu.

⁸⁷ Sr. peraški arhiv, u zasebnoj zbirci povijesnih podataka. Đelčić zastupa u pitanju povelje Stj. Prv. ispravno shvaćanje, s. 70.

⁸⁸ Đelčić, 67.

⁸⁹ Inače ne bi imala smisla odluka kotorskoga gradskog vijeća iz g. 1221. za kneza Dese (Desala) i Radoslavljeva kraljevanja nad udionom primorskom oblašću, da se javne isprave, osobito poslovni ugovori i zadužnice, ne smiju sastavljati nego u prisustvu stranaka i svjedoka pred sućem u kuriji; tako isto ima se održati stari običaj pri prodaji baštine. Cod. dipl. III, 195; Rad jug. akad. I, 129; Kukuljević, Regesta n. 138.

⁹⁰ Miklošić, Mon. Serb., 13.

Kotoranima,⁹¹ ima pogrešan nadnevak (1250), jer tada nije bilo Radoslava, nego njegov drugi nasljednik na prijestolju Stjepan Uroš I (1243—1276).⁹² Kasniji su prepisivači lako mogli pogrešno zabilježiti godinu. Možda je to učinjeno i prozirnom svrhom da se pokaže kako je Kotoru bio sklon jedan od moćnijih srpskih vladara, Uroš I. Neumjesna je Farlatijeva primjedba da se Uroš nazivao i Radoslav, a još nestvarniji razlog što ga u potkrepu iznosi,⁹³ naime da se na početku listine kralj nazivlje samo Radoslav, a na kraju Stjepan Radoslav. Nije poznato da se Uroš zvao i Radoslav, a opet je Radoslav, kao i drugi srpski vladari, nosio na prvom mjestu zajedničko kućno ime Stjepan (u srpskim listinama Stepan), tako da se zapravo razlikuju po drugom ličnom imenu. Uroš je sam vladao, dok se ovdje Radoslavu spominju kao suvladari braća mu Vladislav i Uroš (fratres regni mei). Listina svakako ne pada u doba prije Radoslavljeva kraljevanja, kad je ovaj kao nasljednik prijestolja upravljao negdašnjim Vukanovim područjem, Dukljom i možda Trebinjem. Iz toga doba postoje i neke kotorske listine gdje se javlja kao kralj od listopada 1217.⁹⁴ Radoslav, naime, dolazi ovdje u obzir kao kralj Srbije i primorja (Rex Serviae et orae maritimae), dakle kao vladalac cijele države. Da je imao braću za suvladare, nije čudo, jer se nakon 1200. javlja borba radi nasliedstva između domaće senioratske prakse i bizantske ustanove suvladara.⁹⁵ Listina je tobož izdata u Rasu, jer je u tome predjelu sve do Stjepana Uroša I bila prijestolnica. Zapravo u Srbiji nije bilo stalne prijestolnice kao ni u Ugarskoj i Njemačkoj.⁹⁶ Da su u sastav listina utjecali i suvladari, spominje pisar Silvestar na dva mjesta. Sama listina, koju su isposlovala kotorska vlastela, poslanici Mavro i Medo (Medosus), pošto kralju pokazase pun vijek stariju listinu kralja Đura, nije Kotoranima donijela ništa novo. To je samo potvrda Đurove povelje. A već je prije istaknuto da je Đurova povelja falsifikat, pa se po toj okolnosti može rasuditi i kritička vrijednost Radoslavljeve povelje. Kotorani su pokušali da starijim falsifikatom zavedu kralja u bludnju.

Ovu listinu, tobože iz g. 1250, što ju je iznio Smičiklas po Farlatiju i Wenzelu, smatra Stojan Novaković⁹⁷ za sasvim neistinitu. Ne smatra ni za shodno da to obrazloži, sigurno radi krivoga nadnevka. Listine su se običavale obnoviti ili potvrditi za vladanja novih kraljeva. Kotorani su tobož 1250. isposlovali tu povelju od Radoslava, kad ovoga nije više bilo. Ta godina lako odava doba kad je falsificirana Radoslavljeva povelja, a valjda i Đurova, iako se sadržaj samih povelja uglavnom ne pro-

⁹¹ Cod. dipl. IV, 422; Farlati VI, 440.

⁹² Kukuljević iznosi istu listinu dvaput, prvi put pod vjerojatnijim nadnevkom 15. VII 1230, Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII, 248, Starine XXI, 295, pozivljući se na Račkoga, Rad I, 130; na drugom mjestu, Starine XXVI, 206 — reg. br. 587, pozivljući se na Farlatija 10. VII 1250. Smičiklas. Cod. dipl. III, 332/334 donosi u talijanskom prijevodu pod g. 1230.

⁹³ VI, 440.

⁹⁴ Jir.-Rad. o. c. I, 221.

⁹⁵ Id., o. c. III, 12.

⁹⁶ Id., o. c. III, 9.

⁹⁷ Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka, prikupio i uredio Stojan Novaković, Srp. kr. akad., Beograd 1912, peta knjiga, predgovor str. XV.

tivi tadašnjim prilikama. Kotorani su, sva je prilika, postavili te svoje vladare pred gotov čin, a njima je, ako su uopće bilo kad izdali kakvu darovnicu, stajalo u interesu da im potvrde što su i onako već držali, da ne otuđe utjecajno kotorsko građanstvo.⁹⁸

Dokumenat o prijenosu glave sv. Tripuna iz g. 1227. spominje Radoslava naprosto kao kralja, jer tada još nije bio vladar cijele države.⁹⁹ Listina koju Farlati iznosi iz g. 1217,¹⁰⁰ a odnosi se na prijenos glave, gdje se spominje kralj Radoslav, nije ista po sadržaju sa spomenutom listinom iz g. 1227, kako to nepravdo prikazuje Kukuljević.¹⁰¹ Zmajevićeva bilješka¹⁰² da je kralj Radoslav iz listine o prijenosu glave g. 1227. vladao g. 1098, a ne 1227, potječe jedino iz nedovoljna poznavanja srpske povijesti. Lako da je A. Zmajević zamijenio kralja Radoslava s drugim Radoslavom, knezom uskoga primorskoga područja, koji je za doba Emanuela Komnena (1143—1180) pomoću Kotorana vodio borbu sa srbofilskom strankom. Iz doba Radoslavljeva vladanja u primorju prije g. 1228. postoji ukupno šest pisanih spomenika, gdje se spominje Radoslav (uvijek: sub tempore Domini Regis Radoslavi ili Radislavi).¹⁰³ Radoslav je bio srušen 1234. Na prijesto stupi brat mu Vladislav (1234—1243), potpomagan od svoga tasta bugarskoga cara Asena II ili Ivana Asena II (1218—1241).¹⁰⁴

Potkraj Vladislavljeva vladanja ti krajevi stradaju od Mongola, koji su, porazivši Kumanje (1223) i Ruse (1237) i razorivši starodrevnu rusku prijestolnicu Kijev (1240), krenuli na Ugarsku pod vodstvom Batua, unuka velikoga kana (džingiskana) Temudžina († 1227). Pošto poraziše ugarsku vojsku, osvoje i opljačkaju Ugarsku i pođoše preko Hrvatske i Slavonije na jug u potjeru za ugarsko-hrvatskim kraljem Belom IV. Ovaj je potražio zaklona u dalmatinskome primorju. Nakon uzaludne opsade Klisa i neuspjela pokusa da im tvrdi Trogir predajom dođe u ruke na proljeće 1242. povrati se mongolski vođa Kadan harajući kroz Bosnu i Srbiju u Bugarsku. Jedan mongolski odred krenuo je na jug, ošteti dubrovačku oblast i zapalio Kotor.¹⁰⁵ Nato odoše kroz Albaniju, gdje razoriše biskupska sjelja Svač i Drivast, i kroz Staru Srbiju u Bugarsku, i tu se Kadan sjedini s Batuom i požuriše se u domovinu na vijest o smrti velikoga kana Ogotaja.¹⁰⁶

⁹⁸ Novaković doslovno piše (ibidem): »Ko iole poznaje što se danas zna o srpskim vladaocima toga vremena, neće ni tražiti od nas da mu kazujemo zašto smo tu povelju među neistinite odbacili.«

⁹⁹ Farlati VI, 437—438; Kukuljević, *Starine XXI*, 286.

¹⁰⁰ VI, 439.

¹⁰¹ *Starine XXI*, 257, 286.

¹⁰² Farlati VI, 438.

¹⁰³ Četiri u Farlatija VI, 436—439; dvije u Smičiklasa, *Cod. dipl. III*, 163, 194, 207; Kukuljević, *Reg. br. 105 i 214*, 138, 146. iz g. 1217, 1221, 1227. Sr. i Rački, *Prilozi za sbirku srpskih i bosanskih listina*, gdje su većinom iznesene kotorske listine, *Rad I*, 125.

¹⁰⁴ *Jir.-Rad. I*, 223.

¹⁰⁵ Thomas Spalatinus, *Historia Salonitana u »Scriptores rerum Hungaricarum, Dalmaticarum et Croaticarum«*, III sv. ed. Schwandtner, c. XI.

¹⁰⁶ Sr. o tome *Jir.-Rad. I*, 226; F. Khyo, *Provala Mongola g. 1241—2.*, u programu kotorske gimnazije g. 1903—4.; Šišić, *Hrv. pov. I*, 112.

Da je Kotor bio spaljen, nije se čuditi, uvaži li se da su kuće tada redovito bile od drva. Zgrade su u djelokrugu tvrdih kula i varoši bile uglavnom (ne isključivo) drvene. Tako su stanovnici utvrđenoga ugarskoga grada Ostrogona za Batuoove opsade sami spalili drvene kuće, jer se ne bi mogli tu održati, i povukli se u kulu i kamenite kuće.¹⁰⁷ Tako i Jireček opaža¹⁰⁸ da je valjda samo kotorsko podgrađe bilo spaljeno. Za ove se provale baš utvrđeni gradovi svagdje održaše.¹⁰⁹ Kako Mongoli nijesu imali prevozila za more, nego su se ograničili na kopno, benediktinska opatija sv. Jurja kod Perasta ostala je pošteđena. Zato se Bokelji doskora pobrinu da kotorski biskup Deodat posveti crkvu g. 1242, kako hoće jedan stari bezimeni rukopis u mletačkoj knjižnici sv. Marka¹¹⁰ ili g. 1247. po Farlatiju.¹¹¹

Kraj tih neprilika Vladislav je prepustio prijesto mlađemu bratu Stjepanu Urošu I (1243—1276).

Za Stjepana Uroša I pokušaše Bugari pod Mihajlom Asenom (Asjanom) da podignu svoju moć, i nađoše na Zapadu saveznike u Dubrovčana, koji su težili da prošire svoju vlast i da na crkvenom području namire gubitak bosanske biskupije, koja je 1247. potpala pod ugarsku kaločku nadbiskupiju, i osnaže svoje stare prohtjeve protiv Bara. Dubrovčani se obvezaše (1253) Bugarima da će brodovima napasti na srpske primorske gradove i, ako ih osvoje, predati ih bugarskomu caru, a Bugari će im poduprijeti crkvene zahtjeve.¹¹² Ali kad je bio obnovljen mir između Bugara i Srba, valjda posredovanjem nicejskoga cara Ivana Vataca, Dubrovnik osamljen uglavi mir s Urošem (1254). Tako Dubrovnik izgubi crkvenu vlast nad latinskim crkvama u Zahumlju i Trebinju na srpskom zemljištu.

Bez sumnje su Kotorani držali za Uroša, to više što im je ugovor dubrovačko-bugarskoga savezništva mogao biti opasan.

Odnosi se između kralja i Dubrovnika ponovno pogoršaše u nekoliko navrata nakon 1254. Kralj čak pregnu da zauzme Dubrovnik, ali bez uspjeha. Time dođe na ruku Đenovljanima, koji su od 1256. vodili pomorski rat s Mlecima, zaštitnikom Dubrovnika.

Kad je minula pogibao od Bugarske, gdje se međutim, odigraše brze izmjene na prijestolju, da ga se konačno domogne Konstantin Asen,¹¹³ Kotorani za kneza Dese (Desen) odaslaše poslanike Bazilija Dobraču (Dabrace) i Ivana Gigu (Gije) da uglave mir s Dubrovačkom općinom. Kotorani su smatrali za potrebno, radi uspostave redovitih odnosa s Dubrovnikom, da sa svoje strane uglave mir s tim gradom. Kotor kao autonoman grad uglavi zaseban i formalan mirovni pakt da se urede među-

¹⁰⁷ Khyo, o. c. 9.

¹⁰⁸ Loco citato.

¹⁰⁹ Šišić, o. c. I, 118.

¹¹⁰ Gelcich, o. c., 76.

¹¹¹ VI, 439; Cod. dipl. IV, 326.

¹¹² Miklošič, Mon. Serb., 35 sq.

¹¹³ Potanje Jir-Rad. I, 227—232.

sobne nesuglasice, gdje se obvežu obje stranke 26. prosinca 1257. na uzajamnu slobodnu trgovinu uglavnom bez ikakve uvozne carine.¹¹⁴

Gdjegdje je spomenuto da su se stanovnici Špiljara obratili kraljici Jeleni, Uroševoj ženi, za oznaku granica, unutar kojih neće niko smjeti da pase stado. I Jelena odredi granicu od Škurde na Krstac, pa na Zvjeronjak, Zatezno i Mokru ploču do kotorske ravnine i brda Zatora. Tu je vijest, kako kaže Đelčić, crpo Mašek¹¹⁵ iz kopije i prijevoda sačuvana u arhivu starih isprava u Zadru. Nije neumjesno što to čini kraljica jer je Jelena za vlade Stjepana Dragutina (1276—1282), pa i nešto kasnije, upravljala posjedima u primorju od Dubrovnika do Skadra pa se primorje zadugo zvalo zemljom kraljice matere (domina regina mater).¹¹⁶ Ali je i upadno da ni izvornika ni prijevoda ne poznavaju poznati sabirači Smičiklas, Kukuljević, Miklošić, iako ovaj donosi i kraljičine listine (npr. s. 56. Mon. serbica iz g. 1289, pa s. 66, 69, 70). Ne vrijedi puno pripomena, da je taj Mašekov papir (prijevod) potvrđen na ime kotorskoga kneza i kapetana Bertuccia Gabriela od kancelara i tumača Natalina de Methito 1470.¹¹⁷

Iz vremena Uroševe vladavine ostalo je u Boki više uspomena na crkvenom području. Crkva je sv. Jurja istoimene opatije kod Perasta bila posvećena 1247. S kotorskim biskupom Markom imao je kralj prijateljske veze.¹¹⁸ Kotorski vlastelin Pavao Bari osnova 1263. crkvu sv. Pavla i dade je u posjed dominikancima 1266.¹¹⁹ Natpis na crkvi podseća na Uroša.

U Farlatija (VI. 440) je sačuvana latinska isprava iz g. 1288, po kojoj je Marija de Chauris (u ispravi »de domo Chieriz de Francia«) osnovala samostan sv. Frana u Kotoru. Radi se o sestri kraljice Jelene, žene Uroševe, udate za Anselma de Chauris (Chaurce) u Champagnei, generalnoga kapetana Karla I Anžuvince u Albaniji, gdje gospodstvo napuljskih kraljeva na obali započinje g. 1259, a nešto kasnije Drač je anžuvinska sekundogenitura.

U to se doba prvi put javlja na znamenitom natpisu crkve sv. Petra u Bogdašiću pravoslavni zetski episkop Neofit. On je, po natpisu, sazi dao u oblasti sv. Mihovila (Prevlake) crkvu u čast Bogorodici i apostolima Petru i Pavlu. Godina nije jasno čitljiva. Miklošić je uzimlje za 1269.¹²⁰ Kako se iz toga vidi, pojava zetskoga episkopa u ovim stranama dolazi malo vremena, pošto je srpski arhiepiskop Arsenij I premjestio svoju stolicu južno od Žiće u Peć (1253), što Jireček dovodi u vezu s provalom bugarsko-kumanske vojske u Srbiju.¹²¹ Zanimljiv je naslov kralja Uroša u natpisu: „въ дни благоѡбствиваго i боготъ дрѣзавпаго i sveto-

¹¹⁴ Cod. dipl. V, 77/78. Izvornik u dubrovačkom arhivu, gdje se sad čuvaju i druge kotorske isprave, nekad u Bečkom arhivu. Ljubčić I, 89; Kukuljević, Reg. br. 739. i 740, Starine XXVII, 16.

¹¹⁵ Manuale del regno di Dalmazia, a. V. p. 162.

¹¹⁶ Jir.-Rad. I, 240.

¹¹⁷ Gelcich, 86 bilj. 2,

¹¹⁸ Farlati VI, 442.

¹¹⁹ Farlati, ibid.; Kukuljević, Reg. br. 908. — Starine XXVII, 64; Cod. dipl. V, 377.

¹²⁰ Mon. Serb., 50.

¹²¹ O. c. I, 230.

rodnago gospodina kralja Stefana Uroša, sina prvovenceannago kralja Stefana, vnuka svetago Simeona Nemanje«. Ime i prisutnost zetskoga episkopa utvrđuje i listina o uređenju jedne parnice oko crkvenoga imanja u Kotoru, koja je bila po kraljevu pismenu nalogu riješena u prisutnosti kotorskoga katoličkoga biskupa Marka i zetskoga Neofita.¹²² Ova listina svakako odaje da se u Kotoru osjećala vlast kraljeva, to više što je značajan i sam naslov koji sebi daje kotorski knez Vojslav (Ego dei gratia et domini regis Orosii comes) »ja milošću božjom i gospodina kralja Uroša knez«. Sličan je tomu izraz i u poznatom mirovnom ugovoru s Dubrovnikom iz g. 1257: »Mi Desa po punomoći gospodina Uroša nepobijednoga kralja knez kotorski« (Nos Desen de mandato domini Urosii inuic-tissimi regis comes Cattari). Oznaka je »nepobedim« bizantskoga porijekla.¹²³

Iz samoga natpisa na bogdašičkoj crkvi ne da se ništa razabrati o opsegu tzv. Miholjskog zbora. U njegovo područje svakako pripada Bogdašić. Moglo bi se donekle, kad bi se zasigurno moglo ustanoviti, gdje je bila sagrađena crkva o kojoj je govora u natpisu, što se iz same okolnosti da je natpis uklesan na današnjoj crkvi sv. Petra ne može izvesti, jer je crkva ranijega porijekla, a natpis je sasvim slučajno tu uklesan, da se sačuva, jer je stara crkva, o kojoj je govora u natpisu, propala.

Uroša je zbacio s prijestolja sin mu Stjepan Dragutin (1276), koji je i otprije bio pristaša ugarske politike protiv oca, ali naskoro preda vladu mlađemu bratu Stjepanu Urošu II Milutinu (1282—1321). Kralj je Uroš upravljao najvećim dijelom zemlje, a kralj Stjepan dobi (1284) od svoga zeta ugarskoga kralja Ladislava IV krajišku marku s Beogradom, Mačvom i sjeveroistočnom Bosnom, a u Bosni vladaše pokrajinom Usorom i možda i Solima (Tuzla).¹²⁴ Za slabe vlade kralja Stjepana (Dragutina) uglaviše gradovi Kotor i Dubrovnik znamenitu pogodbu, iz koje izbija i trgovačka i politička važnost Kotora. Kotor je i tom pogodbom afirmirao svoju autonomnost.

Pogodba je uglavljena u Dubrovniku 5. lipnja 1279. za dubrovačko-g kneza Marka Zena (Geno), opunomoćnika mletačkoga dužda.¹²⁵ Iako je u Dubrovniku uglavljen sporazum, Kotorani su se pobrinuli da svoga javnoga bilježnika svećenika Tripa Petrova odvedu sobom. On je na molbu obiju stranaka napisao ispravu o sporazumu. Grad je Kotor otposlao kao svoje poslanike, sindike i prokure, odlična lica, kotorskog arhidjakona Tripuna, Tomu Drago, Kaliksta Povržena, Ivana Pribića (Pribi), Martula Paskali (Pasquali), Miha Petrova Dine (Dinne) i Ivana Beleca. Nakon duga dogovaranja došlo je do sporazuma. Između oba grada utvrđuje se mir. Ushtjedne li srpski kralj zaratiti s Dubrovnikom,

¹²² Sr. za ovo Farlatija VI, 442; Kukuljević, Reg. 1011. u Starinama XXVII, 97; Cod. dipl. V, 554; Jir.-Rad. III, 89.

¹²³ Jir.-Rad. III, 15.

¹²⁴ Id. I, 236, 239, 242/43.

¹²⁵ Cod. dipl. VI, 296—300; Ljubić I, 119—123 (tačnije u Ljubića); Kukuljević, Reg. 1260. Starine XXVII 163. Izvornik sa dva dobro sačuvana okrugla pečata, Dubrovnika i Kotora, u Dubrovačkom arhivu. Koterski pečat ima natpis: Sigillum — Eccl(esiae) (et) Comunis Cata(ren)sis. Sr. Gr. Čremošnik, Dubrovački pečati srednjega vijeka, Anali Hist. Inst. u Dubrovniku 1956. IV—V, 32—34.

Kotorani će spriječiti rat; ne uzmognu li, slobodna je i jedna i druga općina da zarati, ali uz prethodan navještaj rata. Prije navještaja odredit će se stalan rok, da kotorsko poslanstvo uzmogne otići do kralja da se postigne mirno riješenje, i povratiti se. Ne isposluje li mirno riješenje, Kotorska će općina obavijestiti Dubrovačku, a ovoj je onda na volju da zarati. Zato Kotorani dobivaju mnoge olakšice u trgovini s Dubrovnikom ili s drugim zemljama posredstvom Dubrovnika. Mletačka se zaštita nad Dubrovnikom unekoliko očituje time što Kotoranin ne plaća carinu na robu, koju u Dubrovniku kupi od mletačkog trgovca. Time se mletačkim trgovcima došlo u susret. Trgovina se sa srpskim krajevima nije otežala, jer Kotoranin nije imao ništa platiti, ako je plovio stranim brodom u srpsko područje (in terras Sclauonie). Važna je odredba o položima i dugovima koji su učinjeni u doba mira. Svi dubrovački položaji (deposita) i dugovi, učinjeni u Kotoru i u kotorskom području u mirno doba, bit će sigurni od bilo koga srpskog velikaša ili kralja, a tako isto od Kotoranina i od stranaca (debeant esse salua et secura tam a quolibet domino Sclauonie siue rege, quam a quolibet alio tam Catarino quam foresterio). Ista odredba vrijedi uzajamno i za kotorske dugove i pologe u Dubrovniku. Ovaj je zaključak od osobite važnosti i zato što je naskoro izbila raspra između obiju općina oko dragocjenoga poklada župana Dese i bivše kraljice Beloslave. Kotor se obavezao da neće carinama teretiti dubrovačku robu. Tako neće prihvatiti nikakvu odredbu protiv dubrovačke općine niti će bilo gdje išta raditi protiv Dubrovčana. Svaka protivna odluka proglašuje se nevaljalom. Jednako se obvezuju Dubrovčani; izuzetak čini statut o sklapanju rodbinskih veza s Kotoranima. Ova je odredba bez sumnje smjerala u prvom redu na mogućnost da Kotor podupre srpske kraljeve u njihovoj borbi s Dubrovnikom. To je sad onemogućeno, što svakako pokazuje kako se Kotor u ovo doba osjećao slobodnim. A za stepen autonomije na komu je bio Kotor najvažniji je zaključak da neće ni Kotorska općina ni kotorski pripadnici ni za dug ni za što bilo pozvati ni Dubrovačku općinu ni njezine pripadnike ni pred kralja srpskoga ni pred kakva njegova činovnika (commune uel homines Catari non citabunt nec citari siue apellari facient commune nec aliquem hominem de Ragusio coram rege nec coram aliquo domino siue officiali Sclauonie . . .), nego će doći u Dubrovnik po račun. Za pitanja koja bi između jednih i drugih izbila na srpskom području (stando in Sclauonia), spor se iznosi pred suce, izabrane od stranaka, ali ga ne ulazi ni tad nijedan kraljev činovnik. Ne spominje se nigdje, kako je to često u drugim listinama onoga doba, kraljevo ime ni njegova vlast. Kotorani to uglavljaju na ime i mjesto Kotorske općine i Kotorana (nomine et uice communis et hominum Catari). Od Dubrovčana položi prisegu na ugovor Marin Gleda »po volji i punomoći dubrovačkoga naroda« (de uoluntate et mandato populi Ragusini), a od Kotorana Marin Drag kao nuncij, sindik i prokurator Kotorske općine i Kotorana, imajući osobitu punomoć od Kotorske općine i Kotorana (habens speciale mandatum a communi et hominibus dicte ciuitatis Catari). U ugovoru nema nikakva izraza iz koga bi se, po Đelčiću (s. 84), mogao izvesti zaključak da se Kotor založio da će čak i oružjem posredovati u korist Dubrovnika. Da je zbilja grad u to doba mnogo

porastao političkim ugledom i trgovačkom važnošću, razabire se i iz mletačke odredbe, da se loš novac, kovan u Brskovu (u Srbiji),¹²⁶ nema unositi u Mletke, ako nije probušen ili razbijen. Mletačka se vlada obraća svojim konzulima u Pulji (Apuliji), a na ovoj obali konzulima u Draču i u Kotoru, da to dojavu Mlečanima koji polaze u te gradove i tu se zastavljaju u trgovačke svrhe, i da im ovi dadu svečanu riječ da će se toga držati. To je bilo krajem listopada 1282, kad je već bio preuzeo vlast Stjepan Uroš II (Milutin).

U vezi s dubrovačko-kotorskim ugovorom izbi sad pitanje o Desinu i Beloslavinu pologu. Župan Desa, mlađi sin kralja Stjepana Vladislava, umro je prije 1281. Beloslava, mati Desina i udovica Vladislavljeva, živjela je još 1285. Sam kralj Stjepan Dragutin dolazi u Kotoru tek sada u obzir, pa to je uopće i zadnji put što se u listinama spominje (rex Stephanus). Kralj šalje nakon smrti Desine u Dubrovnik poslanstvo iz Kotora da pridigne poklad, a gradska općina 1. srpnja 1281. daje svoju privolu da Ivan Pribić, Nikola Dobrov (Dabronis), Ivan Đimanja (Gymanoi), Ivan Gile (Gille), Marko Bazilijev i Medo Tome Dragova (Medossio Thome Dragonis) prime taj polog.¹²⁷ Poslanstvo se predstavi 3. srpnja pred dubrovačko Malo vijeće u prisutnosti dubrovačkoga kneza Nikole Morosinija pismenom punomoću kotorske općine iz ruke kotorskoga bilježnika Tripa Petrova, koju je zamoljen prepisao u dva primierka Tomazin Sovre (de Savere), carski i dubrovački bilježnik. Ovaj je bio u Kotoru 1. srpnja skupa s dubrovačkim sucima Vitanjom Cerna (de Cerna), Vitalom Bincolom (de Cerna), Grubešom Ranjinom (de Ragnana) kao svjedocima. Kotorški se poslanici obavežu na ime svoje općine, zalažući sva svoja dobra i ona općinska, da će povratiti za mjesec dana sve položene predmete, prijavi li se tko za to, a dubrovački knez bude mislio da dotičnik ima pravo na stvari. Inače će Kotorani platiti Dubrovačkoj općini novčanu svotu po procjeni dubrovačkoga kneza i namiriti joj sve štete i troškove.¹²⁸ Beloslava dođe 1285. u Dubrovnik s pismom kralja Uroša II da potraži svoje dragocjenosti. Zato Srđ Klementov (Sersius Clementis) i Nikola Krušić (de Crossio) kao poslanici Dubrovačke općine dođu u Kotor i pred gradskim vijećem iznesu 30. listopada pismeni zahtjev da se polog povрати ili u naravi za mjesec dana ili u odgovarajućemu iznosu po procjeni u smislu prijašnje odluke. Značajno je da se umiješaše u stvar i Mlečani. Kako je Dubrovnik bio tada pod zaštitom Mletaka, Dubrovčani pozovu za svjedoke markiza Ravacollo, mletačkoga konzula u Kotoru i mletačke trgovce Hugolina de Marca i Leonarda Bonvizina (Bonuesini, de Benevičino).¹²⁹ Mleci su, kako se iz ovoga razabire, svratili osobitu pažnju na političku i trgovačku važnost Kotora, pošto su početkom ovoga vijeka zakoračili na dalmatinsku obalu zauzevši Zadar (1202) za četvrte križarske vojne. Ne birajući sredstva, gramzili su za istočnom obalom Jadrana,

¹²⁶ dennarios grossos de Bresco; Ljubić, Listine I, 133, krivo uzimlje za lično ime nekoga Breška. Sr. i Kukuljević, Reg., br. 1327. Starine XXVIII, 108.

¹²⁷ Izvornik u Dubr. arh., zbirka Saec. XIII, Cod. dipl. VI, 388.

¹²⁸ Izvornik u Dubr. arh., sr. Cod. dipl. VI, 389—391; Kukuljević, Reg. 1315, Starine XXVIII, 105; Rad I, 135—139.

¹²⁹ Cod. dipl. VI, 542—543; Ljubić, Listine I, 140—141. Izv. u Dubr. arh.

da ga učine svojim morem. Konačno će početkom 15. vijeka podvrći cijelu óvu obalu, pošto su svoju perfidnu politiku okrunili konačnim uspjehom, kad su 1409. za 100.000 dukata kupili od Anžvinca Ladislava Napuljskoga, jer se ovaj nije mogao da održi na hrvatsko-ugarskom prijestolju, sva kraljeva prava na cijelu Dalmaciju. Ta se politika lagana uvlačenja odrazila baš u Kotoru. Tu Mleci u ovo doba imaju svoga konzula, u prvom redu kao zaštitnika svojih trgovačkih probitaka a i kao političkoga predstavnika. On će dakako budno paziti na razvitak grada i političkih okolnosti u neposrednu susjedstvu, da Mleci uzmognu, kad pitanje samo po sebi dozori, poseći za gradom. Naravno da su se, u republici aristokratske oligarhije, takvi zadaci povjeravali plemstvu i vlasteli.

Kotorana se neugodno dojmio zahtjev dubrovačkoga poslanstva. Ovo je uzalud zamolilo kotorsko vijeće da bilježnik kotorske općine Toma¹³⁰ dođe u vijeće i napiše ispravu. Želji im udovolji carski, mletački i dubrovački bilježnik Tomazin Sovre.¹³¹ Dubrovački poslanici navijeste pri odlasku ratno stanje između dva grada. To se sastojalo u samim represalijama na moru za koju godinu.¹³² Naizmjenice su nanesene velike štete pomorskoj trgovini. Tako su Dubrovčani oteli nekomu Ursu Percluso iz Tranija u Pulji oružani brod. Zato on dobije punomoć od kralja Uroša da se zalogom namiri od Dubrovčana. Kotorani ne htjedoše vratiti Desin polog uza sve prijašnje svećane obaveze. Svakako se mirni odnosi uspostavе 8. prosinca 1294. Od Dubrovčana se u Kotoru našao kao poslanik dubrovačkoga kneza Nikole Giustinijanija Savin (na drugom mjestu Sabin) Bundelić (de Bunda). Urso izjavi pred svjedocima, tj. jednim čovjekom kotorskoga kneza Dobra (Dobroe) i sucima Nikolom Dabrom, Ivanom Bualicom (Bolica) i Srđem Bazilija Dragova da neće više nigdje ni pred kraljem ni pred kakvim drugim upravnikom potaći pitanje oko broda ni oko brodskoga namještaja, inače da pada pod globu od tisuću perpera u korist kralja. Tako je bio uglavljen opet mir između dviju općina.¹³³

U ovoj je prigodi Kotor došao neopreznim postupkom u diplomatski sukob sa samim Mlecima, što je moglo biti od velike štete. Grad naime ne htjede da isplati kupljenu so mletačkim trgovcima Mengolu i Savonariju. Iz odnosne listine¹³⁴ reklo bi se da su ti trgovci boravili u Dubrovniku. Uzalud je ponovno pismeno posredovao Nikola Quirino, uzalud je posredovao i Marko Michael, pa je uzalud bio i kotorski odgovor da se naredilo sabiranje priloga za isplatu i obećanje da će se isplata ovršiti u određenom roku. Mletačko Veliko vijeće zaključuje 9. kolovoza 1288. da nijedan Mlečanin ni u Mlecima ni u Dubrovniku ne smije nijednomu Kotoraninu davati robu na kredit ni otići u Kotor sa solju niti je otpremiti. Ne isplate li Kotorani dug dubrovačkomu knezu, on će im zaplijeniti do-

¹³⁰ magistrum Thomam, u drugoj jednoj ispravi iz g. 1284. Thomas de Firmo, dakle Talijan iz Ferma, Cod. dipl. VI, 497.

¹³¹ V. za ovu ispravu i Rački, Listine, Rad I, 139—141, pa Kukuljević, Reg. 1392, Starine XXVIII, 126.

¹³² Appendini, Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura, de' Ragusei, I, 282; sr. i Delčića, s. 87, koji nije posve pouzdan.

¹³³ Cod. dipl. VII, 191—192, izvornik u Dubr. arh., zb. saec. XIII.

¹³⁴ Ljubić I, 146; Kukuljević, Reg. 1419. Star. XXVIII, 133

bra kao neprijateljska, jer po zajedničkom ugovoru Dubrovčani moraju držati mletačkoga prijatelja za svoga prijatelja, a mletačkoga neprijatelja za svoga neprijatelja.

Kotorani su u ovo doba i nešto kasnije uzeli znatna udjela u nastojanju oko crkvenog ujedinjavanja Srbije s Rimom i u diplomatskim dogovaranjima Uroša II s anžuvinskim dvorom o uspostavi latinskoga carstva. U velikoj borbi za gospodstvo između Paleologa, koji htjedoše uspostaviti stari sjaj bizantskoga carstva, i Anžuvina, koji se na račun propaloga njemačkoga imperijalizma ugnijezdiše u južnoj Italiji i preniše borbu na Balkanski poluotok, Srbija je bila naklonjena Francuskoj. To se ima pripisati utjecaju Francuskinje i katolikinje, kraljice majke Jelene, gospodarice primorja. Ta svjesna žena nije pustila politiku s vida. Ona je čak predobila za prijateljsku politiku prema Srbiji i bugarskoga cara Đura Terterija, kad se s njim sastala 1291, i pokrenuvši pitanje crkvene unije dala pobudu papi, da pozove na uniju bugarskoga cara.¹³⁵ Međutim su uzaludni ostali pokušaji pape Nikole IV, koji je 1288. poslao Urošu dva franjevca, među njima Marina iz Kotora, koji je mučenički svršio kao misionar među Tatarima.¹³⁶ Uroš je 1298. zatražio nove misionare, poznavaoce domaćega jezika.¹³⁷ Nije uspio ni pokus Benedikta XI (1303), jer su ta pregnuća imala političku pozadinu.

Međutim su hrvatski velikaši moćni knezovi Šubići doveli u Split (1300) Karla Roberta Anžuvina nasuprot zadnjemu Arpadoviću Andriji III. Karlo je Robert dobio 1309. ugarsku krunu. Bosanski ban Stjepan I, zet kralja Stjepana Dragutina, podlegao je u toj borbi, a Bosnom ovlada Mladen, sin Pavla Šubića. Uroš II bio je u dobrim vezama s vrlo sposobnim Pavlom Šubićem (1303—1304). Ponovo je prionuo uz Anžuvince u doba kad je Carigrad dospio u tešku opasnost od Turaka i svojih katalanskih najamnika (1301—1307). Živo je stao sudjelovati u pokretu oko obnove latinskoga carstva, koji je sad izbio na Zapadu. Brat francuskoga kralja Filipa IV Lijepoga Karlo Valois kao muž unuke zadnjega latinskoga cara u Bizantu Balduina II, Katarine, uze carski naslov i stade pregovarati s Mlečanima i Katalancima. Kao poslanici Uroša II odu na Zapad do pape Klementa V i Karla Kotoranin Tripo Mikeli i Dubrovčanin Marko Lukarević s latinskim pismima.¹³⁸ Bili su to sposobni i spretni diplomati.¹³⁹ Njihova je misija bila vrlo važna. Valjda je i sam Uroš sumnjao u uspostavu latinskoga carstva. On je svakako pokazao papi sklonost na crkvenu uniju bez sumnje računajući činjenicom da je sad Francuz papa prijenosom svoga boravišta u Francusku postao eksponent francuske politike. K tomu je lukavo postigao ispravak granice prema Bizantu, a to je bilo glavno. Od unije ne bi ništa. Poslanici uglave s Kar-

¹³⁵ Theiner, Mon. Hung. I, passim, u Jir.-Rad. I, 245—246.

¹³⁶ Sr. literaturu u Delčića, s. 88, 89, 91.

¹³⁷ Gelcich, 89, po Marcelinu da Civezza, Cronaca delle Missioni Francescane, 196.

¹³⁸ U Theinera, Mon. Slav. mer. I, 127 sq., pogrešno ime Kotoranina »Tufonem«, tačnije u K. Vojnovića, Prilozi k arhivalnijem pabircima dubrovačkim, Starine XXVIII, 87—91, gdje je izneseno cijelo papino pismo od 1. IV 1308. iz dominikanskoga bularija, II, 107.

¹³⁹ Papa ih zove »viros providos et discretos«, ibid.

lom savez 27. ožujka 1308. u jednoj opatiji kod Meulina. Imalo se osvojiti latinsko carstvo (imperium Constantinopolitanum). Kralj će pristupiti rimskoj crkvi i udati si kćer Caricu za Karla, mlađega sina naslovnoga cara, zasnivača kuće alenonskih hercega. A Karlo »poklanja« Urošu Ovcje polje, oblast između Proseka i Prilepa, kičevski kraj do ohridske granice i debarske predjele do rijeke Mata u Albaniji.¹⁴⁰ Nu Prosek, Prilep i Ohrid još dugo otaše u bizantskoj vlasti. Klement V 1. travnja 1308. izda nekoliko povelja za srpske poslanike u Poitiersu.¹⁴¹ U gore spomenutom pismu papa ističe kako je o Uroševim porukama poveo svečanu raspravu s kardinalskim zborom i obradovao se njegovoj želji za jedinstvom. Egidiju, patrijaru u Grado, općemu prokuratoru dominikanaca Lupu (u Theinera Lapus) i malobraćaninu Artamiziju (u Theinera Artiniziju) kao svojim poslanicima za kralja Uroša povjerava da donesu ovo pismo kralju i obave crkvene poslove u smislu datih instrukcija. Imali su sprovesti kralja u rimokatoličku crkvu i predati mu zastavu koju mu papa šalje. Malobraćaninu Grguru iz Kotora i drugomu, koga odredi provincijal, daje papa istoga dana dozvolu da borave kod kralja Uroša radi potrebite upute i da se smiju kretati i izvan države kako budu tražili državni interesi. Time im je papa dao ovlast, da mogu poduzeti i diplomatske misije.¹⁴² Akvilejski patrijar i zadarski nadbiskup imali su se pobrinuti da malobraćani budu sigurno sprovedeni u kraljevu zemlju.¹⁴³ Kao Karlovi poslanici otputuju k Urošu dva francuska svećenika skupa sa srpskim poslanicima. Uroš odobri ugovor o savezu u srpnju 1308. Car Karlo, osnivač loze Valois, napusti veliku osnovu, jer se nije mogao nadati ničemu od Mlečana, udarenih papinskim prokletstvom (1309) zbog ratovanja oko Ferrare, nakon čega je Uroš prionuo uz Grke.

I kasnije, tako 17. vijeka, Kotorani su ovršili, iako bez uspjeha, posredničku ulogu u pitanju crkvenog ujedinjenja zaleđa s Rimom.

Nijesu Kotorani samo u ovim spomenutim prigodama vršili važne poslove diplomatske naravi. Već se za vladavine Uroša II bilo uobičajilo da se Kotorani odabiru za diplomatske poslove koji su zahtijevali osobitu okretnost, vještinu u jezicima i taktičnost. To je trebalo osobito za Zapad. Kotorska su vlastela bila za to zgodna, spajajući svojom romanskom kulturom srpsku državu s uljudenim zapadnim svijetom. Boka kotorska je kao zasigurno najuljudeniji kraj srpske države bila upućena i od zemljopisnoga položaja i od svoje visoke uljudbe da vrši znamenitu ulogu diplomatskoga posredovanja između Srbije i Zapada. Tako je katolički barski nadbiskup Mihajlo (1287), negdašnji kotorski kanonik, po Uroševu nalogu putovao u Napulj. Kotorane su slali osobito u Dubrovnik i Mletke. Tako je oko 1312—1315. Kotoranin Tripo Buća (Tripe de Buchia de Cataro) kao kraljev poslanik (nuncius domini regis Vrosii) na ime

¹⁴⁰ Jir.-Rad. I, 253—254.

¹⁴¹ Izdao neke Turgenevius, *Historica Russiae monumenta*, knj. II, Petrograd 1842, 353—362; druge Theiner, *Mon. Slav. I*, 127—130, i Vojnović, kao gore, koji je slabo čitao Patavii mj. Pictavii

¹⁴² Theiner I, 130; *Cod. dipl. VIII*, 153—154.

¹⁴³ Sr. o tome i Đelčića, s. 88 sq., po kome je početak akcije za uniju bio uperen protiv patarinstva.

kraljevo primio 500 perpera od Dubrovčanina Mence, sina Mateja Menčetića, kao zadnju ratu njegova duga kralju,¹⁴⁴ a Kotoranin Pavao Tomin (Paulus de Thoma de Cataro) opet u svojstvu kraljeva poslanika (nuncius domini regis Urosii) prima od dubrovačkog kneza Bartula Gradoniga 2000 mletačkih iperpera u ime svetodmitarskoga danka u prisutnosti svjedoka, među kojima i Kotoranin Matej de Basilio.¹⁴⁵

Između 1309. i 1314. (do veljače) spominje se kao namjesnik kralja Uroša u zetskom primorju sin mu kraljević Stjepan. On je nakon smrti Tatarina Nogaja (1299), koji je bio podvrgao Bugarsku, utekao s Nogajeva dvora, kamo ga je otac morao poslati kao jamca. Prije je tom oblašću upravljala kraljica mati Jelena († 1314). Njezin sin kralj bavi se u Kotoru između 1305. i 1307. da potvrdi pismenu darovnicu svoje majke kraljice glasovitoj opatiji sv. Marije Ratačke (južno od Sutomora). To čini u prisustvu vlastele, barskoga nadbiskupa Marina, kaznaca¹⁴⁶ Miroslava, humskoga episkopa Ivana i zetskoga Mihajla, čelnika¹⁴⁷ Branka, djeda Miroslava, župana Vladislava, kotorskoga biskupa Dumunje (Dujma) i dvaju svjedoka Draga i Pavla.¹⁴⁸

Kad je Karlo Robert zaratio s Urošem, tobože radi Uroševe nedosljednosti prama pitanju crkvene unije, a u stvari radi svoje imperijalističke politike, u društvu s banom Mladenom, sinom i nasljednikom bana Pavla Šubića († 1312), uzalud je papa Ivan XXII na Robertovu molbu pozvao njemačke kneževе, češkoga i poljskoga kralja da mu priteku u pomoć. Uroš je sačuvao svoje južne krajeve, pa se počeo nazivati kraljem Albanije, kako je uzeo i naslov kralja Hrvatske na ustuk Mladenu, koji je bio počeo da se piše gospodarem Huma.¹⁴⁹ Kad je mir bio obnovljen, Uroš postavi 1319. u kripti hodočasničke crkve sv. Nikole u Bariju (Pulja) oltar od srebra s latinskim natpisom.¹⁵⁰ Po verziji, kako ju je sačuvao A. Beatillo, pisac važnoga životopisa sv. Nikole barijskoga (izdao knjigu 1649), kralj je povjerio nadzor nad izvedbom radnje Kotoraninu Obradu,¹⁵¹ vještaku u poslu, pa su pod njegovim nadzorom dva talijanska majstora izvela posao.¹⁵²

Za razvitak je Kotora od najveće važnosti bio posjed Grblja. Uobičajilo se isticanje da je Stjepan Uroš II Milutin poklonio Grbalj Kotoru.

¹⁴⁴ Cod. dipl. VIII, 324—325.

¹⁴⁵ Ibid., 343/344. Kralj Stjepan Milutin je 1301. ugovarao s Dubrovčanima preko poslanika Pavla de Toma o trgovačkim povlasticama. Između ostaloga odredilo se da trgovci koji ne svrate u Brskovo (Brescoa), imadu platiti carinu ondje kamo idu. Novaković V, 159. J. Gelicich, Mon. ragusina, Libri reformationum, Zagrabiae 1897, V, 13.

¹⁴⁶ Ministar financija, sr. Jir.-Rad. III, 26, bilj. 2.

¹⁴⁷ jedan stepen vojnoga starješine, ibid., 27.

¹⁴⁸ Miklošić, Mon. Serb., 67/69; Cod. dipl. VIII, 97 sq.

¹⁴⁹ Potanko o tomu Jir.-Rad. I, 255—259.

¹⁵⁰ Natpisa je nestalo od g. 1684, kad se crkva obnavljala, sr. Jir.-Rad. I, 260, bilj. 1, pa III, 94 sa bilj. 4. i 5.

¹⁵¹ U Orbinijevoj verziji, 255, nema imena.

¹⁵² U Kukuljevića, Arkiv za povj. jugosl. IV, 350, natpis po Beatillu. Orbinijeva je verzija nejasnija izuzevši ime Obradova oca. Netačni su podaci o Obradu u Appendinija, Memorie spettanti ad alcuni uomini illustri di Cattaro, Ragusa 1811, 59/60. Đelčić je netačno i nepotpuno uzeo natpis iz Kukuljevića, 188 bilj. 5.

Ovo je pitanje bilo već spomenuto u ovoj radnji. St. Novaković¹⁵³ ističe da je car Stjepan, dakle car Dušan, a ne kralj Uroš II, dao Grbalj Kotoru. I Kotoranin Marin Bolica početkom 17. v. u opisu skadarskoga sandžakata (1614) piše da je Grbalj dao Kotoru srpski car.¹⁵⁴ Novaković hoće da dokaže svoju tvrdnju kako je Grbalj sve do carstva bio zaseban, po članu 415. (416. tiskanog izdanja) kotorskoga statuta, gdje se govori o nošenju ribe srpskomu kralju, pa se naređuje da je ne nose posadnici iz Grblja, nego da to čini samo Kotorska općina, a Grbalj da joj za to plaća po ugovoru četiri groša od kuće, u kojoj ima muška glava. Nu treba opaziti da ova novčana naknada Kotoru baš uvjetuje grbaljsku odvisnost od grada. Tako se ništa ne može zaključiti u prilog Novakovićevoj tvrdnji na podlozi jednoga zakona iz g. 1334, koji doduše računa Grbalj kao kotorsku zemlju, ali zabranjuje davati je u zalog ili prodati. Sasvim je nepravo shvaćen od Novakovića član 412. (po tisk. izd. 413) iz 1355, kojim se tobož naređuje kako će se računati svojina, ako bi župa Grbalj, Bijela i Ledenice postali kotorski, kad i taj zakon i druga odredba (412. u tisk. izd.) pretpostavljaju sve te krajeve kao kotorske, kako su u to doba već i bili, jer bi inače sve one potanke odredbe o uredbi zemljišta u tim krajevima bile besmislene da nije kotorska općina imala pravo vlasništva nad njima.

Smatra se da je Kotor dobio grbaljsku Župu od kralja Uroša II godine 1306. ili 1307. Možda nije neuputno i na ovom mjestu podsjetiti na ono što je već istaknuto o kotorskim metodama u sticanju zemljišnog posjeda. A bez sumnje najispravniji je kriterij za rasuđivanje pitanja, kako je kotorska općina dostizavala razne povelje općega značaja na srpskome dvoru, utvrđena kotorska praksa, *da su mnogi pojedinci prilazili do dvora i tu bi isprosili povelju za sebe*, kako bi se tim putem riješili gradskih nameta, a općina je početkom 14. vijeka donijela najstrože odredbe, pa i zakonske sankcije (globe), protiv te zloupotrebe, koja je pogadala gradsku privredu i samoupravnu slobodu (contra libertatem civitatis).¹⁵⁵ Zato se općina, zapravo, smatrala vlasnicom Grblja, pa raspolože tim zemljištem u korist građana. Bilo je već istaknuto, kako je shvaćanje i postupak općine u vezi s negdašnjim postojanjem zaštitnog udruženja i s njegovim obilježjima. Općina se pobrinula *da se kraljevskim pristankom ogradi od samovolje i prohtjeva pojedinaca*. Dakle redovito najprije pojedinci, pa općina, koja bi onda barem za neke dijelove gradskoga područja (tako za Grbalj) nastupala kao zaštitnica općih i pojedinačnih interesa. Ni u Budvi nijesu smjeli pojedinci dobivati kod vlade povlastica na štetu općine. Kotorski su građani ustajali jedni protiv drugih i pred vladu iznosili denuncije, i to baš u ovo doba (g. 1313).¹⁵⁶ Vrlo je značajna vijest gradskoga statuta iz godine 1301. *da su neki donosili karte i povelje od vlade protiv običaja grada* (cap. 349, p. 189), pa se ovime

¹⁵³ Zak. spom. V, 103—104.

¹⁵⁴ Starine XII, 190.

¹⁵⁵ Stat. Cath., n. 319, p. 176, i n. 349, p. 189. — Kotorani rado ističu, da im je kralj podijelio župu Grbalj. Tako u jednoj raspravi pred kotorskim sudom g. 1332. Kot. sp. I, 340.

¹⁵⁶ Stat. Cath., s. 191.

nadopunjuje podatak, kako je to po mišljenju kotorske gradske vlade moglo ugroziti i čast i slobodu grada, u čemu se, sva je prilika, ponešto pretjeralo, kako je bilo istaknuto već na početku ove radnje.

Po smrti Uroša II (†1321), nakon privremena kolebanja u Zeti, bi na državnom saboru u siječnju 1322. svečano okrunjen Stjepan Uroš III, a s njime i mladi mu sin Dušan kao mladi kralj ili suvladar.

Za Stjepana Uroša III (1321—1331) Dečanskoga Branivojevići pokušavaju da stvore neovisnu oblast na zahumskoj obali, između bosanskoga i srpskoga područja, kojim je ovdje upravljao mladi kralj Stjepan Dušan. Zbog svojih trgovaca zavadi se Dubrovnik s Urošem III (1324). Kad Branivojevići napadnu na dubrovačko područje (1325), Mleci se zauzeše za Dubrovnik i odazovu sve Mlečane iz Kotora i Srbije.¹⁵⁷ Tako je mletački senat još 1320—1321. bio dao nalog Dubrovniku da ne prima kotorske trgovce, jer su se zlikovački ponijeli prema ljudima trgovca Bolanija, nego da ih progoni.¹⁵⁸ Mletačke mjere nijesu bile uvijek jednake. Tako 1324. senat nalaže Dubrovčanima da ne sprečavaju trgovinu mletačkih trgovaca, kad oni ne plove u Kotor na njihovim brodovima.¹⁵⁹ U ožujku 1326. uglavi se mir između Dubrovnika i Uroša III u Danju kod Skadra.¹⁶⁰

Branivojevići se posve odmetnu, ali jedno dovrše. Tako je Branoje bio okovan na Uroševu dvoru, odveden u kotorsku tamnicu i tu pogubljen 1326.¹⁶¹

Mletačkih se trgovaca dosta susreće u Kotoru u ovo doba, i pogdje-koji iz Firence i Milana. Godina je 1327, po podacima iz kotorskog arhiva, bila za kotorsku općinu vrlo neugodna. Te naime godine mletačka je općina s duždem zaprijetila Kotoru represalijama, ako se ne isplati dug pok. Dragona Baldwinova Ivanu Scheda Mlečaninu. Koterska se općina u strahu pobrinula da se dug odmah isplati.¹⁶² Tako su Mleci zaštićivali svoje ljude u tuđini. Ako se Mlečani, nastanjeni u Kotoru, nijesu drukčije mogli naplatiti za dugove (pozajmljivali su novac domaćim ljudima za trgovačka putovanja), mogli su po sudskoj odluci per contumaciam ući u posjede (vinograde) dužnika.¹⁶³ Nadošla je i druga nevolja s Dubrovčanima. Toma Bugonov, kotorski plemić, i njegovi drugovi, među njima i Nikola Buća, kraljevski carinici, tuže se kotorskoj općini, da su dubrovačke oružane galije pohvatale kotorske brodove natovarene solju nanijevši im štetu od 14.000 perpera. So je u srednjem vijeku, a i kasnije, prevažan trgovački artikal, pa se kadikad oko toga i ratovi vode. Na pismo kotorske općine Dubrovčani uopće nijesu ni odgovorili. Zato ko-

¹⁵⁷ Jir.-Rad. I, 263.

¹⁵⁸ Ljubić I, *Misti del Senato*, 156, 160; Ljubić bez sumnje krivo popunja odnosnu ispravu sa »de c(ontrat)ta Bollani«, jer se u drugim ispravama ovoga doba (ibid. 163) spominje u Dubrovniku mlet. trgovac Dominik Bolani i drug mu Buderik de Molinis (Molin). Ovi su trgovali sa Srbijom. Drugdje Pollani i Polani, Ljubić III, 427, i I, 424.

¹⁵⁹ Ljubić I, 162.

¹⁶⁰ Jir.—Rad. I, 263.

¹⁶¹ Ibid., 264; Orbini, 392/393; Resti, 114.

¹⁶² Kot. spom. I, 138—139.

¹⁶³ Ibid., 178, 181.

torska općina daje pravo oštećenima *da se na dubrovačkim dobrima u Slavoniji i u području kraljevstva Raše mogu potpuno namiriti*, a nijedan ih Kotoranin ne smije u tome smetati. To je odlučeno 26. rujna 1327. u pučkoj skupštini.¹⁶⁴ Upadno je da se Katorska općina u tako važnom pitanju ne obraća na državnu vlast. Ona na svoju ruku i u svojoj vlastitoj kompetenciji ovlašćuje svoje građane na potpunu namiru ne pazeći pri tome gdje se nalaze dubrovačka dobra. Samo se pretpostavlja da se stvar može omesti od strane koga Kotoranina. Pače je Katorska općina te godine (1327) imenovala plemiće Paska Bartolija i Marina Golju (Golie) svojim glavnim vojskovođama s punomoću da mogu kazniti svakoga tko boravi na kotorskome području.¹⁶⁵

Trvenja s Dubrovčanima nijesu tek tada nastala. Već 1. ožujka te iste godine (1327) Katorska općina je strogo zabranila Kotoranima da ne smiju sklapati družine (trgovačke) s Dubrovčanima niti ići u Dnubrovnik po trgovinu.¹⁶⁶

Otkako je u Carigradu zasio na prijesto Andronik III, svladavši suparnika Andronika II (1328), Uroš se zaplete u rat s carem i s njegovinu saveznikom bugarskim carem Mihajlom. Srbi hametice potuku Bugare kod Velbužda (Čustendil) 28. srpnja 1330. Tu se osobito odlikova mladi Stjepan Dušan. Uroš protjera i Grke iz nekih gradova na granici.¹⁶⁷ Kao uspomenu na pobjedu sazidao je Uroš veliki manastir Dečane s divnom crkvom, pa je po tome i poznat pod pridjevkom Dečanski. Crkva je dozidana 1335.¹⁶⁸ po vrsnom graditelju fra Viti (Vid), malobraćaninu iz Kotora.¹⁶⁹ Da je to veliko djelo izvedeno na spomen toga događaja, vidi se i iz kraljeva fundacijskog akta iz g. 1330.¹⁷⁰

Nu na zapadu nije bio kralj sretne ruke. Otada pa sve do 1378. Dubrovnik se nalazio na srpsko-bosanskoj granici. Bosni je pripadalo Zahumlje sa Slanom i Popovim poljem, a Srbiji Trebinje i Konavli, i sjeverno od Dubrovnika samo Ston sa svojim poluotokom i vrhovna vlast nad Mljetom.¹⁷¹

Kotorani se nijesu istakli samo na području umjetnosti. Kralj ih je uvelike uvažavao kao napredne i poduzetne, pa ih je upotrijebio u diplomaciji, a još više u službi državne privrede. Već je prije spomenuto kako je kotorski plemić Tripo iz obitelji Buća, toliko zaslužne kasnije za cara Stjepana Dušana, inače po zanimanju trgovac, pobrao u Dubrovniku za kralja svetodmitarski dohodak u iznosu od 2000 iperpera mletačke valute jeseni 1323.¹⁷² Drugi Kotoranin plemić Biste (Vid) Primutis na

¹⁶⁴ in pleno arengo ad sonum campane more solito in pleno populo, V. c., 145—146.

¹⁶⁵ V. c., 171—172.

¹⁶⁶ V. c., 170.

¹⁶⁷ Jir.-Rad. I, 265—268.

¹⁶⁸ Miklošić, 109.

¹⁶⁹ Градъ Вита, мали братъ, протомасторъ изъ Kotora, града кралева . . . Miklošić, ibid.; o tome i Jir.-Rad. III, 265, i I, 268; Gelcich, 185/186.

¹⁷⁰ Miklošić, Mon. Serb., 100. Povelja, kojom kralj osniva manastir Dečane, nepotpuna u Miklošića, 88, potpunija u Novakovića, Zak. spom. V, 646. O protomajstorima i njihovim radovima sr. ibid., s. 648.

¹⁷¹ Jir.-Rad. I, 268.

¹⁷² Sr. kotorsku listinu u »Div. cancell.« dubr. arh. a. 1323, Cod. dipl. IX, 144.

ime kralja ubire za dvije godine svetodmitarski dohodak¹⁷³ od dubrovačkoga kneza Balduina Delfina.¹⁷⁴ Značajno je kraljevo pismo dato poslaniku Primutisu kao punomoć, pisano ćirilicom. Tu se Biste naziva »unutrnji milostnik kuće kraljevstva mi«. ¹⁷⁵ Biste se zove knezom, dakle je svakako pripadao vlasteoskim redovima.¹⁷⁶ Da je bio vlastelin, i to dvorski, vidi se i iz naziva »unutrnji«. Ti su unutrnji ili po modernu tajni dvorjanici bili mladi vlastelinski sinovi. Ti su cara Kantakuzena kod Stjepana Dušana stalno pozdravljali pred vratima, a stariji su dostojanstvenici očekivali cara iznutra u zgradi. »Kuća kraljeva« ili, što je isto, »kuća kraljevstva mi« odgovara latinskomu izrazu »camera domini regis«, bosanskoj komori. To je riznica ili državni imetak.¹⁷⁷ Prema tome je dvorski vlastelin Biste Primutis bio visok činovnik, upravljač (milosnik) kraljevske riznice.

Kralj je Uroš posegao i u crkvene prilike u gradu Kotoru, ali tako da se zamjerio papi Ivanu XXII, koji je kotorskoga građanina Sergija (Srđa) Bolicu¹⁷⁸ 1328. imenovao kotorskim biskupom u sukobu s jednom odredbom kotorskoga gradskoga vijeća, koja je branila kotorskim građanima prilaz do biskupske časti u rodnome gradu. Nastao je pretežak spor, za koji je papa upotrijebio najteža kanonska sredstva protiv Kotorana, koji naprosto nijesu ni u grad primili novoga biskupa, već je on bio prinuđen da potraži zaštitu u Avinjonu. Spor nije bio još konačno dovršen ni pod papom Benediktom XII g. 1337.¹⁷⁹ Politički je značajno da se kralj stavio na stranu Kotora, što nije čudo. On se nije mogao lako zamjeriti kotorskoj vlasteli i plemstvu, iz čijih je redova srpska država dobivala najspretnije diplomate i privrednike, koji su uzeli u svoje ruke, između ostaloga, ponajvažnije pitanje za unutrašnju državnu upravu, državne financije.

U borbi o vlast, koja je izbila između oca i sina, narod je stao uz omiljeloga junačkoga Uroševa sina. Pošto je Uroš bio uhvaćen, arhiepiskop Danilo II svečano drugi put okruni g. 1331 (8. IX) Stjepana Dušana na državnom saboru u dvorcu Svrčinu.¹⁸⁰

Povelju Stjepana Dušana (1331—1355, car od god. 1346), izdatu Kotoranima g. 1351, stariji povjesnici donose što u iskvarenom ćirilskom tekstu¹⁸¹ što u izvodu i prijevodu latinskom¹⁸² i talijanskom¹⁸³ netačno s

¹⁷³ Između drugih termina za isplatu ugovorenih svota u 14. vij. uzima se u Kotoru i svetkovina sv. Dimitrija; npr. g. 1326, Kot. sp. I, 76 i 88.

¹⁷⁴ Cod. dipl. IX, 446.

¹⁷⁵ V. c., ibid.

¹⁷⁶ Div. canc. u dubr. arh. 1328—30; kraljev potpis na izvorniku crvenim mastilom; Pucić, Spom. srp..II, br. 10, 8—9.

¹⁷⁷ Jir.-Rad. III, 28, 245.

¹⁷⁸ Bunalice = Buvalice, Cod. dipl. X, 333; Theiner I, 191, ima Bualicha.

¹⁷⁹ Cod. dipl. IX i X passim.

¹⁸⁰ Jir.-Rad. I, 268—270.

¹⁸¹ Miklošić, Mon. Serb., 149—152; Cod. dipl. XII, 63—66.

¹⁸² Farlati VI, 449—450.

¹⁸³ Cod. dipl. XII, 61—63; Rački, Listine, Rad I, 142—145.

nepomnje mnogih nevjestih i malo savjesnih prepisivača. Miklošič napominje da je povelju prepisao iz nekog otpisa, učinjena zadnjih godina u Kotoru,¹⁸⁴ i da je pri tome nešto malo izmijenio. Smičiklas pravo pripominje da sve ove listine nemaju ni vjerodostojnosti prijepisa iz samoga izvornika. Ali netačno navodi da ovu istu listinu nešto promijenjenu donosi Farlati, kako on kaže, po latinskom prijevodu Flaminija Cornera, jer Farlatijeva verzija mjestimice znatno odvađa od Miklošičeve listine. Ovoj Farlatijevoj preinadžbi svakako odgovara Račkijev talijanski prijevod. Pogotovu je kriva Smičiklasova opaska¹⁸⁵ da je ovu Dušanovu listinu priopćio Rački u Radu I, 146—148, opet na talijanskom jeziku iz g. 1355, slična sadržaja, jer ovo nije Dušanova listina, nego nasljednika mu cara Stjepana Uroša, iako je po sadržaju mnogo nalik na Dušanovu. I sam Rački opet spominje da mu je prijepis gdješto netačan.

Koliko god stoji da je ova listina po formi, a djelomično i sadržajem, falsifikat, stoji da se listina u svjetlu sigurnih povijesnih podataka može da barem donekle raščini. Povijesna se jezgra ne može da izluči bez kasnije povelje cara Stjepana Uroša iz g. 1355. Zato je red spojiti jednu listinu s drugom.

Na listinu cara Stjepana Uroša oslanja se i Jireček.¹⁸⁶ Ova je izdata na rijeci pod Skadrom. Tu je i zbilja postojao kraljevski dvor na obali rijeke Drimca. Po Jastrebovu bio je sazidan od dobra kamena, a razrušen 1881. poplavom Drima.¹⁸⁷

Uroš se u listini imenuje carem Srbije i Grčke, a tako i u drugim listinama.¹⁸⁸ Tu mu se predstavi kotorsko poslanstvo, plemići Jakov Bistetić (Zacheta de Biste), Just Buća (Giusta de Buchia) i Bazilij Bolica (Base de Bolizza). Oni zatraže od cara potvrdu starih povelja. Udara u oči da se ne spominje povelja kralja Đura, nego ona kasnija Radoslavljeva, u koju je Đurova bila uklopljena. Listina kralja Uroša i kraljice Jelene, koja se ovdje spominje, nije inače poznata. Spomen joj se sačuvao i u prištinskoj darovnici cara Dušana.¹⁸⁹ Po toj su Kotorani bili dobili Grbalj gornji i donji. Jireček uzimlje¹⁹⁰ zasigurno, da je zbilja kralj s kraljicom poklonio tu župu Kotoru. Svakako je značajno da car Dušan u prištinskoj listini 1351, na prvom mjestu potvrđuje s cijelim državnim saborom izričito tu darovnicu Uroša i Jelene. Koncem 15. vijeka mletački pravници osporavaju ovu Uroševu listinu. Znači da tada nije bilo izvornika.

Kotorani su se svakako požurili da dođu pred cara Uroša pod Skadar, jer je Dušan umro tek potkraj 1355. (20. prosinca),¹⁹¹ a povelja je cara Uroša datirana 1355. Grbaljsku su župu Kotorani podijelili između sebe i dali je na obradu slavenskim i arbanaškim težacima. Jireček

¹⁸⁴ Mon. Serb., 152.

¹⁸⁵ Cod. dipl. XII 66.

¹⁸⁶ O. c. III, 105.

¹⁸⁷ O. c. III, 11; Spom. kr. srp. ak. XLI, 49—50.

¹⁸⁸ Npr. u Mikl., 156, „саръ Срѣблеть і Гръкомъ“.

¹⁸⁹ Miklošič, 151.

¹⁹⁰ O. c. III, 105.

¹⁹¹ O. c. I, 305.

opaža¹⁹² da se ime Župa za Grbalj samo o sebi javlja tek kasnije. Ali se susreće i u iskvarenu izvodu nerodimske listine cara Dušana.¹⁹³

Nato se dalje ističe u Uroševoj listini, kako su kotorski poslanici prikazali caru dvije povlasti od cara Dušana, jednu za potvrdu Župe grbaljske i svega kotorskoga vladanja, a drugu kao darovnicu Ledenica i Zalaza. Zatim se izričito spominje kako prva listina pokazuje parbu između patrijara Danila i kotorskoga plemstva oko granica i kako su Miko i Radoslav na ime cara (zapravo i patrijara) ispitali stvar i potanko cara izvjestili o granicama. Uroš je sve te listine potvrdio hrizovuljom (zlatnom bulom) skupa s patrijarom i s državnim saborom, jer se ništa važnije nije odlučivalo bez državnoga sabora. Mjesto saborovanja nije bilo stalno. Ili je to bio kraljevski zamak kao u ovom slučaju ili grad kao Prizren, Skoplje, a sudjelovahu vladar, činovnici svih stupnjeva¹⁹⁴ i više svećenstvo. Sabori su se sastajali za važnije poslove, pa čak i za izmjenu dobara između koje episkopije i kojega manastira.¹⁹⁵ Po tome nije čudo da sabor potvrđuje i Uroševu listinu za Kotorane, to više što je tu bio interesiran patrijar. Vlastela, što se po imenu spominju, jesu sve same povijesne osobe.¹⁹⁶ Po tome se ne može osnovano sumnjati o jezgri ove povelje, koja zapravo ne daje Kotoranima ništa novo, nego potvrđuje prijašnji posjed.

Za našu je stvar od najveće važnosti pripomena, da su postojale dvije Dušanove povelje, datirane u jednoj istoj godini (1351). Uroševa listina ističe različitost njihovih sadržaja. U nerodimskoj se listini kaže da se kotorsko poslanstvo predstavilo pred cara u Budvi i obavijestilo ga o parbi s patrijarom Danilom, a u prištinskoj u Prištini. Dvorac Nerodimlja (Rodim) dizao se u najljepšem kutu Kosova polja, na sjevernom podnožju Šara. U Prištini je također bio kraljevski dvor.¹⁹⁷ Članovi obaju kotorskih poslanstava, naime budvanskoga i prištinskoga, djelomično nijesu iste osobe. U Budvi dođu pred kralja, i to u crkvi presv. Bogorodice (in ecclesia Sanctae Dei Genitricis, Farlati VI, 449), tj. u crkvi staroga benediktinskoga, kasnije franjevačkoga samostana, poznatog u listinama.¹⁹⁸ a ostaci su joj sačuvani na sjeverozapadnom kutu budvanskih gradskih zidina, (sada popravljena) kao poslanici Miho Buća, Grube Bistetić, Marko Bogasić, Petar Buća i Drago Marković, da se potuže da patrijar Danilo drži nešto kotorskoga područja. Miho je Buća brat poznatoga protovestijara i državnika Nikole, a Petar je sin Nikole i Dobre.¹⁹⁹ U Prištini se predstavljaju Miho Bučić, Grube Bistetić, Žun (Ivan) Bašljević (Bašlevik), Grgur Gimanović i Base (Bazilij) Bigović. Đelčić (s. 102) misli da je parba o graničenju bila riješena u Budvi. Godine se 1351. car nalazio na skrajnom jugu države, gdje su se borili o vlast car Ivan Paleolog i

¹⁹² O. c. III, 105 bilj. 3, i III, 40.

¹⁹³ Rački, Rad I, 143, i Cod. dipl. XII, 62, »in Copa«.

¹⁹⁴ vlastele mali že i golemi, u prištinskoj povelji, Miklošić, 152.

¹⁹⁵ O tome поближе Jir.-Rad. III, 35—38.

¹⁹⁶ Sravni id. I, 297 i bilj. 308, 310, 311, 319, 322, 323, i III, 26, 27, 28, bilj. 1, 29; Orbini, 268; Rački Rad I, 148.

¹⁹⁷ Jir.-Rad. III, 11, 112.

¹⁹⁸ S. Mariae Buduanensis g. 1345. u pismu pape Klementa VI na kralja Stjepana Dušana, Cod. dipl. XI, 179; Theiner, Mon. Slav. I, 215.

¹⁹⁹ Cod. dipl. XI, 164—165.

suparnik mu Ivan Kantakuzen. Car je Stjepan upotrijebio ovo suparništvo da proširi državne granice na jugu. Kad su Grci u jesen 1350. poduzeli vojni pohod u Macedoniju, bio je car Stjepan na sjeveru. On je, naime, u listopadu te godine zaratio s Bosnom radi Zahumlja, da ga preotme banu Stjepanu II, kasnije (1353) tastu ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita, iako su Mlečani posredovali za mir. Car osvoji grad Novi na Neretvi i krenu put Cetine. Ali se na vijest o grčkoj vojni povrati i na povratku posjeti Dubrovnik (oko 13. studenoga), gdje je bio svečano dočekan. Zatim po hiti na jug, na što Bosanci zaposjednu gradove u Zahumlju uključivši i Novi na ušću Neretve na sjevernoj strani rijeke, koji preotme bosanski knez Vuk Vukoslavić.²⁰⁰ Tom prigodom, koncem god. 1350, car je prolazeći južnim krajevima primio kotorsko poslanstvo u Budvi, pa prema tomu izgleda da se na proputovanju preko kotorskoga kraja nije svratio u sam grad, jer ne bi imalo smisla da ga u Budvi potražuje kotorsko poslanstvo, da se bio svratio u Kotor, kako hoće Đelčić po Orbiniju (s. 101), jer bi im tada bilo najpodesnije da iznesu pred cara svoje želje. Car je posjetio Dubrovnik po nagovoru Buće,²⁰¹ dubrovačkoga prijatelja, koji je i otprije bio dubrovački građanin, kako se razabire iz punomoći koju je on izdao 1338. Marku Draga Bašljevića (Basilii) Kotoraninu kao svomu zastupatelju pred Dubrovačkom općinom.²⁰² Orbini kaže da je car na dubrovačkim galijskim brodovima pod zapovjedništvom Juna Sorkočevića i Ivana Menčetića bio dovezen iz Cavtata u Dubrovnik, pa je opet na tim galijskim brodovima prevezen u svoj grad Kotor, gdje je bio časno dočekan. Ali polazak kotorskoga poslanstva u Budvu svjedoči da su galijske prevezle cara izravno u Budvu, što je i pojmljivo, uzme li se u obzir da mu se žurilo u Macedoniju.

Po nerodimskoj listini car je saslušao patrijara skupa s kotorskim odličnicima u Prizrenu. Na patrijarov prijedlog kao dobri ljudi (mirovni suci u parbi) otidu da se raspitaju o granicama Miko i Radosav Črnović (već spomenuti), i svoje izvješće iznesu pred cara u Nerodimlju, pa je po tome i zacrtana granica kotorskoga područja. Neki se mjesni nazivi u listini ne mogu danas tačno označiti, pa nema ni smisla insistirati na svakom pojedinom toponimu, kad se radi o falsifikatu. Prama listini, car je pridodao uz mjesta, poimence nabrojena, još i Ledenice (iznad Rišna)²⁰³ i Zalaze, za nagradu kotorske vjernosti i poštene službe. Morskom obalom proteglo se kotorsko područje od potoka Ljute cijelom Dobrotom, a, s druge strane, od Bobovišta (kraj Prevlake) na Prevlaku, i zahvatilo Lušticu, pa od Rosa (Porto Rose) i Bogorodičine crkve morskom obalom na Jaz. Iz ovoga mjesta nikako ne izbija, kako tvrdi Đelčić (s. 94), da je još kralj Uroš II poklonio 1319. kotorskomu plemstvu Marijinu crkvu na Rosama i onu sv. Jurja kod Perasta. Ovu su zadnju pogotovo Kotorani posjedovali od njezina osnutka.

²⁰⁰ Jir.-Rad. I, 294—295.

²⁰¹ Orbini, 266.

²⁰² Cod. dipl. X, 419/420, listina sastavljena u Kotoru od Gentila Gentilizia iz Osima u Italiji, carskoga i kotorskoga općinskoga bilježnika, izvornik u dubr. arh., zbirka saec. XIV.

²⁰³ »Ledenice super Catharum« 1381. kod Dubrovčana, Ljubić, Listine IX, 16.

Upadno je da se u ovoj listini ne spominje područje peraške opatije sv. Jurja, kojoj su pripadali Perast, Strp, Lipci, Đurići i Vjeće brdo, premda je područje opatije kotorsko. Valjda je to stoga što se radilo o razgraničenju s patrijarom, a on nije ni mogao reflektirati na opatiju. Međutim u prištinskoj povelji u Miklošića spominje se kao vlasništvo Kotorana Mirac, Lozica (kraj Goražde) i manastir sv. Jurja sa svom svojom metohijom.

Ne može se na osnovu nerodimskog falsifikata govoriti o Zalazima, kao o sigurnu kotorskom posjedu. Ali je Mirac, o kome ima spomena u prištinskoj listini, pripadao Kotoru, pa je tu kotorska biskupija, kasnije svakako, imala svoje posjede. Jasna je tendencija Kotorana, da ovim listinama zaokruže svoje područje sa sjevera i jugoistoka. Ali treba odmah opaziti da se položaj Mirca nalazi iznad kotorskog Grblja prema zapadu, a prema sjeveru iznad škaljarske udoline, koja je od davnina spadala u uže gradsko okružje (distrikt).

Car je primio na znanje izvješće i potvrdio kotorsko područje, te priznao Kotoranima potpuno pravo vlasništva i slobodna raspolaganja tim posjedom. Ispravu je napisao Grgur,²⁰⁴ pisar dvorske kancelarije, kojoj je na čelu bio logofet, a za financijske stvari protovjestijar. Grgur spominje da je car ovom listinom potvrdio svoje prijašnje povlasti i izričito naglašuje prvo pismo koje je car dao Kotoru,²⁰⁵ iz čega bi se moglo zaključiti da je prištinska listina vremenom nešto starija od nerodimske.

U prištinskoj se uopće ne spominje parba s patrijarom, nego carevo dogovaranje (zborovanje) s patrijarom Danilom i državnim saborom o potvrdi starih povelja, koju je kotorsko poslanstvo zatražilo. Opskrbljeni ovom prištinskom listinom mogli su Kotorani biti jači protiv patrijarova presizanja u prizrensko-nerodimskoj parnici. Kao vlastela se spominju na nerodimskom kraljevskom dvoru Vojihna ćesar, kneževi Vulatik, Gojslav s bratom Milošem, pa Branko Rasialić.²⁰⁶ Ugled je kneževa pod carem Stjepanom bio porastao.²⁰⁷

U prištinskoj listini, vjerojatno starijoj, potvrđuje car Stjepan Dušan (milostivo božiomъ царь serblei i grekomъ, samoderžacъ, vsêhъ serbcehъ и pomorscêhъ zemlêhъ) stare kotorske povelje, pošto se dogovorio²⁰⁸ s patrijarom Danilom, s višim svećenstvom, vlastelom i cijelim saborom. Kotor se značajno nazivlje »vjerni i stolni (aluzija na residenciju u dukljanskoj i nemanjićkoj eri) i ljubljani i slavni grad«. Kotor je za careva vladanja zbilja dostigao vrhunac svoje privredne snage, kao nikad prije ni poslije za nemanjićke ere. Izričito se ističe zapis kralja Uroša I i kraljice Jelene, kojim se daje u baštinu Kotoranima i njihovu nasljedstvu župa Grbalj donji i gornji. K tomu se potvrđuje (o tome već gore) kotorsko pravo na Mirac, Lozicu, Dobrotu do Ljute i manastir sv. Đorđa

²⁰⁴ Djak od δούκoυoς, u Dubrovniku çagus, đakon, u ovoj listini zagon Gregorio, Jir.-Rad. III, 31.

²⁰⁵ Quella prima dette sigr imperador a Cattaro.

²⁰⁶ Spominje ga Orbini, 268.

²⁰⁷ Jir.-Rad. III, 21.

²⁰⁸ Зьговoрѣhъ se, naziv, kojim se na srpskim državnim saborima označuje prethodan dogovor i savjetovanje, o. c. III, 38.

sa svom njegovom metohijom, tj. imanjem, koje se tako zvalo po grčkoj riječi μετόχιον. Spominje se i Radoslavljeva povelja (po listini krusivoia = hrisovulja). Značajno je da se na tom mjestu izričito spominje povelja (po listini hrisovulja) kralja Đura, ali ne kao neka posebice donesena listina, nego kao uklopljena u Radoslavljevoj listini.

O crkvi se Arhanđelovoj kaže da je u malom mōru prema otoku (v̄b malom̄ moru prema otoku) i da ju je Kotoranima potvrdio car Stjepan u smislu Đurove povelje. To bi jedino moglo značiti da je car potvrdio stare povelje bez obzira na pojedinosti u njima sadržane, jer je sv. Mihovil (Prevlaka) bio tada stolica zetskoga episkopa. Car je k tomu iskazao Kotoranima odlično priznanje za vjeru i poštenu službu njegovim predcima i carstvu.

Zadnji dio listine je najvažniji. Vladar dariva Kotoru nove posjede, za nagradu vjernosti, Baošić (Baošle), Bijelu, Kruševicu sa svim selima i međama do rijeke, pa još k tomu Ledenice, donje i gornje, (prama Grahovu polju) i Zalaze.

To potvrdi i patrijar i sav njegov sabor (više svećenstvo), te i sva vlastela i carski sabor. Poimence se spominje ćesar Grgur, sin Branka Mladenovića, namjesnika u Ohridu. Brat je Grgurov Vuk Branković.²⁰⁹ Zatim Radovan Rasisalić, pa Altoman i brat mu knez Vojslav, namjesnik Konavala, Dračevice, Trebinja, Gacka, Drine i još nekih krajeva pod carem Urošem, koji ga je obdario naslovom zahumskoga kneza. Vojslav je 1361. ratovao u savezu s Kotorom proti Dubrovčanima radi Stona.²¹⁰ Knez je Vratko Obrad vojskovođa Stjepanov u njegovim bojevima, u savezu s Kantakuzenom, protiv grada Sera na skrajnom jugu (u jesen 1342). Poticao je od potomstva kralja Vukana. Knez Vratko je 1352. od Dubrovčana potražio svoj srebrni pozlaćeni pojas, koji je bio založen u Marina Bunića.²¹¹ Još se spominje čeonik i vojvoda Marko (koji se i drugdje spominje, Mirko).

Uzme li se u obzir da su ove dvije povelje nalik sadržajem i da su obje u istoj godini izdate, te da se u nerodimskoj čini kratka aluzija na darovanje Ledenica i Zalaza, to se, kraj nesavjesnosti kasnijih prepisivača i falsifikatora, moglo lako desiti da su u nerodimsku listinu kao po vremenu kasniju ušle neke stavke iz prištinske povelje. To nije ni čudo, uvaži li se, kako su falsifikatori povelje Stjepana Prvovjenčanoga smiješali tobožnje darovštine Prvovjenčanoga i cara Stjepana u jedno, te ih iznijeli i prikazali kao jednu jedinstvenu ispravu.

Patrijarovo ime Danilo pogrešno je, jer se prvi srpski patrijar (od 1346. do 1354) zvao Joanikije (II). Nasljednikom na patrijarškoj stolici bio mu je Sava. Joanikije II bio je postavljen za arhiepiskopa još g. 1337. Njegov je predšasnik Danilo II, prije humski episkop (†1338), poznati biograf srpskih kraljeva i arhiepiskopa.²¹² Lako se moglo zamijeniti Joanikija sa predšasnikom mu Danilom ili su možda trvenja oko granica izbila još za Danila, pa se tek sada rješavala.

²⁰⁹ O. c. III, 27, 29, 30, i I, 287.

²¹⁰ O. c. I, 312, 322.

²¹¹ Cod. dipl. XII, 84/85; povelju je zapisao Vukašin.

²¹² Jir.-Rad. I, 240, 286, 303, i III, 76, 78.

Nov posjed do koga je Kotor sada došao, pao je u dio općini, i ona ga tretira svejedno kao i Grbalj. Još iz godine 1334. ima odredaba u gradskom statutu što se odnose na posjed Grblja, Ledenica i Bijele. Tako i iz godine 1355. Po odluci iz godine 1334. nijedan sudac ni vijećnik nije smio založiti ni prodati ni unajmiti općinske zemlje i posjede, kao Grbalj, Ledenice i sv. Petar, tj. Bijelu (S. Petrus in Albis, sv. Petar u Bijeloj; crkva postoji još i danas, a kraj crkve je u srednjemu vijeku, prije 14. st., postojao i benediktinski samostan); tko kupi, gubi novac u korist općine. Ova odredba nema vrijednosti, ako je po srijedi javna isprava.²¹³ Iz ovoga je jasno, da se općina smatrala vlasnicom tih zemalja, i to prilično prije nego je uslijedila tobožnja darovnica cara Dušana. To dakle znači da u stvari car Dušan nije poklonio ništa, pa su Kotorani falsifikatima pokušali da vladarskim autoritetom sankcioniraju gotovu činjenicu. Na ovom se mjestu ponovno ističe mišljenje izneseno u ovoj radnji o načinu kako su Kotorani dolazili do vladarskih povelja, tobožnjih darovnica, i do vangradskog područja: najprije se uvlače i pojedinci i općina, a onda gradski kolektiv po mogućnosti isposluje kraljevski pečat na status quo. Stoga se za stvarno rasuđivanje situacije, sva je prilika, nema uzeti u obzir podatak iz jedne druge statutske odluke,²¹⁴ gdje se kaže za Bijelu, Ledenice i Kruševice da ih je kralj po milosti udijelio Kotoranima. Kotorani se nijesu usudili da prvih godina ovoga vijeka za ovo zainteresiraju kralja Uroša, jer su ga bili zainteresirali za prostrani posjed Grblja.

Novaković misli, pošto se župa Grbalj ne spominje kao kotorsko imanje u pismima kralja Radoslava, a spominje se u kasnijim mletačkim aktima, da je prijepis Dušanove povelje iz g. 1351. netačan,²¹⁵ ali da povelja nije falsifikat. U istinitost povelje sumnja se radi kasna prijepisa i nesuglasja među spomenom patrijara Danila i godinom. Talijanski prijevod u Račkoga (Rad, XVIII, 142) ne slaže se s tekstom Miklošičeva izdanja ni u redu ni u pojedinostima. Još je gora druga talijanska varijanta u Radu I, 146.

Jireček primjećuje²¹⁶ da u kotorskim darovnicama nema ništa o obavezama grada prema državi.

Svakako su Kotorani morali biti na oprezu da sačuvaju svoj fiktivno darovani posjed, pa su u nekim momentima udarili na muke. U jednoj dubrovačkoj ispravi iz godine 1305. (15. listopada)²¹⁷ napominje se da sv. Mihovil (Prevlaka) u Kotorskom zaljevu (in culfo) nije bio kotorski, nego je bio manastir Slavena (monasterium Sclavorum), i Kotorani nijesu imali što da čine (et Catarini non habebant quid facere). Kotorani godine 1343. još uvijek smatraju metohiju sv. Mihovila za svoju, i to bez obzira na prisutnost zetskog episkopa, pa odlučuju da će je održavati kao svoju pripadnost (tamquam nostri iuris) i prama silama braniti; a ako se ta metohija izmakne ispod vlasti grada, nikakav građanin ni podložnik ne

²¹³ Stat. Cath., 237.

²¹⁴ V. c., n. 423, p. 241: ... de Biela, de Ledenize et de Cruscevice, quae Dominus per gratiam nobis concessit.

²¹⁵ Mon. Serb. 149.

²¹⁶ O. c. III, 105, b. 2.

²¹⁷ Div. Canc. 1305., arh. dubr., Jir.-Rad., o. c. III, 82.

smije da dobije od vlade ni cijelu metohiju niti koji dio, pod kaznom od 1000 perpera, a što mu dade vlada, nikako ne može da zadrži.²¹⁸ Nego, ne bi li se moglo naslutiti i u toj bojazni Kotorana za metohiju, da postupci najstarijih kotorskih generacija u pitanju sticanja posjeda nijesu mogli izbjeći svakom prigovoru? Svakako iz ovoga zaključka posve očevidno izbija duh i praksa zaštitnih udruženja: kolektivno jamstvo za posjed, a u slučaju povrede ne samo sankcije nego i sama vladina, zapravo kraljevska, darovština gubi vrijednost.

Gradske su se kotorske povelje čuvale u riznici stolne crkve sv. Tripuna. Iz početka izvornici, ukoliko ih je bilo, a propali su prilično brzo, a kasnije prijepisi koji se uglavnom nijesu mogli smatrati ispravnima, o čemu je već bilo govora u ovoj radnji. Kotoraska je gradska uprava ipak smatrala za shodno i potrebno da kopiju Dušanove nerodimske povelje (falsifikat) dade zapisati u statusku knjigu, da se bolje očuva.²¹⁹ U koliko je mjeri kotorsko građanstvo bilo zadojeno falsifikatorskim mentalitetom, pokazuje i Silvestar (s njim smo se već susreli), pisar Radoslavljeve kotorske listine (tobož iz g. 1250),²²⁰ koji tu listinu falsifikat naziva »svetom poveljom« (sacrum diploma), pače na kraju ističe kako je povlastica kralja Đura pisana 1115, od kralja Radoslava i njegove braće Vladislava i Uroša nađena prava, i istinita, i potvrđena.

U gradu je uvijek trebalo biti na oprezu od neispravnih listina i krivotvorina. Tako se godine 1322, (6. listopada) spominje nemar bilježnika nekih gradova »pod vladom Gospodina Kralja našega« (sub domini regis nostri Dominio, Stjepan Uroš III Dečanski), koji se u sastavljanju javnih isprava nijesu držali propisana pravnog oblika te su zbog toga nastajale mnoge neprilike, pa se određuje da takve isprave, sastavljene u nepropisanoj formi o kakvu kotorskom građaninu od kojeg bilježnika gradova pod vladom kraljevom, počevši od grada Bara do Drača (ali Drač tada nije bio srpski), ne vrijede za kotorski sud.²²¹

Odnosi su Kotorana s Mlecima bili iz početka Stjepanove vladavine napeti i tako ostaše zadugo. Trgovačko se poslovanje između ova dva grada teško poremetilo. Bilo je represalija od strane mletačke vlade. Znatan je razlog tomu neraspoloženju bila pljačka, što ju izvršise podložnici zetskoga episkopa na galiji mletačkih trgovaca iz kuće Contarena i Barba, a još više radi episkopove upornosti, jer nije nikako htio da plati ugovorenu svotu za naknadu, nego manju, i to ne u mletačkoj valuti, nego u lošijoj brskovskoj (in pecunia de Breschoa). Zato se dužd 1309. obratio kralju Urošu (II) i svojim konzulima u Kotoru da podupru tražbinu poslanika (nuncija) oštećenih trgovaca Olivera Cuppo.²²² Da se uzmogne rasuditi trgovačka, a i politička važnost Kotora, treba istaći da je, kako iz duždeva pisma izlazi, u Kotoru bilo više od jednoga mletačkoga konzula, a to svakako znači da je trgovački saobraćaj između Mletaka i

²¹⁸ Stat. Cath.: De Metochia Sancti Michaelis. Cap. 403. p. 229.

²¹⁹ V. c., cap. 440, p. 270—274, Priuilegium confinium Communitatis, et Ciuitatis Cathari.

²²⁰ Cod. dipl. IV, 422—424.

²²¹ Stat. Cath., De cartis Notariorum alterius Ciuitatis, cap. 297, p. 164.

²²² Ljubić I, 239/240.

ovoga grada bio živ i da je boravak mnogih mletačkih trgovaca u gradu tražio od mletačkih konzularnih vlasti osobitu pažnju.

Mora da je Kotoranima bila velika nevolja u g. 1332. kad se vijeće kotorske općine, sabrano na znak zvona po običaju, 6. srpnja tuži na opasnost koja je mogla zaprijetiti gradu stoga, što kotorski građani nijesu bili podmirili dugove Mlečanima, pa povjeri zakletim sucima Marinu Goliji, Gojsi Kaliću i Tripu Bući, da mogu u pitanju tih dugova suditi i mimo statustskih odredaba,²²³ a Kotorani su do svoga statuta mnogo držali.

Sporna su pitanja bila konačno uređena 30. prosinca 1335. u pogodbi (paktu), iz koje se zrcali društveni i trgovački duh onoga doba. U komori mletačkih provizora uz pristutnost nekoga Bratoslava iz Kotora, te Marina Filipića (Philippi), Kotoranina, kao prokuratora i osobitoga poslanika (nuncius specialis) Kotorske općine, bile su uglavljene mjere, koje su u prvome redu imale osigurati mletačke vjerovnike u gradu. Pogodba je politički važna, jer se iz nje razabire kako su Kotorani svojim nesmotrenim postupkom dali prigodu Mlecima da odsada presižu čak i u upravni gradski red. Uz odredbu da je mletačkomu vjerovniku obvezana cijela obitelj ili trgovačka družina, ako je otac ili majka ili brat ili član družine dužan, obvezala se i Kotorska općina da će u svojim tamnicama držati mletačkoga dužnika komu su obveze sudski dokazane, dok potpuno ne udovolji obvezi. Još je značajnija tačka da gradsko vijeće (civitas) ili gradski suci moraju dva dana u sedmici, ponedjeljkom i subotom ili u druge dane, preslušati Mlečane i donijeti odluku: treba ih preslušati prije nego Kotorane, ne preslušaju li se, mogu Mlečani odstupati od suda, dok se ne saslušaju, i potražiti da im se kroji pravda pred njihovim sucima kroz 15 dana, otkako raspra započne. Bude li koji Kotoranin mletački dužnik u Srbiji (in Sclavonia, videlicet per totum regimen Rascie) izvan kotorskoga područja, suci ga na potražbu vjerovnikovu moraju pozvati da najdulje za dva mjeseca pristupi u Kotor, pa ako ne udovolji obvezi potpuno, ima se utamničiti, a dobra staviti na dražbu; ne uzmogne li se ništa doznati o njegovim dobrima, bit će prognan iz grada i svega gradskoga područja (forbaniri debeat de Cataro et totius eius districtus), dok potpuno ne udovolji vjerovniku. Ovaj se pakt proteže i na buduće dugove za deset idućih godina.²²⁴ U paktu se čini neka razlika u postupku između dužnika na kotorskome području i kotorskoga podanika, a mletačkoga dužnika, izvan gradskoga područja. Autonomija se grada ovom pogodбом svakako priznaje, iako se ničim ne poriče vrhovništvo srpskoga kralja. Ovomu su uglavnom nametnuti tereti. Tako se kotorski poslanik obvezuje na ime općine na vršenje ugovora pod kaznom od 1000 i perpera na račun kraljevih dobara. Kralj nije prosvjedovao, ne samo stoga što mu nije stajalo u interesu da se sukobi s Mlecima i što su njegovi podložnici zbilja bili krivi nego i zato što je trebalo i Kotoru doći u susret. Regbi da Kotorani, kako iz svega izbija, nijesu u ovome času polagali mnogo računa na političke odnose između Mletaka i Srbije,

²²³ Kot. sp. I, 342.

²²⁴ Pitanje odnosa Mletaka i Kotora Đelčić ne prikazuje najispravnije, 103—109.

ali je ipak mletačkomu senatu uspjelo, da ih, s obzirom na opći politički položaj, nekako sredi. Svakako je Kotor bio u ovo doba, a i prije, najvažniji grad srpske države na moru. Kotorani su ne samo kao trgovci bili rasuti po svim tržištima i rudarskim središtima države, i nijesu samo bili odlični diplomati i prigodni zastupnici državnih interesa u stranome svijetu nego su i posebnu brigu posvetili državnoj privredi. Carinici (doaneries) ili zakupnici carina i državnih prihoda bili su Kotorani ili Dubrovčani. Na glasu privrednik i državnik Kotoranin vlastelin Nikola Buća (Buchia) javlja se od 1333. kao zakupnik carine (doaneries), od g. 1344.²²⁵ i 1345.²²⁶ kao protovestijar (comes camerarius), i u toj je službi ostao do smrti (g. 1354). Privredna je služba u toj obitelji regbi ostala kao u nasljedstvu. Tako je Tripo Miha Buće (Miho se zvao brat Nikolin) bio 1357. za cara Uroša vlastelin carske komore, a Tripo Petra (tako se zvao sin Nikolin) Buća oko 1390. protovestijar bosanskoga kralja Tvrtka,²²⁷ što je već spomenuto. Kotor je kao kulturno najrazvijeniji grad srpske države bio njezin otvor na zapadni svijet u crkvenom, političkom i kulturnom pogledu.

Nikola Buća dolazi u spomenicima prvi put u znamenitoj kraljevoj darovnici od 22. siječnja 1333. u Pologu na gornjem Vardaru, kojom se Dubrovčanima dariva nastojanjem Nikole Buće i hrvatskoga kneza Grgura Kurjakovića Ston s poluotokom, pa bosanski krajevi, Posrednica (gdje je sad Opuzen) i primorje između Stona i Dubrovnika.²²⁸ Slansko su primorje (između Stona i Zatona) Dubrovčani dobili tek 1399, a ušće Neretve nikad.²²⁹ On je, kaže Orbini (261, 266), nagovorio Stjepana Dušana da 1350. s caricom pohodi Dubrovnik. Dubrovčani ga, naglašuje Orbini, pripoje svomu plemstvu.²³⁰ Appendini je pun hvale za ovoga istaknutoga dubrovačkoga prijatelja.²³¹

Buća je ušao u povelju kao posrednik između kralja i Dubrovčana na pretposljednem mjestu ispred arhidjaka Marina Baranina. U listini dolazi kao kaznac (ministar financija, kasnije se redovito zove comes camerarius i protovestijar) Baldovin (Balduin),²³² također Kotoranin, odmah na drugom mjestu iza prizrenskoga episkopa Arsenija.²³³ Svakako je kralj zarana upoznao Bućinu sposobnost, pa nije čudo da mu je povjerio i vrhovnu upravu državne privrede.

Iz jedne potvrđnice kralja Stjepana Dušana, izdate Dubrovačkoj općini u Nerodimlju 1339 (8. VIII), proističe da ju je dao napisati Nikola Buća, pa se iz ovoga daje zaključiti da je već te godine upravljao držav-

²²⁵ Farlati VI, 446.

²²⁶ Ljubić II, 279.

²²⁷ Jir.-Rad. III, 26, 103—105, 245/246.

²²⁸ U listini se piše Bukia, Mon. Serb., 103/105; u Ljubića I, 398/399 nema imena svjedoka.

²²⁹ Jir.-Rad. I, 274/275.

²³⁰ Sr. i Lukarića kod Đelčića, 100.

²³¹ Notizie ist. crit. II, 121.

²³² Spominje se i u jednom latinskom neizdanom tekstu, sr. Jir.-Rad. III, 26 bilj. 2.

²³³ Mon. Serb., 104.

nom privredom.²³⁴ Buća kao vrhovni nadglednik državnih prihoda u kraljevo ime izdaje potvrđnice za manipulaciju državnim prihodima od carine na prostranom području Zete i u važnom tržištu Prizrenu.²³⁵ Buća je još u jesen 1348,²³⁶ kad je svakako bio protovestijar, izdao sličnu potvrđnicu Dubrovačkoj općini za trgovce Marka Vasiljevića (u talij. prijev. de Basellio), Mateja i Stjepana Žurgoviće (talij. de Giorgi), zakupnike novobrdске i prizrenske carine, da su udovoljili svojim obvezama. Na kraju pisma stoji »protovistiarъ reče«, ²³⁷ tj. naloži da se tako zapiše.²³⁸ Ne može se uzeti u obzir novobrdска hrizovulja kralja Stjepana, kojom dubrovačkim trgovcima diže carinu za Trebinje. Na kraju bule stoji istina »a tomu iestъ milostъnikъ (prot)ovistiiarъ Nikola«, ali je kronologija nesigurna. Miklošič je postavlja između 1347. i 1356, što opet ne stoji, jer Buća nije bio živ već od g. 1354.²³⁹

Uza sav pakt iz g. 1335. posao s Nikolom Briosom, mletačkim trgovcem, koji je optuživao Kotorane za štetu od 75 funata groša,²⁴⁰ nije bio gotov ni godine 1336. Mleci urgiraju odštetu, dok 13. siječnja 1338. mletački senat ne usvoji zaključak ultimativna značaja: da se Kotorani imaju držati uglavljenoga pakta i odštetiti Briosu, inače će senat potražiti sredstva za odštetu i očuvanje prava svoga podanika.²⁴¹ Kraljevi poslanici podnesu g. 1340. između drugih ponuda i tu da se dozvoljava mletačkim trgovcima slobodan prolaz kroz srpsko područje za Carigrad, a ujedno se izjavljuje da će slučajne štete biti potpuno namirene iz komore. Mlečanima je bila po volji ta izjava, ali su ipak izričito zamolili kralja neka se pobrine za siguran i slobodan prolaz kroz njegovo područje. Zanimljiva je okolnost da srpsko poslanstvo traži od Mletaka dvije galije za prijevoz kraljeva poslanstva do otoka Cipra. To je imalo sobom odnijeti znatan novčani iznos za izgradnju crkve i samostana u Jeruzolimu, na što se kralj bio zavjetom obvezao u bolesti.²⁴² Začudno je da se kralj nije poslužio kotorskim brodovima. To objašnjava jedna stavka u ponudi srpskoga poslanstva gdje se kaže da se kralj ne pouzdaje da svoje plemenitaše (poslanike za Sv. zemlju) i novac položi u druge ruke, nego u ruke Mlečana,²⁴³ a to nije čudo, jer mu je postupak Kotorana zadao dosta neugodnosti i izazvao prosvjede od strane mletačke vlade, ukoliko nijesu i njegovi ljudi s protovestijarom Bućom katkad sudjelovali u tim pljačkama. Kralj je bio spreman da te dvije galije na svoj račun oboruža. Svoje flote nije imao, pa stoga njegovi kasniji uspjesi

²³⁴ Cod. dipl. X, 481; Pucić, Spom. srp. II, br. 65, 46.

²³⁵ Pucić, v. o. br. 19, 16, pa Div. canc. knj. g. 1341. u Dubr. arh.

²³⁶ Cod. dipl. XI, 164.

²³⁷ U talij. prijev.: dise lo protouistiar, dok se obično u izvornim lat. ispravama nazivlje »comes camerarius«, s. Cod. dipl. XI, 164.

²³⁸ V. c., 503/504, Pucić, v. c., br. 22., 18.; Div. canc. knj. 1348/49. u dubr. arh. u prijepisu.

²³⁹ Mon. Serb., 153/154.

²⁴⁰ Ljubić I, 464—466.

²⁴¹ Ljubić II, 15/16.

²⁴² V. c., 75—77.

²⁴³ ...cum non confidamus dictos nostros nobiles et dictam pecuniam in manibus ponere aliorum colummodo in vestris . . ., ibidem.

u srednjoj Dalmaciji i na ušću Neretve nijesu mogli biti trajni. A da je flotu i izgradio i održavao, što je dakako bez građana autonomnoga grada Kotora jedva moglo biti, bio bi bez sumnje došao u sukob s Mlecima, koji su kao tada najveća pomorska vlast u Sredozemnom moru vodili borbu s opasnim takmacem Genovom, pa bi bili lako ugrozili i sav srpski posjed u primorju, a kralju je stajalo u interesu da održi prijateljstvo s Mlecima, jer je njegov glavni cilj bio da upotrijebi slabost Bizanta i tamošnje trzavice oko prijestolja za proširenje svoga područja, a Mlecima je opet on bio naravan saveznik protiv imperijalističkih planova Anžuvinaca. Ipak su Kotorani održavali s napuljskim kraljevstvom dobre trgovačke veze. Tako ih kralj Karlo Robert u jednom pismu (10. XI 1335), gdje traži od njih da isplate liječnika Petra Valentija Rimljanina, nazivlje dragim prijateljima.²⁴⁴ Mletački je poslanik Marin Venier 1343. dobio upute od senata (2. VI) da se zauzme kod srpskog dvora za tamošnje mletačke podanike, pa mu se izričito naglašuje da to isto ili na polasku ili na povratku učini u Kotoru bez oklijevanja za tamošnje Mlečane.²⁴⁵ Iz toga bi se moglo zaključiti da su se međusobni odnosi bili poboljšali.

Đelčić, oslanjajući se na starije pisce,²⁴⁶ piše da je Buća bio i vrstan ratnik, te da se na čelu kotorskih bojovnika istakao u jednoj bici protiv Bugara na strani srpskoga kralja; tu im je oteo zastavu i križ, a kralj je to ostavio Kotoranima kao ratni trofej. Raffaelli spominje, na osnovu jedne kronike, da Kotorani od toga doba upotrebljavaju križ na zastavi sv. Tripuna o svečevu blagdanu.²⁴⁷ Po Đelčiću kralj je nato uzeo Buću za svoga protovestijara. Nu treba opaziti, da Buća nije postao protovestijar s ratničkih vrlina, nego s vještine u vođenju privrede. Osim toga tu ne može doći u obzir nego bitka kod Velbužda, kad je Stjepan Dušan bio još »mladi kralj« za života oca Uroša III. Ne može se, doduše, a priori poreći da Kotorani nijesu tada pomogli Dušanu, to više što je on kao mladi kralj upravljao baš ovim stranama, te je nesumnjivo dolazio s Kotoranima u odnose i upoznao ih izbliza, da ih kasnije upotrijebi kao vrsne činovnike u vrhovnoj državnoj upravi. Ali ne samo da se nije sačuvao nikakav siguran podatak o sudjelovanju Kotorana u bici kod Velbužda nego je povijesno sigurno da Kotorani redovito nijesu na kopnu, pa još i tako daleko u zaleđu, učestvovali u bojevima, niti su, barem redovito, zalazili u dinastičke borbe, nego su politički razvitak u zaleđu često upotrijebili u svoje trgovačke probitke i u proširenje svoga oblasnoga područja. Tako nije poznato jesu li uopće i kako su imali udjela u ustanku zetske vlastele (1332) sa vojvodom Bogojem i Arbanasom Dimitrijem na čelu.²⁴⁸ Svakako je upadno da su Kotorani morali kasnije imati veze sa Sumom, barem u svojim poznatim ispadima protiv mletačkih trgovaca, jer je Nikolu Briosa zapravo ošteti Demetrij Suma.²⁴⁹ K tomu je barem kasnije

²⁴⁴ Cod. dipl. X, 242.

²⁴⁵ Ljubić II, 175.

²⁴⁶ Raffaelli, Ballo di S. Trifone, 2; Höffler, Oesterreichische Geschichte für das Volk V, 18. 1867.

²⁴⁷ Str. 99, pa G. Gelcich, La Marinerezza di Cattaro, Trieste 1872, 12.

²⁴⁸ Jir. Rad. I, 274.

²⁴⁹ Ljubić I, 424.

car živio u dobrim odnosima s Bugarima. Pače je 1352. skupa s bugarskim carem Ivanom Aleksandrom pomogao Ivana Paleologa u borbi protiv njegova takmaca Ivana Kantakuzena. Ali su kod Dimotike doživjeli poraz od turskoga kneževića Sulejmana, koji je znao da u svoje svrhe izvrsno upotrijebi neslogu kršćanskih vladara.²⁵⁰ Stjepan Dušan se i oženio sestrom bugarskoga cara Jelenom.²⁵¹ Možda bi se u toj predaji mogao naći dalek odjek akcije pape Klementa VI (1347), koji je s velikom radošću primio izjavu skadarskoga biskupa Marka da će car pristati na crkvenu uniju. Stjepanova je izjava imala političku pozadinu zbog turske opasnosti. Papa je pisao srpskom caru, protovestijaru Bući,²⁵² cesaru Grguru Golubiću, pa gradskim kneževima Kotora, Bara i Skadra, neka podupru carevu namisao. Ali od toga ne bi ništa, vjerojatno zbog anžuvinskoga rovarjenja među katolicima u barskom primorju i Albaniji.²⁵³ Nije na odmet tvrdnja da je car osobito odlikovao Kotorane. To je dakako moglo biti zbog njihovih zasluga za državnu upravu, kulture i neprestanih usluga u području diplomacije, pa i radi ugleda i moći, što su ih stekli u opsegu trgovačkoga poslovanja, jer su trgovali po cijeloj državi. Pače su osnivali i posebne trgovačke faktorijske po važnijim rudarskim mjestima, a kotorski je biskup vršio duhovnu vlast i pobirao crkvene dace u svim rudarskim gradovima i tržištima Srbije, pa i na teritoriju Bosne kao u Humu i prema sjevernoj srpskoj granici, pače i u oblasti koju je zaposjeo ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I i u svojoj vlasti godine 1346. držao, naime u Mačvi, Beogradu i Golupcu.²⁵⁴ Zato je mogao biti dovoljan i osobit obzir prema zaslužnome Nikoli Bući. Ali u Kotoru danas nema tih ratnih trofeja, iako je istina da se poseban križ izdigne redovito na stijegu sv. Tripuna pred stolnom crkvom prigodom godišnje svečeve svečanosti (2. i 3. veljače, pa u nedjelju kroz osminu blagdana).

To što i Orbini nazivlje Nikolu protovestijara vrsnim ratnikom, više pada na koga drugoga člana Bućine obitelji nego na sama Nikolu. Ovdje dolazi u obzir Miho Buća, brat Nikolin, o kome je jedna kronika sačuvala vijest da je bio na čelu kotorskih ratnika što se u jednoj Dušanovoj vojni na Bugare odlikovaše i oteše pozlaćeni srebreni križ. Bilo u bici kod Velbužda ili možda po jednoj drugoj vijesti u borbi s Bizantinima kod Ohrida, stvar je nuzgredna. Kralj je po sačuvanoj predaji Kotoranima prepustio taj križ i dao im ovladat da ga nose ispred svih svečanih ophoda u čast sv. Tripuna. Koterski novci (oboli), kovani odmah iza toga ili svakako malo poslije u prvoj polovici 14. vijeka, imaju na naličju urezan križ, koji je oblikom (gotskim) posve nalik i na tučanu kopiju spomenutog križa. Ovaj je tučani križ kopija originala, srebrnog pozlaćenog križa.²⁵⁵ Francuzi su za svoje zapreme Kotora u napoleonskoj eri s ovim

²⁵⁰ Jir.-Rad. I, 299.

²⁵¹ O. c. I, 273.

²⁵² Tu, qui eidem (caru) assistis familiariter, Theiner, Mon. Hung. I, 734—735.

²⁵³ Jir.-Rad. I, 301.

²⁵⁴ O. c. I, 289, i III, 108/109; potanje o stvari Theiner, v. c., 701, pa Mon.

Slav. I, 215/216; Cod. dipl. XI, 179, 264—267.

²⁵⁵ Karl Stockert, Die vorvenezianischen Münzen der Gemeinde von Cattaro, Wien 1912, 16—18, 41—42.

križem pokupili i mnogo drugoga srebra i zlata sa crkvenoga posuda da to pretoče u novac.

Po Orbiniju (266-267) car je poslao 1351. u Francusku Nikolu Buću da isprosi kćer francuskoga kralja za sina mu Uroša. To je mogao biti Ivan Dobri (1350—1364), ako je uopće ta vijest sigurna, jer je isprave ne utvrđuju, a ne Filip VI (1328—1350), dakako u pretpostavci da je Orbinijeva kronologija tačna. Bućina misija nije uspjela, opet po Orbinijevu kaživanju, zbog vjerskih opreka, ali je zato Buća dobio od francuskoga kralja ljiljan da ga umetne u svoj obiteljski grb. Đelčić nadodaje da je zlatni ljiljan (s. 100, po Appendiniju) i da ga je kasnije po osobitoj dozvoli umetnuo u svoj obiteljski grb. Orbini spominje da su Buće prije toga imali u grbu dinju sa slatkom uskršnom pogačom.²⁵⁶ Bit će da je francuski kralj obdario Buću s njegove otmjenosti i diplomatske okretnosti²⁵⁷ ljiljanom, a da ga je kasnije obitelj umetnula u svoj grb.²⁵⁸ Svakako je bilo slučajeva da su velikaške obitelji kadikad imale u obiteljskome grbu znakove koji su se odnosili na vladarske poklone i milosti. Uroš se međutim oženio kasnije kao car (1360) sa kćerju vlaščkoga kneza Aleksandra Anom,²⁵⁹ a ne Jelenom, kako hoće Orbini (s. 267), valjda zaveden okolnošću da se to ime susreće na srpskome dvoru. Tako se osim carice, Dušanove žene, zvala i Dušanova sestra kojom se oženio (1347) Mladen III Šubić, gospodar Omiša, Klisa i Skradina, sinovac nekada moćnoga hrvatskoga velmože bana Mladena.²⁶⁰ U veljači 1354. već je mrtav Nikola Buća. Tako izbija iz jednoga izvješća Zanina Novella, mletačkoga poslanika u Srbiji, koji se tuži na cara Stjepana i Nikolina sina Petra da neće da dadu novčanu odštetu za krađu, počinjenu u srpskoj državi nekim mletačkim trgovcima. Izvješće pripisuje tu štetu caru, protovestijaru (Nikoli) i nekomu Luki. Iz izvješća izbija da je i sin Nikolin Petar imao vidna udjela u vrhovnoj upravi državne privrede.²⁶¹

Svakako ne stoji Orbinijeva tvrdnja (s. 275) da je Nikola poginuo tek za vlade cara Uroša u bici proti kralju Vukašinu. Uopće je začudo, kako se toliko u Orbinija iznosi Nikolina ratnička slava. Drugovi su Nikolini u privrednoj službi bili Dubrovčani, Maroje Gučetić, zet Nikolin, još za živa tasta činovnik carske financijske komore, i Nikola Lukarić. Poslije Nikoline smrti Gučetić je vršio službu visoka činovnika u vrhovnoj financijskoj upravi od poklada do Nikolinadne 1354. U pismu koje je o tome izdao car dubrovačkoj općini 5. prosinca 1355.²⁶² naglašava se da je Gučetić bio vieran u službi kao i protovestijar Nikola, te da je u komori služio još za živa protovestijara. Potkraj se te godine u povelji pape Inocencija VI iz Avinjona (od 24. XII 1354) spominje kao comes camerarius

²⁵⁶ Sr. o tome i Appendinija, o. c. II, 121, koji naglašava posebnu dozvolu da se taj zlatni ljiljan kasnije umetne u obiteljski grb, što već pobuđuje sumnju.

²⁵⁷ Orbini ga superlativno veliča, pa i njegovo junaštvo, ali se ovo neosnovano pretjeruje. O. c., s. 266 i 308.

²⁵⁸ Jirečeku je ova stvar ponešto sumnjiva, ali je ne poriče, o. c. I, 301 bilj. 3.

²⁵⁹ Jir.-Rad. I, 307.

²⁶⁰ O. c. I, 290.

²⁶¹ Ljubić III, 263.

²⁶² Pucić, Srp. sp. II, 23; Cod. dipl. XII, 326—327.

drugi Kotoranin, Grubonja (Grubo de Catara), ali nije poznat izbliza.²⁶³ Iste godine kad je preminuo Buća, šalje car Stjepan poslanstvo od trojice u Avinjon papi Inocenciju VI u pitanju crkvenoga jedinstva. Kako se uobičajilo da u slučaju većega broja poslanika za zapadne strane jedan među njima bude katolik iz primorja,²⁶⁴ ovaj put otide Damjan iz Kotora s dvorskim sucem Božidarom i serskim namjesnikom Nestegom, noseći osim usmenih poruka još i svečano carevo pismo sa zlatnim pečatom. Car se izjavio spremnim za uniju i dao papi jamstva za slobodu katolika u njegovoj državi.²⁶⁵ Poslanici predadu pismo u svečanoj audijenciji u prisutnosti kardinala, sa pripremljenim govorom, i zakletvom potvrde svoje navode. Papa prijateljski odgovori iz Villeneuvea. Red je ovdje istaći da je kod cara bio papin poslanik Bartolomej, trogirski biskup od g. 1349, a prije toga kotorski.²⁶⁶ Bartolomej se za svoga boravka u Kotoru upoznao s prilikama u srpskoj državi i bio u osobitoj carevoj milosti. Papa je rado primio carevu ponudu da bude imenovan kapetanom protiv Turaka. Ali je sav posao bio ometen novim ratom između cara i Ljudevita ugarskoga, dok je, međutim, car Ivan Paleolog pomoću Đenovljana osvojio Carigrad Ivanu Kantakuzenu (potkraj studenoga 1354).²⁶⁷

Kralj je Stjepan iz Sera polovinom listopada 1345. pisao mletačkomu duždu Andriji Dandolu pismo gdje mu nudi pomoć protiv odmetnutoga Zadra, koji se bio priklonio ugarsko-hrvatskom kraju Ljudevitu I. Nu glavni se sadržaj pisma odnosi na poznati kotorski pakt. Kralj traži od Mlečana da se pakt produlji na dvije godine i više, kako bude po volji Kotoranima i Mlečanima, jer u idućem prosincu ističe uglavljeni rok. Dužd se bio obratio na kralja da se pobrine za taj posao. Iz pisma izbija da kralj piše Kotoranima zato da Mlečani uzmognu lakše utjerati dugove u gradu i imati ih.²⁶⁸ Pisao je duždu i Nikola Buća, protovestijar, u isto doba. Iz pisma proističe da je u smislu duždeva pisma, njemu upravljena, pregnuo kod kralja za obnovu kotorskih konvencija. Ujedno javlja kako je kralj spreman poslati im u pomoć protiv Zadra 500 vojnika i više na svoj trošak.²⁶⁹ Pisma su pisana otmenim diplomatskim stilom i dobrim jezikom (izuzevši neke riječi, uzete iz talijanskoga), što nije čudo, uzme li se u obzir da je Nikola Buća bio primorac iz Kotora i da su se iz primorja rado upotrebljavali u državnoj službi i radi poznavanja latinskoga jezika. U studenome mletački senat zaključuje da se zahvali kralju na ponudi, isto tako da se lijepim riječima odgovori Nikoli Bući, pa da se k tomu produlji kotorski pakt na dvije godine, pa i na više, prama sporazumu stranaka.²⁷⁰ Na potražbu dužda Andrije Dandola 1. travnja 1348.

²⁶³ Jir.-Rad. III, 246.

²⁶⁴ V. c., 33.

²⁶⁵ Id. I, 301 po Theineru, Mon. Hung. II, 8—17 i drug.

²⁶⁶ Bart. je imenovan po papi Klementu VI iz Avinjona kotorskim biskupom 14. VII 1348, a premješten je u Trogir potkraj siječnja 1349. Cod. dipl. XI, 478 i 499. Doba biskupovanja u Kotoru nije sigurno u Farlatija VI, 448.

²⁶⁷ Jir.-Rad. I, 302, 303/304.

²⁶⁸ Ljubić II, 278/279.

²⁶⁹ V. c., 279.

²⁷⁰ V. c., 289.

Stjepan, koji je međutim okrunjen za cara 16. travnja 1346, zasebnim pisanim odgovorom, zapečaćenim zlatnim pečatom, produljuje stari pakt između mletačke i kotorske općine (commune nostrum Catari) na osam godina. Car traži od dužda da odašalje zgodna čovjeka u Kotor s duždevim pismom, pa da taj utvrdi s Kotoranima stari pakt, i ujedno javlja da je Kotoranima naložio strogo i ozbiljno, da potvrde stari pakt na osam godina, i traži da se ne bi Kotoranima nanijela kakva nepravda od strane Mlečana.²⁷¹ Iz ovoga se careva koraka jasno vidi da je car i uvažavao i u praksi čuvao autonomiju grada, jer za pravovaljanost obostrane obveze traži i očekuje i pristanak Kotorana.

Dok se u Bizantu neko vrijeme vodio građanski rat i Osmanlije se pomalo uvlačili u balkanske trzavice, a car Stjepan upregao da proširi granice na račun Bizanta, odlučio mletačko Vijeće mudraca (sapientes) 31. ožujka 1349. da se potuži caru na neprestane štete što se od strane srpskih podanika nanose Dubrovčanima (nostri fideles et subditi de Ragusio) i da se zatraži odšteta, a pisat će se i Nikoli Bući, jer dubrovački poslanici izvješćuju da je on uzročnik tih nevolja skupa sa zetom Marojem Gučetićem iz Dubrovnika i Nikolom Lukarićem Dubrovčaninom, Bućinim drugovima.²⁷² Bit će da je zato Buća iduće godine pregnuo da navede cara na svečani pohod Dubrovnika, e da se tako izravnaju nesuglasice. Još u rujnu iste godine 1349. nastojali su Mlečani da isposlu u zadovoljstinu za svoje i dubrovačke trgovce.²⁷³ I 1354. uzalud se tražila naknada za štete koje su se još tada pripisivale caru i Nikoli Bući, premda već mrtvom.²⁷⁴ Kako je car sada gledao da predobije Mlečane za rat protiv Bizanta, pošalju plemića Mihajla Buću Kotoranina (Nikolin se brat zvao Mihajlo) u Mletke. On se predstavi 13. travnja 1350. pred mletačku vladu i iznese careve ponude. Mihajlo je uspio da Mlečane nagovori na obećanje uzajamne pomoći u slučaju nužde, ali je ostao uzaludan pokušaj da se Mlečani uvuku u savez protiv Bizanta. Buća je bio ponudio Mlečanima epirski despotat ili Peru (denovljansku Galatu u Carigradu) ako pomognu caru da osvoji Carigrad pomoću mletačke flote. Ali Mleci ovo odbiju, premda su ratovali s Genovom radi trgovine na Crnome moru. Valjda je Mlecima bilo nepoćudno, da Srbija dođe na Bospor, gdje su se stari takmaci Mleci i Genova borili o prevlast i trgovačke probitke. Buća je zastupajući grad Kotor s uspjehom posredovao, da se razvide kotorski računi u pitanju odštete mletačkomu trgovcu Jakovu Bollaniju.²⁷⁵

Kotor je u nemanjičkoj eri dostigao najviši uspon u svome razvitku. Srpski su vladari bili prema gradu vrlo liberalni. Ne samo da grad uglavljuje formalne paktove s neovisnim ili barem autonomnim općinama izvan granica državnog područja nego je njegovo autonomno shvaćanje toliko da se u tim pregovorima kadikad prejudicira i interesima krune, a ona ne protestira niti reklamira svoje pravo, ne samo stoga što je uvjerena o poštenoj službi Kotorana, a to se naglašuje i u kraljevskim ispravama, nego

²⁷¹ Ljubić III, 72.

²⁷² V. c., 115—117.

²⁷³ V. c., 160—161.

²⁷⁴ V. c., 263—264.

²⁷⁵ Ljubić III, 174—179.

i stoga što je srpskim vladarima bilo glavno da znameniti grad zadrže pri sebi i da se sposobnim kotorskim građanima posluže za najviše dvorske funkcije diplomatske i privredne naravi. Skoro se može reći da nema važnije diplomatske misije za Zapad, a da ne sudjeluje koji Kotoranin. Međutim nastojanja oko crkvene unije nijesu konačno uspjela ne samo stoga što su ih omele izvanjske poteškoće časa nego i zato što se iz svega političkoga držanja srpskih vladara, osobito iz kuće Nemanjića, dade uočiti da su sistematski izbjegavali preveliko vezivanje i za Istok i za Zapad da sačuvaju slobodne ruke. Tako je politički kriterij omeo svaki takav pokret.

Katolička je crkva u Nemanjićkoj državi bila uglavnom slobodna, a pogdjekoji je kotorski biskup bio i na dvoru persona grata. Kotorški su biskupi imali široko područje rada, pa je njihova vlast zahvatala i mnoge kolonije u unutrašnjosti. Ali je dvor došao u sukob s biskupima i s papinstvom, jer je prisvojio područja napuštenih benediktinskih samostana. Ovi su samostani najprije nastradali u vanjskome zaljevu Boke, neki već u 12. vijeku, a neki u 13, sva je prilika, od prolaza Mongola (tako s. Petrus in Albis, sv. Petar u Bijeloj). Nešto su se dulje održali oni u unutrašnjemu dijelu Kotorskoga zaljeva, posebice opatija sv. Jurja kod Perasta, a i glasovita ratačka (Rtac, Ratac) na jugu Spiča. Benediktince su naskoro zamijenili franjevci i dominikanci, tako u Kotoru, gdje su dominikanci držali školu višega stepena. Pripadnici se autokefalne srpske crkve sa zetskim episkopom javljaju u prvoj polovici 13. vijeka na Soliockome polju u prevlačkome kutu.

Kotor je u nemanjićko doba najviše proširio svoj gradski posjed, pa je gradsko područje dostiglo svoj najveći opseg kad je općina postigla Bijelu i Kruševice preko mora na sjevernoj strani vanjskoga zaljeva i Ledernice iznad Risna. Bio je velik i zamah trgovačkoga razvitka i blagostanje u gradu veliko, jer su kotorskim trgovcima bila pristupačna ne samo tržišta u Albaniji i uopće na obim obalama Jadrana nego i u zaleđu prostrana područja i unutar i izvan državnih granica. Po kotorskome statusu (br. 385, s. 211) polovinom 14. vijeka još se živo trgovalo sa Srbijom, Bugarskom, Ugarskom i drugamo. Mnogo se i na to pazilo da se trgovina u Srbiju prenosi preko Kotora, a ne drugdje, a to se osobito radilo s uvozom strane robe, da se izbjegne carini.²⁷⁶ Općina je pazila da trgovačke karavane svojim postupkom ne povrijede dobro ime grada, pa se vođa karavane (capitaneus turmae) zaklinjao da će paziti na čast grada.²⁷⁷ Općina je budno pazila na odvijanje trgovačkog poslovanja i zato da ne bi podbacili gradski prihodi. Posebna se briga posvećuje trgovini s vinom i solju, koja je u srednjem vijeku prevažan trgovački predmet. Značajna je za socijalni duh u gradu odredba iz godine 1346 (2. srpnja): po starom

²⁷⁶ Stat. Cath., br. 431, s. 250—251.

²⁷⁷ Ibid., s. 20. Važne odredbe o trgovcima, kojom se vrsti robe trgovalo, kuda i kako, iz g. 1350. ibid., 211—213. Za Jakinjane (Ancona), Zadrane, posebne povlastice. Iz molbe kotorske općine na jakinsku iz g. 1440. (2. V) proističe, da su po starom običaju Jakinjani u Kotoru, a Kotorani u Jakinu, bili slobodni od nameta. Kotoru je ta stara praksa potvrđena 1442. Novak., v. c. 44. Sr. i Rad XVIII, 237. I Barijci i Pulinjanci bili su u Kotoru prosti od nekih nameta.

se običaju grada svake godine između građana ima da podijeli 600 mjerica soli; ako tko dade drukčije, tko kupi trg soli, platit će za globu 500 perpera.²⁷⁸ Bilo se bojati i kraljevih, odnosno carevih ljudi da ne napadnu i opljačkaju karavane. To je već spomenuto za Kotor i za Budvu. Ovdje se nadodaje da 217. glava budvanskog statuta²⁷⁹ pretpostavlja kao praksu pljačku sa strane cara ili kakva njegova velikaša, i to tobož kao opravdanu krivnjom općine (budvanske), a ne svojom. U tom slučaju općina ga brani i namiruje mu svu štetu. Odredba je značajna, jer iz nje izbija duh zaštitna udruženja, pa se ljudi putem kolektiva ograđuju i od carevih nasilja.

c) od druge polovine 14. vijeka pa dalje

Kao da su Kotorani već za Dušanova života predviđali da nakon njega neće biti dobro, a i možda stoga da u vladarevim ratnim zapletima grad održi pošten odnos sa svojim suverenom, a i inače za svaku eventualnost, gradska uprava donosi godine 1343. preznamenit i osebujan statut, koji je u statutsku zbirku unesen kao glava 398 (s. 227) pod zvučnim naslovom »De proditione patriae suae« (O izdajstvu svoje domovine), a doslovno glasi ovako: »Ako se tko od građana očito pokaže izdajicom svoje domovine ili s vojskom dođe da se bori protiv svoje domovine, neka bude neprijatelj svemu gradu i kuća mu se iz temelja razruši, i sva ostala njegova dobra neka se od gradskoga puka u cijelosti razaspu, i neka bude prognan zauvijek«.²⁸⁰

Nakon smrti cara Dušana (1355) grad je uglavnom prepušten sebi i usred meteža koji je nastao u zaleđu vlada se o sebi, premda nije otkazao svoj podanički odnos prema Dušanovu nasljedniku caru Stjepanu Urošu IV. Ovo međuvrijeme od godine 1355. pa do konačne predaje grada Mlecima u godini 1420. ispunjeno je svakojakim gubicima i teškim iskušenjima, u prvom redu ratovanjem s Dubrovnikom i s Balšićima, koji su se podigli i ojačali u gornjoj i donjoj Zeti. Dubrovnik je u savezu s Balšićima, a Kotor se oslanja na neke velikaše iz svoga sjevernoga zaleđa, koji put na ugarsko-hrvatske vladare ili na bosanske kraljeve, a konačno aspirira na savez s Mletačkom Republikom, jer ju smatra jedinom solidnom obranom od Balšića, a i od turske opasnosti, koja je početkom 15. vijeka na pomolu. Dubrovnik je skupa s Balšićima u ratu s Kotorom u godinama 1361. i 1362, kad dolazi do izmirenja. Ali Balšići nastavljaju ratovanjem sve do 1370, kad je Kotor kratko vrijeme pod mletačkom zaštitom. Drugi rat Dubrovnika s Kotorom pada u vrijeme od 1378. do 1381, a treći u godinu 1391. potkraj vladanja bosanskoga kralja Stjepana Tvrtka I. Ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I Veliki (1342—1382) u tri navrata

²⁷⁸ Stat Cath., c. 312, p. 171.

²⁷⁹ S. Ljubić, Statuta et leges civitatis Buduae, Mon. hist. Slav. mer. 3, Zagreb 1882—1883.

²⁸⁰ U latinskom izvorniku: »Si quis civium proditor suae patriae apparuerit manifeste, vel cum exercitu super patriam pugnandam venerit, sit inimicus totius civitatis, et domus eius funditus destruat, et omnia alia bona sua a populo civitatis dissipentur ex toto, et sit perpetuo bandizatus«.

vlada Kotorom. Prvi je period od 1371. do 1378, drugi 1379, a treći 1381. do 1382. Kralj Ljudevit (Ludovik) u svojoj listini iz godine 1382, izdatoj u Zagrebu početkom siječnja, spominje kako je k njemu došlo poslanstvo »našega grada« (ciuitatis nostre) Kotora. Kralj ovom listinom potvrđuje stare povlastice općini i gradu u znak kraljevske naklonosti. U pismu se čini aluzija na kraljevu namjeru da pohodi Kotor, a to se isto naglašava i za kraljicu. U ovoj se povelji ističe kako se Kotorani tuže na požar grada, uzrokovan od Mlečana (ovo se odnosi na godinu 1378), pa su se neki i po svijetu raspršili. U ratu između Mletaka i Genove (1378—1381), s kojom je kralj Ljudevit bio u savezu, zauzmu Mlečani Kotor u kolovozu 1378. i tako ga preotmu Ljudevitu. Kotorani se po Ljudevitovoj smrti priklone bosanskomu kralju Tvrtku I, koji vlada gradom od godine 1385. do svoje smrti 1391. Talijanski ispisana kopija povelje Tvrtka I u rukopisnom primjerku kotorskoga statuta Bogišićeve biblioteke u Cavtatu nosi nadnevak 15. ožujka godine 1382. u Sutjesci. Svakako Tvrtko vlada gradom od godine 1385, od mjeseca srpnja sigurno. Stjepan Tvrtko, kralj Bosne, Srbije i Primorja, po ovoj povelji priznaje Kotoru vjernu službu u ovo vrijeme, i pošto su mu poslanici građani i plemići »našega grada Kotora« Zuane Buća, Luka de Dragonibus i Nikola Bolica prikazali povelje prijašnjih vladara, potvrđuje Kotoru na prvome mjestu posjed župe Grblja, pa crkvu sv. Arkandela sa svim njezinim područjem (contado, Prevlaka i okolina), i zemlje u Lozici, Pasiglavu, Dobroti do rijeke Ljute, Zalaze, Ledence, Baošle, Bijelu, Kruševice, samostan sv. Jurja sa svim njegovim područjem. Ovo je napisao Vladoje po kraljevoj zapovijedi u prisutnosti nekih velikaša koji se po imenu spominju. Ovo je kotorsko poslanstvo moglo doći pred kralja koncem srpnja ili prvih dana kolovoza 1385. Za Tvrtkovih nasljednika, pogotovu onih neposrednih, slabije se u gradu osjećao bosanski utjecaj. Ipak se kralj Ostoja prvih godina 15. vijeka mnogo zauzimao za Kotor, dok nije bio svrgnut 1404. Međutim je Kotor u ratu s Balšićima, koji gramze za gradom i njegovim područjem, opet godine 1391, pa ponovno g. 1404. Godine je 1393. Radič Crnojević (Zeta) u ratnome stanju s Kotorom, i zato Kotorani prvi put nude svoj grad Mlecima godine 1396. Kotor se 1403. priklanja hrvatskomu kralju Anžuvincu Ladislavu napuljskomu (1386—1409), a godine je 1413. pod zaštitom ugarsko-hrvatskoga kralja Sigismunda Luksemburškoga (1387—1437). Ladislav (Vladislavus u kopijama kotorskog rukopisnog statuta u Cavtatu) izdaje 29. kolovoza godine 1403. kotorskoj općini povelju slična sadržaja kao Ljudevit. Posebno jamči ličnu i posjedovnu slobodu, slobodu kretanja i trgovanja. U drugoj listini izdatoj 2. lipnja 1404. Kotoranima (Nobilibus viris Iudicibus Rectori et Consilio Ciuitatis Cathari fidelibus nostris dilectis; In Castronouo Neapolis) kralj spominje štete, pretrpljene od Kotorana, i traži, da ih ne smije niko uznemirivati. Trećom listinom, izdatom stanovnicima Kotora ili kotorskoj universi (Universitati hominum terre nostre Cathari), osigurava im slobodu ličnosti i posjeda, slobodu kretanja i trgovanja kamo bilo, danju i noću, u području njegova vladanja. Listina je izdata u Pulji 30. ožujka 1407.²⁸¹

²⁸¹ Kopije listina u rukopisnom primjerku, kot. grad. stat. u Bogišićevoj biblioteci u Cavtatu. Prijepis loš i mjestimice nečitljiv.

Luštica je već od godine 1356. otkinuta od kotorskoga područja, otkako se naime Balšići domogoše Prevlake, pa se nakon toga Luštičani vladaju o sebi oslanjajući se na Dubrovnik, s kojim uglavljaju i savez, iskorišćavajući neprijateljsko držanje Balšića protiv Kotora. Na Kotor aspiriraju ne samo bosanski kraljevi i Balšići nego i bosanski velikaši, a Kotorani sami se trude da nagovore mletačku Sinjoriju (vladu) neka uzme grad pod svoju zaštitu i vlast, da se tako riješe balšićke opasnosti, a i turske. Godine 1414. grad je u ratu s Balšom i s bosanskim vojvodom Sandaljem, koji sad kuša da se vlada kao gospodar grada, dok grad uvijek strepi od Balšića, jer ga nemilo pritisnuše i opustošiše gradsko područje. Nakon ponovnih pokusa Kotorana da ih primi Mletačka Republika uslijedi 25. srpnja²⁸² godine 1420. i formalna predaja grada Mlecima,²⁸³ pošto je već 15. ožujka te godine bila sastavljena isprava o primitku Kotora sa strane mletačke Sinjorije i o uvjetima predaje.²⁸⁴

Grad je u ovo mletačko doba izgubio negdašnje političko značenje, a poprimio uglavnom vojničko kao vojno sabiralište na granici. Blagostanje je prama prijašnjoj visini osjetno opalo, jer su velika balkanska područja nadolaskom Turaka ostala zatvorena. Ali je pomorstvo ostalo na visini, pa se s vremenom razvilo do vrlo velika uspona, osobito u neposrednu susjedstvu grada, unutrašnjem zaljevu Boke (Perast, Dobrota, Prčanj), davajući i inozemstvu vršne pomorce i učitelje u pomorstvu (Perast). Trgovalo se s Italijom, s Albanijom, sa grčkim otocima, ponešto i sa Srednjim istokom, pa s obalama zapadnog Sredozemlja i preko Atlantika sa sjevernom Evropom, a ponajviše s Mlecima i s mletačkim područjima na Jadranu i izvan Jadrana. Ni na kopnu nije nedostajalo trgovačkih odnosa s bližim zaleđem, premda se tu javljaju Turci već od 15. vijeka.

Mletačka je era ispunjena neprestanim hrvanjem s gusarima, a i turskim ratovima. Međutim su otkinuti od grada najvažniji dijelovi vandraskog područja. Grbalj se sustavno otimao mletačkoj Sinjoriji i Kotoru, dok nije otpao radi zla postupka kotorske gospode i dao se pod tursku vlast potkraj 15. vijeka (1497), da se kasnije trajno, naime do svršetka mletačkog vladanja i Mletačke Republike (1797), podvrgne Mlecima malo vremena nakon požarevačkoga mira (1718) odlukom mješovite komisije za razgraničavanje. Nadolaskom Mletaka sva su prava kotorske općine na posjed Grblja prešla na Sinjoriju. Sjevernim su se dijelom svoğa gradskoga posjeda (Bijela, Kruševica, Ledenice) Kotorani mogli poslužiti, dok su neku vezu podržavali s Bosnom. Taj je sjeverni posjed potpao pod Hercegovinu od polovine 15. vijeka pa do njezine propasti pod Turke (1482 ili najkasnije početkom 1483), a time je bio izgubljen za grad. Grad je Budva, o kome je bilo riječi u ovoj radnji, a nije spadao u kotorsko pod-

²⁸² Po Iv. Luciću (Ionannis Lucii De Regno Dalmatiae et Croatiae libri sex), po bečkome izd. iz g. 1758. str. 260. na 28. srpnja.

²⁸³ Period od 1355. do 1420. potanko sam obradio u još netiskanoj radnji »Kotor za samovlade (1355—1420)«.

²⁸⁴ U vrijeme, kad se Kotor predao Mlecima, odluka se u gradu donosi »In tempore Acceptationis Ciuitatis Cathari« (tako ožujka 1420), a kad je Venecija već tu, odluke se izdavaju (u kolovozu 1420.) »Tempore Comunitatis Catari«. Tako u cavtatskom rukopisnom primjerku kot. statuta.

ručje, u prvim decenijama 15. vijeka imao nestalnu sudbinu. Na osnovu mletačkih podataka Mlečani su u Budvi svakako godine 1442.²⁸⁵ Turci je g. 1569. opsjedaju i zauzimlju, a malo potom potpadne opet pod Mletke i ostane u njihovoj vlasti do propasti Republike. Odvojilo se od Kotora i prostrano područje opatije sv. Jurja, odnosno Perast s nekim selima. Perast je u obliku dobro ustrojena zaštitnog udruženja s konjuracijom, komu je povijesni opstanak dokumentarno utvrđen, vodio borbu s Kotorom oko svog neodvisnog razvitka, pa je predzadnjega decenija 16. vijeka oblikovao neodvisnu općinu. Potkraj 16. vijeka Mleci imaju u Boki Kotor sa 17 naselja i grad Budvu. Prvih se godina 18. vijeka javljaju kao neodvisne općine Dobrota i Prčanj, a potkraj i Stoliv, dok se u drugoj austrijskoj eri (1814—1918) nastankom novih općina negdašnje kotorsko gradsko područje steglo na minimum. Grad je u austrijskoj eri bio samo slika negdašnjega značenja.

U ovoj su radnji zacrtani obrisi razvitka grada Kotora. Pri tome su istaknuti samo značajniji momenti koji odavaju minulu važnost grada, s posebnim obzirom na razvitak gradskoga područja. Pobljiže je bilo govora o nekim činjenicama i ličnostima 14. vijeka, jer upravo tu epohu smatramo najvažnijom.²⁸⁶

Kulturni prilog

Stepen kotorske gradske autonomije zrcali se u uvriježenoj kotorskoj praksi da se uglavljaju ugovori s drugim autonomnim općinama, pa čak i formalni paktovi s moćnom Mletačkom općinom ili Republikom. Unutrašnja gradska uprava ima sve karakteristike autonomije, jer je uz poseban oblik upravne strukture imala pravo na svoje zakonodavstvo, na sudstvo i na svoj novac.

Gradski je knez (comes) predstavnik suverena u gradu. On je na čelu gradske uprave ili vlade (regimen Cathari) i do prigode predstavlja grad prama vani, ali izabrana poslanstva ne uključuju nužno kneza. Gradski se pročelnik u starini zvao prior, za zadnji put, koliko se zna, u godini 1221. premda je naziv »comes (vicecomes)« u to vrijeme već sasvim udomaćen. Knez i suci sačinjavaju užu gradsku upravu, vladu. Suci su autentični tumači i čuvari statuta i ustaljene gradske prakse, paze na samoupravu grada, na njegova prava i prohibitke. Vlast je pri Malom i Velikom vijeću, gdje plemstvo (sacra nobilitas kotorskoga statuta, gl. 2) isključivo dolazi do izražaja. Ali i puk ima prigodu da koji put kaže svoju u pučkim skupštinama (arengo) ili Općemu vijeću, tako barem do godine 1360. Običajno se pravo cijeni. Tako gradski statut određuje (g. 1367) da se Grbljani u svojim prepirkama zaklinju prama svojim običajima.²⁸⁷ Ali da se na tom nesigurnom terenu zaštite interesi grada, trebalo je da »Rectores sive

²⁸⁵ S. Ljubić, Mon. Slav. mer. VI, 2.

²⁸⁶ Nekoliko isprava koje se odnose na Kotor nalazi se u Dubrovačkom arhivu. Bile su povraćene iz Beča prama saopćenju višeg naučnog suradnika arhiva dra V. Foretića, što spominjem sa zahvalnošću.

²⁸⁷ De Consuetudinibus hominum de Gherbli. Cap, 424, p. 242.

Iudices Zoppae de Gherbli« pohode Župu (Zoppa, Grbalj) jednom na mjesec.²⁸⁸

Značajno je da je gradski knez u mletačko doba uvijek mletački plemić, mandatar dužda ili Sinjorije, a naslov mu je »Magnificus et Generosus vir de mandato Illustrissimi Ducalis Domini Venetiarum honorabilis Comes et Capitaneus Cathari«. ²⁸⁹ Ovaj knez i kapetan, na čiju se zapovijed sakuplja vijeće, zove se još i providur, knez i kapetan Kotora (Provisor, comes et capitaneus Cathari, g. 1423, Stat. Cath. 261, 263), a u kasnijoj mletačkoj eri redoviti providur ili knez i providur (conte e proveditore, proveditore ordinario). U težim se okolnostima, osobito ratnim, nailazi i na izvanrednoga providura s opsežnim ovlastima.

Bio je predviđen i arbitražni sud kad se radilo o nepokretninama.²⁹⁰ Biskupove presude nad lajicima nijesu imale važnosti u juridičkome forumu bez suradnje zakletih gradskih sudaca.²⁹¹ Značajno je da je dukala dužda Frana Foscarija iz g. 1433 (30. srpnja) promijenila i dokinula staru kotorsku praksu o apelacijama sa kotorskoga suda na pravnički auditorski kolegij papinski u Rimu ili na onaj u Peruđi, Padovi ili Bolonji, i to zato, »da ne idu u strana i daleka mjesta, nego u naše zemlje i mjesta, gdje su vrlo vješti doktori i pravnici«. ²⁹²

U načelu se nije dopuštala kumulacija služaba. Čini iznimku 22. glava gradskog statuta (g. 1373) za vijećnike kurije (suda), prokurateure samostana i natkapetana straže (s. 13). Sva je prilika, takva je bila praksa i u nemanjičkoj eri.

Iz godine 1373²⁹³ postoji statutska uputa kako se ima primiti knez, kad prvi put dođe. Tu se govori o knezu koji povremeno dođe do grada Kotora po mandatu (. . . D. Comes qui pro tempore ad Ciuitatem Cathari venerit ex mandato), kako se ima dočekati i kako će on položiti zakletvu. Godina je (1373) nakon nemanjičkoga vladanja. Međutim u jednom mletačkom rukopisu, koji po Novakovićevu sudu sadržava prijepis iz 15. vijeka, a kotorska ga je općina podnijela Mlečanima na potvrdu kad im se grad nudio, ima ovaj izraz: » . . . knez, koji povremeno dođe do grada Kotora gospodara našega preuzvišenoga kralja Raše, Duklje, Albanije, Hrvatske i Huma i svega primorskoga područja po mandatu«. ²⁹⁴ Prema ovome dade se približno odrediti i vrijeme kad je ova starija odredba o kneževoj zakletvi donesena, naime u doba vladanja kralja Uroša II, koji je u svoj kraljevski naslov preuzeo i Hrvatsku, ²⁹⁵ kad se Mladen, ban hrvatski, sin moćnoga Pavla Šubića, počeo da piše gospodarem Huma (dakle iz početka 14. vijeka). Knez, vladarev predstavnik, bio je ponajviše Nekotoranin, iznimno građanin. Mogao je biti i iz inozemstva. Mle-

²⁸⁸ Stat. Cath., gl. 414. iz. g. 1355., s. 236.

²⁸⁹ V. c., 346.

²⁹⁰ Stat. Cath. c. 65., 38—39, g. 1364.

²⁹¹ V. c., c. 421., 241, iz g. 1367.

²⁹² V. c., s. 343.

²⁹³ V. c., c. 23., 14.

²⁹⁴ . . . comes, qui pro tempore ad civitatem Cathari domini nostri excellentissimi regis Rascie, Dioclie, Albanie, Croacie et Celmie atque totius Maritime regionis venerit ex mandato . . . Novaković, Zak. sp. V, 1.

²⁹⁵ Jir.-Rad. I, 225—259, i III, 17.

čanin je Marcus Pollanus bio 1280. knez u Ulcinju.²⁹⁶ Knez je jedini od svih gradskih službenika u zakletvi isticao da će gradom upravljati na čast kraljevu (ad honorem Domini nostri Regis), ukoliko formular zakletve iz godine 1373. (ug.-hrv. kralj Ljudevit) u gradskome statutu tačno odražuje zakletveni formular iz nemanjićke ere. Uostalom, kneževa uloga u doba Nemanjića i u vrijeme vladanja ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita shvaćena je jednako. Pošto bi kralj odasla o kneza, susreću se u kotorskih kneževa srpska imena.

I iz statuta grada Budve²⁹⁷ zrcali se stepen autonomije ovoga grada, svakako nešto manji nego u kotorskom slučaju. Da budvanskoga kneza šalje car, svjedoči četvrta glava statuta, donesena u doba carstva, gdje se govori o postupku prigodom kneževa dolaska. Grad je mogao i da odbije kneza, kad bi se pri svome nastupu pokazao sumnjiv i opasan gradskoj slobodnoj uredbi.

Već je bilo riječi o nezgodnu odnosu između kotorskoga građanstva i Slavena i Arbanasa, što su izvana prilazili u kotorsko područje, poimence u Grbalj. I u gradu je Budvi slična situacija. U javnome životu vlada romanski duh, premda se slavizacija primorskih gradova već u 14. vijeku može smatrati činjenicom. Slaveni se svijet smatrao opasnim, osobito u socijalnom pogledu. Tako 252. glava budvanskoga statuta, formulirana 25. travnja 1426,²⁹⁸ određuje: koji je građanin imao majku Slavenku ili Arbanaskinju, pa je po majci bio Slaven ili Arbanas, nije smio dati ni ostaviti od očevine majčinoj rodbini tj. Slavenima ili Arbanasima, nego građanima srodnicima do četvrtoga koljena; uradi li drukčije, to nema vrijednosti. U drugoj se odredbi nalaže, ako bilo koji građanin začuje da Slaveni dolaze na Budvane, mora jedan drugoga pomoći; pretrpi li pri tome štetu, općina će ga braniti i namiriti.²⁹⁹ Možda se neće pretjerati ako se u ovoj odredbi uoči trag stara zaštitnog udruženja: kolektivno jamstvo, a općina brani i podmiruje pojedinca, jer se i žrtve i zasluge pojedinaca odnose i prenose na zajednicu.

Mletačka je vladavina bila vođena plemićkom oligarhijom, pa je kotorsko plemstvo odmah pred njezin početak smatralo za shodno da još jače potencira svoju ingerenciju u unutrašnjoj upravi grada, pa se na 1. travnja g. 1420, dakle skoro neposredno pred predaju grada Mlecima, u gradskome statutu (s. 320) spominje »Veće i Opće vijeće Kotora s cijelom Universom« (Maus et generale Consilium Cathari cum tota Universitate), pa »Općina i sva Universa Kotora« (Communitas et tota Universitas Cathari, s. 322), ali ne u smislu, kao da se faktično sazvala i »Universitas«, tj. i neplemićko stanovništvo grada na kakvo zborovanje, nego se odabire dvanaest plemića za dodatak ili potkrepu Maloga vijeća, pa tako ojačano Manje ili Malo vijeće ima pravnički istovažan pravorijek kao i Opće vijeće s Universom, tj. s cijelim pučanstvom. Netom su

²⁹⁶ Sr. o tome nešto i o. c. III, 99—100.

²⁹⁷ Osim stat. u Ljubića, već nav., sr. i Novakovića, o. c. V, 45—75, i Ljubića, Listine IX, 176 i 157, i Ljubića, Starine X, 6.

²⁹⁸ V. i Novakovića, o. c., 70—71.

²⁹⁹ Ibid. 68.

po smrti cara Dušana bili nastali teški poremećaji u zaleđu, pa se grad de facto vladao o sebi, nije se od godine 1360. sazivao »arengo« u starome smislu pučke skupštine. Ali su pučani formalnim pobunama, koje su poprile i političku pozadinu očijukanja s pokretom ugarsko-hrvatskoga kralja Ljudevita I Velikoga, ponovno afirmirali staru praksu, pa se malo nakon toga opet javlja pučka skupština. Tako se g. 1396. oglašuju neke odredbe Općega vijeća »in pleno arengo« na trgu sv. Tripuna,³⁰⁰ a zabrana da plemići ne smiju uzimati žene neplemkinje, god. 1412. donesena je u velikoj dvorani općinske palače »in publico et generali arengo nostrae Ciuitatis«.³⁰¹ Svakako je mletačka vladavina bila sklona plemstvu, premda su i sami kotorski plemići, prema jednoj odredbi statuta iz godine 1372. (l. stud., cap. 39., 22-24), preinačili ustroj gradske uprave u jačem aristokratskom pravcu po uzoru na Mletke i Dubrovnik uvođenjem Vijeća umoljenih ili Vijeća umoljenih petnaestorice (Consilium Rogatorum, Consilium Rogatorum XV).

Uz unutrašnju upravu i sudstvo kovanje je vlastita novca također jedna od osnovnih osebina autonomije.

Kako je Kotor čuvao s najvećom brigom svoju samoupravu, rječit su dokaz i gradski novci. Najstariji gradski novci, brončani folari, koje stručnjaci Ottenthal i Stockert postavljaju u 11. ili 12. vijek,³⁰² predočuju u ukočenom bizantskom stilu na jednoj strani sv. Tripuna, smatrana gradskim zaštitnikom, a na drugoj vrata tvrđave, bez aluzije na kakvu državu zaštitnicu. Isto su tako sakovani kasniji folari iz 13. vijeka, po težini lakši od prvih radi sve jače trgovačke potrebe. Značajno je i to da se na naličju toga najstarijeg novca uvijek urezuju vrata tvrđave, a to odaje razvijen pojam o strateškoj važnosti grada već u ovo starije vrijeme.

Ni noviji tip gradskoga folara iz prve polovice 14. vijeka, fine gotičke izradbe, kad je talijanska umjetnost vršila u svijetu velik utjecaj, ne spominje zaštitnu vlast. Na novcu iz 13. vijeka zapaziti je i gradsku zastavu na vratima gradske tvrđave. Svuda svršava sa tri vrpce, a kvadratno polje, na jednom primjerku, nosi usred zacrtanu kuglu.³⁰³ Brončani je novac služio za unutrašnju gradsku potrebu; za vanjsku trgovinu nije dolazio u obzir. Tek u doba cara Stjepana Dušana na srebrnim gradskim grošima dolazi spomen, prvi put, ukoliko je poznato, ime cara zaštitnika (Stephanus inperator).³⁰⁴ Na ovim je novcima u pročelju lik sv. Tripuna, a u začelju carev s krunom na glavi, žezlom i kuglom (oznaka carstva) u rukama.

Srebrni su groševi služili za vrlo razvijen trgovački promet s unutrašnjom državom i s arbanaškim gradovima. Tada je grad trgovao ne samo solju nego i tkaninama iz daljih zemalja. U samoj je Srbiji potražnja za robom, bez sumnje u prvom redu i na dvoru, bivala sve jača. Fakat je da se kotorski srebrni novac našao i u arbanaškim i u starosrpskim nalazi-

³⁰⁰ Stat. Cath., 285—286.

³⁰¹ V. c., 224.

³⁰² Stockert, o. c., 13.

³⁰³ O. c., 14, 27—36.

³⁰⁴ Ibid., 47—50.

ma.³⁰⁵ Kovine, koje su se dobivale iz rudnika u zaleđu, nijesu služile samo za kovanje novca nego i za pozajmice i jamčevinu, odnosno pologe (osobito srebro) i za druge zgrade u privatnim odnosima.

Kotor je junaštvom, a još više diplomatskom vještinom, znao pod svaku cijenu da održi svoju gradsku samostalnost. Priznavanje suverenstva Bizanta i neposrednih susjeda dukljanskih vladara, pa srpskih kraljeva, bilo je diktirano potrebom da se gradska samostalnost pod zaštitom moćnijih država očuva bez ovećih smetnja. Pogotovu nakon propasti srpske carevine grad se vladao kao neodvisna republika. Ako tada na gradskom novcu izbija politička veza s bosanskim ili ugarsko-hrvatskim kraljevima, to odava težnju, da se pod okriljem moćnijih vladara grad očuva neovisan od presizanja Dubrovčana i Balšića i drugih velikaša iz susjedstva. A kako se gradska autonomija isticala osobito kovanjem vlastita novca, to se uopće u pravnom svijetu svoj novac uvijek uzimao za simbol političke neovisnosti. Stoga je grad već zarana kovao svoj novac. Stockert dapače misli da je Kotor prvi od svih dalmatinskih gradova kovao svoj novac i da je taj kotorski novac služio za uzor sjevernoarbanaškim gradovima. Po nekoj sličnosti između najstarijih kotorskih novaca i novaca normanskoga vladara Rogera I (1072—1101) u južnoj Italiji zaključuje Stockert da je Kotor počeo kovati novac u 11. ili 12. vijeku,³⁰⁶ što je već istaknuto. Ova tvrdnja ima i povjesnoga osnova, ne samo stoga što normanski i kotorski novac stilizacijom podsjećaju na Bizant, pod kojim je bio Kotor u starije doba prije nemanjičke ere, nego i iz jakih trgovačkih veza što ih je Kotor imao s Puljom (Apulijom) i uopće južnom Italijom u 11. vijeku, te i neke odlične kotorske obitelji sjećaju na južnu Italiju (npr. Bisanti). K tomu je kotorska biskupija, da se lakše otme utjecaju Dubrovnika i Bara i tako grad ni u crkvenom pogledu ne padne pod nepoćudan utjecaj susjedstva, bila podvrgnuta barijskomu nadbiskupu već u 11. vijeku, pa i kasnije, baš za doba kad je ona dosegla svoju najveću važnost kao oslon katolicizma u prostranoj nemanjičkoj državi i držala pod svojom upravom katolička naselja u Srbiji, pače i preko Save, te je u samom Beogradu, koji tada još nije imao kasnije značenje, kotorska biskupska menza imala posjeda.

Kotoru je i trebao svoj novac, jer se zarana trgovački podigao da se u prvoj polovici i polovinom 14. vijeka razvije u opasna trgovačkoga takmaca Dubrovniku, a to je nešto kasnije prouzrokovalo dugotrajne borbe između ta dva grada.

I. Sindik izražava mišljenje da su Kotorani bili na prvome mjestu podanici svoje općine, a tek preko nje i podanici Srbije.³⁰⁷

Kotor kao kulturno središte podržava u svojim starijim crkvenim građevinama prijelazan tip, gdje se susreće Istok sa Zapadom, s romaničkim ukusom kao dominantnom notom. Svjetski stručnjaci za povijest umjetnosti zadnjih decenija svraćaju pažnju na arhitekturu i afresko-slikarstvo manastirskih crkava srednjevjekovne Srbije, posebno za 13. i 14.

³⁰⁵ Ibid., 20, 47—50.

³⁰⁶ Ibid., 3—4.

³⁰⁷ Komunalno uređenje Kotora od druge polovine XII do početka XV stoleća, Beograd 1950, pos. izd. Srp. akad. nauka, 88.

vijek, i u afreskama pronalaze i dašak realizma, koji je došao do puna izražaja u humanizmu i renesansi. Možda je ponešto pretjerano mišljenje da je talijanska renesansa crpla svoja prva nadahnuća na umjetnosti južno-srpskih krajeva, ali se i neki poznatiji talijanski stručnjaci u povijesti umjetnosti ne žacaju da priznaju utjecaj majstora 15. vijeka iz dalmatinskog primorja na razvitak talijanske renesanse. To je piscu priznao i jedan od najuglednijih, sveučilišni profesor Giuseppe Fiocco. Među umjetnicima koji su na terenu južne Srbije umjeli da spoje stilske motive Zapada s istočnim ukusom ubraja se i znameniti arhitekt franjevac fra Vid Kotoranin, graditelj dečanske crkve, o kome je već bilo spomena. Graditelj je ukus prijelazna tipa prenio iz Kotora u Dečane, gdje prevladava romanika, dok se na crkvenoj kupoli susreće Istok, a u manjim objektima zgrade i dašak gotike, premda se ni u Kotoru ni u Boki uopće ne susreće romanička crkva sa peterobrodnim naosom, trobrodnom narteksom i trobrodnom oltarskim prostorom. Mramor u dvije boje na crkvenoj vanjštini podsjeća na kotorsku zbornu crkvu sv. Marije (Koledata, Collegiata) i na istoimenu baziliku starog benediktinskog samostana na Rcu. Spomenuta je kotorska crkva Koledate građena, po svojoj korjenitoj obnovi iz godine 1221, u romanici, s osmerokutnom kupolom i romaničkim biforama, s ukusnom razdiobom unutrašnjega prostora, gdje se zapaža dodir gotike. Crkva je u svojoj skladnoj liniji bila ponešto zasjenjena pobočnom ladom s gotičkim prozorom, koja je ovoj crkvi bila pridodana sa sjeverne strane u prvoj polovici 14. vijeka. Crkva je sv. Luke iz kraja 12. vijeka, sa svojim biforama i sploštenom okruglom kupolom, pravilno razrađene ponutrice. Ali je i ona ponešto izgubila kasnijim građevnim dodatkom sa sjeverne strane. Po strukturi svoga pročelja i bifore lako da crkva sv. Ane (nekad sv. Petke ili Venerande) potječe iz istoga doba kao i crkva sv. Luke. Crkva je sv. Pavla, s apsidadom iz godine 1263, sagrađena od kotorskog građanina Pavla Barija (zidni natpis u leoninskom metru).

Benediktinci koji su kroz 11. vijek i kasnije posagradili i u vanjskom i u unutrašnjem dijelu Boke i njoj na jug mnoge samostane i crkve bili su nošeni u shvaćanju graditeljske umjetnosti romaničkim ukusom, a za građu su se kadikad poslužili vrlo ukusnom izmjenom nizova bijela i crvenkasto-ljubičasta kamena, koga ima u Boki u Verigama, i šupljikastim kamenom (tuffo). Lako da od benediktinske ruke potječu i neke stare malene crkve na Spičanskom polju između Sutomora i Nehaja.

Divna romanička trifora na apsidi kotorske katedrale, dosad nepoznata umjetnika, iz 14. vijeka, predstavlja remek-djelo, svejedno kao i veličanstveni ciborij, izrađen godine 1362. u prijelaznu romaničko-gotičkom stilu. Ciborij je djelo svoje vrsti, bez premca po simetriji pojedinih dijelova, po ukupnom savršeno harmoničnom dojmu cjeline, po vitkosti i eleganciji cjeline i pojedinosti (stupići, prozorčići, ahritektonski ukras reljefa, koji predstavlja prizore iz života sv. Tripuna mučenika). Lako da je i jedna i druga umjetnina djelo domaćega majstora, jer je grad bio i u srednjem vijeku i kasnije žarište umjetničke djelatnosti. A ova bi se pretpostavka smjela primjeniti i na nepoznata tvorca veličanstvenog drvenog križa u kotorskoj crkvi Koledati, istesana snažnim obrisima, pri-

jelaznim gotičko-renesansnim ukusom, sva je prilika u 15. vijeku, kao i na krasnu rozetu na pročelju katedrale. I romaničke su trifore iznad prezbiterija katedrale ukusno izrađene, a nepoznato im je vrijeme postanka. Ukrasni motivi s arhivolta pod crkvenom lužom (17. vijek) odavaju težnju na stilski eklektizam. Grčki su slikari izradili u katedrali neke afreske u 4. deceniju 14. vijeka. I zlatarski je obrt, u srednjemu vijeku vrlo razvijen u gradu, izvrsno poslužio i obiteljima i crkvama. Osim obvoja glave sv. Tripuna, koji je možda iz 13. vijeka (sadašnji je oblik iz 16. i 17. vijeka), kotorske crkvene dragocjenosti potječu dobrim dijelom iz prvoga vijeka mletačkoga vladanja (15. v.).³⁰⁸

Od crkava izvan Kotora znamenita je pravoslavna crkva na Podima, selu na istok Herceg-Novomu na istaknutu položaju. Tranzversalna lađa vrlo ukusno prekida ovu obujmom malenu crkvu, koja potječe možda iz kraja 12. vijeka (nezgrapni je natpis na srednjoj ploči zvonika kasnije dodan), a uzorna je po simetriji i razmjeru pojedinih dijelova. Sva je ponutrica presvođena, bez gotičkih motiva. Ikonostas odaje barokne motive (17. v. najranije). Ističe se i vrlo ukusna kupola. Iz mjesne predaje o sastavu malte za kupolu izbija pučki osjećaj lijepoga i pučka ilustracija ljepote. Zvonik na preslicu iznad pročelja građen je u renesansnim ukrasnim motivima, sa primjesom baroka (17. vijek). — Mala pravoslavna crkva na Savini, do Herceg-Novoga s jugoistoka, tik do velike gospojinske crkve, svojom je vanjšinom romanička, s nezgrapnom polukružnom apsidom i zvonikom na preslicu. Njezin se postanak ne može da odbaci u početak 11. vijeka, jer u to doba nema ovdje crkava sa gotički presvođenom ponutricom. Tako je iz toga doba nemoguće i zidno rebro s gotičkim lukom po srijedi. Crkve se s gotičkim motivima u ponutrici javljaju u Boki tek potkraj 12. vijeka (sv. Luka u Kotoru) ili iz početka 13 (Koledata u Kotoru). A mala savinska crkva ima svojom gotičkom ponutricom najviše srodnosti sa crkvicom sv. Dujma u Škaljarima kod Kotora iz 14. vijeka i s kapelicom sv. Stjepana na brijegu sv. Ivana nad Kotorom iz istoga doba ili čak i s benediktinskom crkvicom sv. Sabe, sirskega opata, na nekad benediktinskom groblju kraj samostana i crkve sv. Marije u Budvi.

Kotor u mletačkoj eri kulturno nije izgubio. U prvom i drugom vijeku mletačkoga gospodstva, pa i kasnije, dao je vrsnih humanista, pa i jednoga od naših prvih tiskara, Andriju Paltašića (1476—1492). Pohode ga i poznati humanisti izvana. Gradska i vangradska sredina usprkos smetnji što ih je mogao donijeti novi vladajući sustav, nije bila nepogodna barem u nekome pravcu (pomorstvo, vojni pothvati) za razvitak individualne ličnosti, a to se u Kotoru zapaža i u predmletačkoj eri, tako 14. vijeka. I u cijeloj mletačkoj eri bilo je ovdje umjetničkih djela u području graditeljstva (renesansa, barok), a ponešto i u okviru kiparstva i slikarstva, pa prilično i u opsegu zlatarskog obrta, premda sam grad nije barem u kasnijoj mletačkoj eri zadržao staru visinu u obrtnoj djelatnosti.

³⁰⁸ U Spomeniku Srp. ak. nauka CIII, od. društvenih nauka, nova ser. 5, Beograd 1953, raspravlja Cv. Fisković »O umjetničkim spomenicima grada Kotora«, 71—101.

Résumé

LE DÉVELOPPEMENT TERRITORIAL DE KOTOR

Par l'article ici imprimé l'auteur poursuit le but d'illustrer quelques importants moments du passé de la ville dont auraient à résulter les phases les plus caractéristiques de développement de la ville et de son territoire. L'attention est dédiée surtout aux documents des pareilles reguants concernant la ville et le respective territoire, s'entretenant du 14. siècle plus que d'autres époques, parce que ce siècle vient considéré par l'auteur le plus important pour le développement de la ville. On adjoint à la fin un court jet d'oeil sur certains problèmes de culture (caractéristique de l'autonomie et de l'art).

On croit opportun d'adjoindre encore l'observation suivante:

Le lecteur, surtout si historien, pourrait dédier son special regard aux réflexions initiales de l'article, où l'auteur s'entretient du phénomène caractéristique de l'ancienne vie de Kotor, de la sidite conjuration protectrice ou la confraternité défensive, laquelle avait le but de protéger les droits et les intérêts du collectif contre l'agresseur, quelconque fût il. C'est la première fois qu'on traite le problème.